

Др. Осип Назарук

СЛІДАМИ
УКРАЇНСЬКИХ
СІЧОВИХ
СТРІЛЬЦІВ

~~28.094~~

Зроста

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

٥, ٥;

06 10

Знамен

ВИДАННЄ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

Др. ОСИП НАЗАРУК

СЛІДАМИ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ

6206

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

28004

10/16

Нак. № 71 Тл. УРСР - 1949

Львів, 1916.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА.

T3(24x33)5-54

ВІСНИК НАВЧАЛЬНИХ

СІДІВНИХ АКТІВІСЬКИХ

СІДІВНИХ АКТІВІСЬКИХ

ВІСНИК НАВЧАЛЬНИХ

Львівська державна
наукова бібліотека
4139

Слідами Українських :: Січових Стрільців ::

(ВРАЖІННЯ, ДУМКИ І ДОКУМЕНТИ).

Замкова Паланка¹⁾ (Varpalanka),
дня 30 мая, 1915 р.

ЗМІСТ: Вступ. — Думки з дороги над Дунаєм. — Зелені Свята в історії наших війн і походів. — Дві картини з Будапешту, з котрих одну описав уже Тарас далеко ліпше, бо коротше. — Що стало ся з шоколядою? — Перша стріча з Українськими Стрільцями. — Які книжки мають вони в своїй бібліотеці? — Які пісні співають дівчата під Мукачевом і які будуть співати? — Як виглядають наші Стрільці в Варпаланці? — Цікаві контрасти мукачівського замку та як вони відібють ся на змісті сього дневника? — Ідальня наших офіцерів. — В ідальні наших Стрільців. — Пісня українського народу про сина теребовельського старости й деякі гльоси до неї. — Офіційний приказ: іти до церкви й сецесія Стрільців. — Ще раз старий замок й інтересне пробудження старої традиції нашого Запорожя.

ВСТУП.

Nichts vom Vergänglichem, wie's auch geschah;
Uns zu verewigen sind wir ja da!

Гете.

Де не розбрились ви, зажурені сини сердешньої України! Від сонцем залитих вулиць Византії по холодні фйорди країни Вікінгів, від „Білого Дому“ в свободній землі Вашингтона по криваву стежку в зеленім Бескиді...

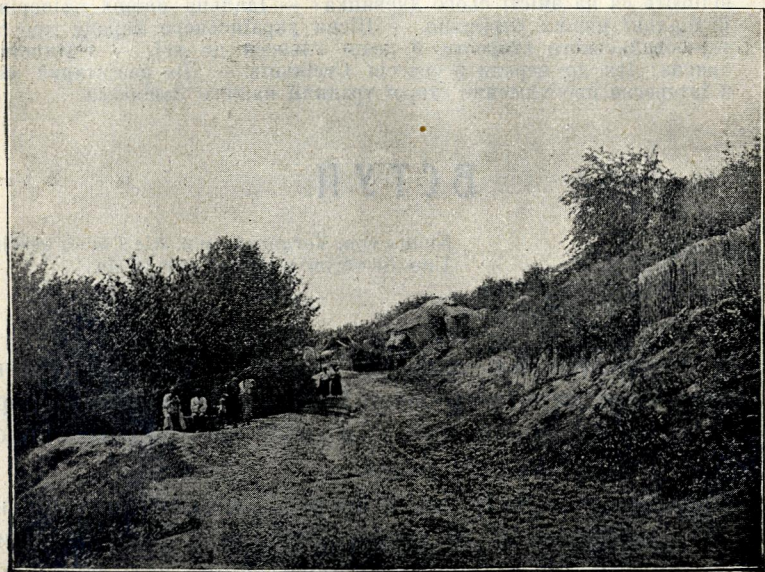
До неї, до сеї стежки, зливої кровю найліпших, що замінила ся вже в широку дорогу, де кожда пядь землі зміряна вашими зболілими ногами, їду я тепер за слідом ваших чет. Й одинока думка володіє мною — та, котру Гете називає достойною стати завданням життя людини: не дати пропасти вашій славі, славі діл ваших, ваших походів, боїв і — могил, заховати для покоління, що придуть по вас, пам'ять жертв, котрі ви складали для

¹⁾ Одні вимовляють се слово: „Паланка“, інші „Полянка“.

добра України здовж великого й широкого шляху, засіяного вашими кістями...

Не знаючи, як і коли й де доведеться мені скінчити, чи перервати сю роботу, мушу її убрати в форму дневника вражінь, у котрім поміщуватиму також зміст документів і записок зі стрілецького життя, писаних іншими, в такому порядку, в якім вони дістануться до моїх рук. Бо такий дневник, чи памятник, перерваний денембудь, все таки скаже читачеві менше-більше все, що я до якоїсь хвилі запримітив, і переповість йому думки, які дане вражіння викликало в мене, коли перервана несподівано плянова праця може не дати саме найінтереснішого, відложеного з огляду на систематику до дальших ненаписаних розділів.

Сю писану дуже скорим темпом працю нехай читач уважає сирым матеріалом для будучого історика. Для мене буде вона дневником.

Вїзд до села Суботова, де гетьман Богдан прожив дїточий вік.

I. В дорозі до Січового Коша.

Pfingsten, das fröhliche Fest
war gekommen¹⁾.

Я вибрав ся в дорогу з Відня по Зелених Святах в товаристві значнійшої групи Українських Січових Стрільців, що вертали з відпустки.

Невисказана розкіш розпирала мою грудь на думку, що мені судила ся така гарна робота. А крім того лишав я за собою душний Відень з його каварнями, вічними засіданнями та політикою, від котрої дуже хотів уже на якийсь час відітхнути.

Над синім Дунаєм маячили в блеску сонця білим як сніг цвітом гаї акацій і ясминів. Їх сильні і приємні пахощі, скріплені ще милим запахом полевого чебрика, били у відчинені вікна залізничних вагонів, мов запах кадила. Холодний віддих синіх від Дунаю відсвіжував душу й будив у ній то історичні спомини, то картини мрій про безпосередню будучність.

І встала переді мною тінь найбільшого з гетьманів „Славно-ного Низового Війська Запорожського і всеї України“ — Богдана, що до гармат приковував московських послів, а польському королеви на його просьбу о мир відповів: ...„Мир — тільки до Зелених Свят!“... Так, поки весна сипне світлом і квітками та зазеленить трави для коней полків Запорожських....

Весна! Зелені Свята! Якже багато історичних споминів вяжуть ся з ними в бувальщині українського народу! Споминів гарних і прикрих, великих і болючих. В тім часі починали свої славні походи й Володимир і Святослав і суверенні пани Диких Піль і степів Чорноморських — отамани Запорожа. А ген переді мною в зелених борах і дебрах Бескида біжить і дзвенить як срібло чудова річка Опір, що немов говорить піснею поета: Тут над моїми берегами „на Зелені Свята убив в бою на сім полі в погоні брат брата....“

Саме сього року припадають 900-літні роковини смерти Володимира Великого, по котрій розпочала ся та кривава боротьба його синів о спадщину, що закінчила ся трагедією над Опором. Яка-ж дивна звязь подій у великім, майже тисячолітнім протягу часу: сього року, в тім самім часі, весною, над бере-

¹⁾ Надійшли веселі Зелені Свята.

гами тої самої ріки також убивали брати братів.... Сюди йшли приступом полки українського народу, поневоленого Москвою, відбиваючи ся від заїлих атаків наших чет січових. Так! Тут на сім полі убив в бою не один брат брата.... А тої болючої і тепер неминучої трагедії не було-б. якби не окаянний дух ворогування, що тягнеть ся крізь усю бувальщину українського народу від Святополка „Окаянного“ до прилуцького полковника „поганого“. Бо сказано: „На потомках потомків ваших відібю злобу вашу...“

Великий шум двірця столиці Угорщини перервав пасмо історичних споминів одної з найінтересніших бувальщин, цікавої ще тим, що найменше відома вона докладно саме тим, котрі її найбільше повинні знати. Цілий день треба тут ждати на залізничне получення. Що тут робити з часом?

З одним товаришем пішов я оглядати, не памятаю вже котрий раз, вічно чудову столицю Малярів. Люблю я їх мимо всього, що ми зазнали від них¹). Люблю їх за ту повну недо-стачу байдужности та млявости там, де ходить о публичні справи, за їх запал і патріотичний жар, хоч його сила смалить і наш нарід, за їх безоглядність у боротьбі проти всього, що уважають ворожим, і за стільки інших добрих прикмет, яких не стає нам. Але мимо сього їх пишної столиці описувати не буду. Не тому, що се не належить до могого завдання, тільки для того, що не люблю робити двічі тої самої роботи. А я вже раз описував їх місто. З багатьох інтересних вражінь, яких сим разом зазнав я в Будапешті, не можу одначе не згадати двох. В однім льокалі запитали ми господаря, куди їдеть ся на східний дворець. Та він не розумів ні по українськи, ні по німецьки. Але щоби допомогти стрільцям, пішов по товмача. Ждемо самі більше з цікавости, ніж з потреби. По якімсь часі приходить „товмач“: маленька симпатична дівчинка, літ коло 12, котра говорить по німецьки зовсім резолютно й на стільки добре, що можна з нею не зле розмовити ся. Вона гарно поінформувала нас, котрими вулицями маємо йти на потрібний нам дворець. А друга картина ще більше інтересна. Пізній вечір. Улицями Будапешту йде як лявіна відділ молоденьких жовнірів. Іде на східний дворець, до которого й ми прямуємо. Над відділом повіває прапор, а від нього несеть ся грімка, бурлива пісня в твердій, незнаній нам мові, принесеній тут з далеких гір Алтаю, від джерел великих рік сибірських. Може не один з Вас, молоденькі очайдухи, дістанеть ся туди, до правітчини своєї, попавши ранений у полон. Тільки ранений. Бо як

¹) Не одно треба поставити на рахунок свідомо фальшивих інформацій, даних угорським жовнірам відомими „приятелями“.

дивлюся на ваші личка, що горять благородним огнем запалу, на ваш ступінь, що гремить ритмом твердого атакую, то не можу собі представити, щоби ви дісталися здорові в московську каторгу¹⁾. Але в тій твердості, в тім урагані є стільки м'яких картин: онде старенька жінка йде в ряді, мабуть поруч свого синка, онде молоденька гарна панночка йде поруч брата чи любка свого; запал так усіх захоплює, що хоч стараюся збагнути їх відносини до себе, не можу, бо не маю ніяких даних до логічного висновку. Ні плачу, ні заводу. Тільки спів твердий, могутній. Чудова картина, гідна очей і кобзи нашого Тараса:

... »Випроважає вдова свого сина,
Ту єдиную дитину,
Випроважає сестра свого брата,
А сірома сиротину. ...«

Великий поет умисне не хоче знати, що є й такі, котрих ніхто не випроважає, бо нікого не мають. Скільки таких буде між нашими Стрільцями!

Поїзд досить скоро, як на воєнні часи, несе мене до їх табору. Вже переїхав рівнини та сугорби токайські. Здалека замаячів „Бескид зелений, в сім рядів саджений“ і привитав нас саме в часі пересідання зливним дощем. Досі боюся запитати, що сталося з великим транспортом шоколяди, котрий ми везли з Відня для „Січового Базару“. Знаю тільки, що тоді змок він порядно.

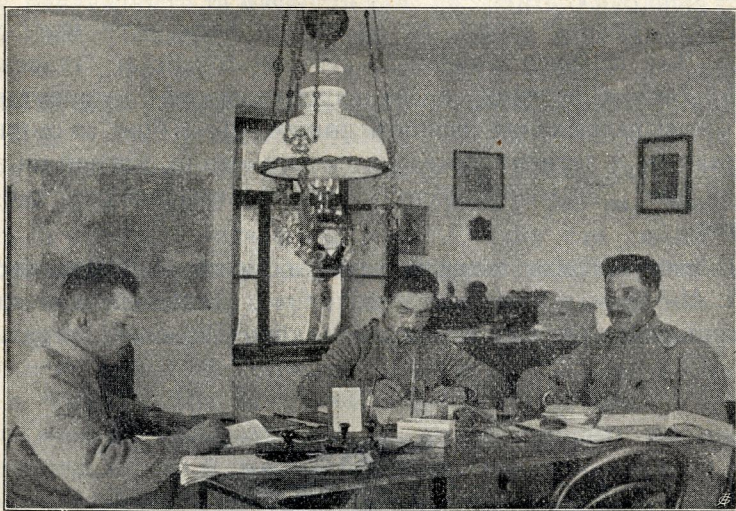
Пізним вечером замаячів перед нами високий Мукачівський Замок. Ми були у мети нашої подорожі. Лишивши свої клунки на двірці, вибралися ми пішки до Замкової Паланки (Varpalanka).

¹⁾ Стрільці оповідають, що мадярські рекрути б'ють ся добре.

II. Перші вражіння з Січового Коша.

Заки нас чотирох, що мали клунки, упорало ся з їх приміщенням на двірці, наші Стрільці вже відійшли й ми самі зближали ся до Замкової Паланки. На дворі було мрачно, болотяно й темно. Втомлений дорогою йшов я, нічого не думаючи, та без усякого вражіння дивив ся на дивний своїм положенням Мукачівський Замок. Нараз почув я несподівано оклик в українській мові: „Стій!“ і, заки ще „прийшов до себе“, побачив перед нами двох Січових Стрільців, що звернули до нас кріси з наложеними багнетами. Пізнавши своїх, перепустили нас до Замкової Паланки й поінформували, де тепер знаходиться сотенна канцелярія.

В канцелярії Управи Січового Коша в Замковій Паланці: в середині командант Коша **др. Н. Гірняк**, праворуч від нього старший десятник **Іван Вербовий** (учитель виділової школи з Яворова), ліворуч вістун **Гриць Нестерчук** (управитель народньої школи з Людвиківки коло Микулинець).

Хоч було вже по 10-ій в ночі, застав я в ній головного команданта запасної сотні, сотника¹⁾ д-ра Никифора Гірняка. Він прийняв мене дуже щиро й коло год. 11 відпровадив осо-

¹⁾ Тепер уже курінний отаман. Запасну сотню перемінено на запасний курінь. — 1. IV. 1916.

бисто на добру квартиру, в високій і чистій кімнаті заможного господаря, де міститься пресове бюро Українських Січових Стрільців.

На другий день рано вийшов я оглянути село. Се німецька колонія з усіма її прикметами. В ній сидять по квартирах Українські Січові Стрільці. Крім канцелярії оглянув я передовсім бібліотеку. Незвичайно цікаво було для мене побачити, чим интересується модерна „Січ“, що за твори вона возить зі собою. Між іншими знайшов я в січовій бібліотеці твори отсих українських авторів: Антоновича, Алчевської, Винниченка (5 томів), Вовчка

В бібліотеці Січового Коша.

(7 т.), Галичанки, Гоголя, Грінченка, Грушевського, Драгоманова, Кобилянської, Куліша, Нечуя, Руданського, Франка (найбільше, бо 21 томів), Хоткевича, Шевченка і и., а з чужих: Бернзона, Золя, Ібзена, Кіплінга, Франса, Масарика, Твайна, Тургенева, Жеромського (Pamięty, Syzyfowe prace, Opowiadania, Utwory powieściowe), Реймонта, Сенкевича, Тетмаєра, Етвеша, Шніцлера, Толстого, Горького (6 т.), коло 40 томиків бібліотеки Рекляма, дещо з бібліотеки Енгельгорна та „Wiesbadener Volksbücher“, кілька річників „Simplicissimus’a“, збірні видання модерних німецьких новель, багато воєнних новель та 10 часописей, з чого 3 в українській, решту в німецькій мові.

З перегляду бібліотеки був я вельми вдоволений. Так і пригадало ся мені пропамятне письмо українських владик з часів гетьмана Сагайдачного, внесене до польського правительства,

в котрім вони представляють любов давнього козацтва до грамотности. Белетристично-публіцистичний склад січової бібліотеки дасть ся пояснити тим, що вона призначена для людей, котрі вернули з поля битви на спочинок і тяжкої лектури читати не можуть.

В бібліотеці був великий рух. Наші молоді інтелігенти рвали ся за книжками поруч гуцульських хлопців. Приємно було дивити ся на се. В розмовах підносили ся голоси, що книжок замало (є їх коло 250), не вчисляючи таких дрібнійших видань, як бібліотеки Рекляма, а стрільців, що тут пересічно відпочивають, буде понад 300¹⁾ та що добре було-б, якби українські стрілецькі офіцери добровільно оподаткували себе на річ січової бібліотеки (деякі зробили се вже). З бібліотеки користають щораз нові люде, що приходять з поля на місце тих, котрі вже відпочали.

В добрім гуморі вийшов я в поле. Там побачив групи тутешніх дівчат при роботі і почув, як вони співали українські пісні, очевидно свіжо переняті від наших стрільців. Переняті зовсім добре, з нашим виговором і наголосом. Мов у якій Косівщині або Бучаччині дзвенить тут під Мукачевом, на границі землі українського народу січова пісня: „Гей, там на горі Січ іде!“ Дівочі голоси так якось мягко й гарно линуць по ланах, покритих зеленим збіжем, на котрім у сонішнім світлі блестить свіжа порання роса. І стає перед душою наболіле питання, чи Угорська Україна пропаща для нашої національної ідеї? За січовою піснею йде друга й третя українська пісня. Вони немов відповідають несміло: „Ні“. Несміло, бо за тими трьома нашими піснями плывуть уже мадярські. Дивно дзвенить з уст наших дівчат чужа, тверда, монгольська мова, принесена тут з далеких гір Алтайських, з над джерел Єнісея, Іртиша й Обу. Котрий з тих хорів переможе за 50 літ, котрий заглушить? Які пісні почує тут під Мукачівським Замком свідомий член найблизшого покоління України, що йти-ме сюди полями? Не знаю, не можна сього знати. За те знаю, що сучасне покоління не зробило всього, що могло-би зробити, в ціли заховання тут нашого „я“.

Вертаю. В Замковій Паланці рух. Наші стрільці ходять гуртками, всі в одностроях. Молоді личка, по котрих зараз видно їх походження. Деякі вже цілком прийшли до себе. Свіжі і черстві. Високо піднесені голови, передчасно змужнілі рамена й ноги

¹⁾ Нині (7. VI.) понад 500, бо ізза плямистого тифу вільно тут тільки приймати стрільців, що приходять з поля на спочинок, але не вільно поки-що відсилати в поле, щоб не розносити зарази. Число се що динни зростає.

немов говорять: „Ми були там, де рішається доля українського народу; ми кинули там на вагу труд своїх молодих днів і неспаних ночей і були готові кожної хвили кинути на ту вагу долі також наше здоров'я і життя. Але припадок дарував нам покищо життя і здоров'я“. А тут і там іде стрілець, з котрим доля не обійшла ся так чемно. Велика втома помітна в його лиці і рухах....

В Мукачівському Замку, 31. мая 1915.

Нині закватирував мене наш сотник у найкращім місці, яке в сій околиці підлягає його власті: в Мукачівському Замку. Ліпшого місця до моєї праці годі собі і в мрії представити. На рівнині підносить ся висока гора, одна-одинокa, як останній відприск

Подвіре в Мукачівському Замку (коло площі Ракоці — Rakoczi-ter).

Карпат, якимсь таємничим способом кинений від них далеко¹⁾. Вона покрита винницями, деревами та цвітками. А на її шпилі

¹⁾ Се не штучна гора, як думає дехто, судячи по її правильнім вигляді. Старший десятник наших Стрільців, студ. філь. тов. Черевко, що сидів тут у замку з початку війни як в'язень і мав нагоду йому добре придивити ся, звернув мені увагу на те, що в полуднево-західній стороні замку (на середній терасі) видно велику, щирю скелю, котра безсумнівно доказує, що ся дивна гора природна. Четар У. С. С. П. Франко звернув мені увагу на те, що скрізь, де тільки з сеї гори усунеть ся глибше земля, видно скелі з пісового вапняка. А втім природне й сильне джерело, що знаходить ся на верху гори, доказує понад усякий сумнів, що ся дивна гора природна.

пишається ще незле захований, величавий замок, котрий розпочав будувати перед пів тисячеліттям наш князь Кориятович. Широкі, потрійні тераси, окружені коритарями й кімнатами, важкими склепіннями та залізними брамами, могутніми галеріями, таємничими входами й високими, чорними баштами різних форм і часів, — підносяться до такої височини, що видно з них далеко долину Ляторчі (Латориці) й рівнини угорські і сині гори Карпатські аж десь по галицьке Лавочне.

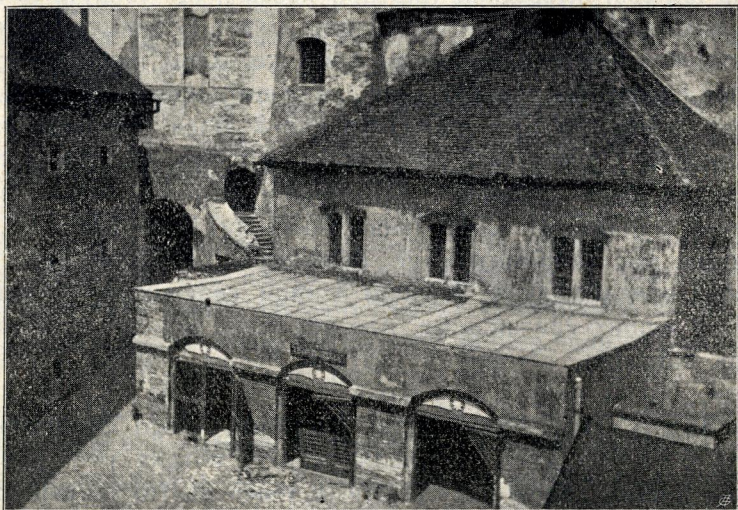
На високій кам'яній колюмні зривається до лету чорний орел, таємничий „Туруль“ (знак роду Арпада й Атилі), що по словам легенди вказував дорогу мадярським племенам і привів їх з глибини Азії в улюблену сонцем країну наддунайську. Голий меч держить у клюві, немов на знак, що тільки силою мож оборонити рідний край. Його очі звернені на північ, на сині верхи Бескида. А під ним напись, кована в камінню: „896—1896“. Понад тисячу літ сидять ті племена на сій землі. Ні, не вони, бо їх крові вже так мало лишило ся. Але дух сього інтересного народу живе й розвивається таї асимілює-асимілює....

Гарно тут і цікаво. Дуже! Хто хоче відчути всю красу змін світла й темряви, той повинен тут перебути від рана бодай до півночі. Тут можна на довго затямити собі, що значить чистота повітря та свіжого дня і розкіш, що живе в далеких просторах. Скільки тут див! Ті чудові липи, акації, каштани, що ростуть на високих подвірях і між баштами замку, виглядають на перший погляд як вільні звірі лісів, замкнені в клітках. Те джерело, що бе на горі коло замкової площі Ракоція, таке дивне. Воно одинокє має добру воду в сій околиці. А як вечір западає і чорні тіни темних башт лягають у старинні глибокі рови кругом замку Ракоцих, зникає з душі весь блеск і простір чудової днини й ум звертається до глибоких, підземних льохів замкових, темних і страшних. Замок майже незамешкалий (тільки в однім його крилі мешкає місцевий інжінір з родиною, котрий відступив для мене один покій з цілком окремим входом). Се ще більше зміцняє нічний жах сього величного замку, великий уже самим контрастом ясної днини й безмежного простору в день.

Тихо й темно. Тільки час до часу залопотить нічний вітер по вікнах і даху замковім¹⁾. Мимохить кладу близько себе оружє й електричну ліхтарку. Спомини казок з дитинства про духів і страхів стають переді мною. Тут пізнав я, що вже минув хло-

¹⁾ Чятач, що дивить ся на знимки поодиноких частин замку зі стрільцями, нехай не забуває, що стрільці були тут тільки короткий час. На загал панує тут пустка і тишина.

пячий і молодечий вік. Бо ті спомини вже не такі виразні і сильні, як колись. Задумую навіть, освоївши ся з замком, оглянути також в ночі всі його темні закомарки. Тепер, признаю ся, не маю охоти йти самому там, де мучили ся вязні,¹⁾ важко стогнучи в темряві льохів. В сій залізно глухій самоті старого замку відчуваю потребу бодай описувати людей і їх товариство.

Одно з внутрішніх подвір' Мукачівського Замку.

Отож зачнім від офіцерської столової наших Стрільців. У досить широкій кімнаті при столах, уставлених у „підкову“, сидить січова старшина; на першій місці молоденька жінка сотника.

Одна з поважних українських пань варить, одна молоденька панночка подає страви. На столі рожі і пахучі цвіти. Гомонить розмова, чути веселий сміх. Одначе мимо того, що старшина не відокремила себе цілком від „простих“ стрільців (тут і там видно при столі вилоги без відзнак), не можу сказати, щоби мені тут усе подобало ся так, як лагідні личка жінок і гарні цвіти біля них. Немов дух старого Запорожа стоїть у сій кімнаті і мовчки напминає: Будьте ще більше демократичні, не відокремлюйте ся від „черні“ навіть так невиразно, як ви тут зробили, бо ваше місце все з нею і між нею!

Мимохіть і радо переношу ся думкою до столової „низших“ десь на кінці села. Ще раз перескакую в думці високий паркан,

¹⁾ М. и. замучували тут у підземелях — по місцевим переказам, на котрі звернув мені увагу тов. Черевко, також наших опришків, що заганяли ся сюди з недалеких Карпат. Опісля багато визначних діячів. поетів, патріотів і голосних шибайголов. М. и. сидів тут як вязень Іпсілянті.

через котрий ішов я з сотником до тої столової. В хвилі, як через вікна запримітили сотника, почув ся легкий оклик „Псст!“ Мабуть стрілець, що перший запримітив начальника, дав знаками дальші вяснення про те, хто приходить, бо більше нічого ми не чули. Зрештою ми зараз увійшли до кімнати. І застали чудову картину. В тій хвилі пригадав ся мені Репін. Якже влучно схопив він свій інтересний твір про козаків, що пишуть лист до султана. Подібнісеньку картину застали ми тут. Розумієть ся, письма ніякого не писали, тільки обідали. Але й „кольорит“ настрою й угруповання і навіть поодинокі типи „живцем“ пригадували відому картину згаданого артиста. Особливо-ж оден стрілець, навіть не „простий“, плечистий, до сорочки розібраний, що з гумором заїдав свою „порцію“. Побачивши сотника, встав і вбрав ся, мимо сердечного сміху начальника та його протесту, що нічого не має запримітити до Репінівської картини, крім того, що вона зовсім удачна. Змінили й інші свої вигідні позиції на лавках й інших причандалах. Але все те не попсувало золотого гумору зібраних. Січовик з картини Репіна замітив у розмові жартом, що не дадуть сотникови їсти, бо не заповів своїх відвідин. Його думка була видно висловом сього симпатичного загалу, бо з усіх кутів залунали оклики, котрих зміст був, що кождим иншим разом дадуть їсти, а тепер ні. По хвильці Запорожець з картини Репіна, що мав тут очевидно поважнійший голос, запитав нас уже серіозно, чи хочемо їсти. А коли ми відповіли, що щойно їли, дали нам кави. Весело й мило було мені сидіти в сім живім, молоденькім товаристві і його льокалі. Я постановив частійше навідувати ся до нього. Жінки та цвіти столової старшини заступав тут брилянтовий гумор і веселість, яка бренить тільки між дійсною молодіжю, що не коштувала ще погані, з якою так часто приходить ся стрічати в мужеськім віці.

А потому бачив я тут молодіж, як ішла серединою села та співала. Чудово співала. Про Стася Мрозовицького, сина теребовельського старости, образованого в заграничних школах, що пристав до великого повстання Богдана й був одним з найліпших полковників, які провадили до приступів запорожську кінноту, тай улюбленцем нашої черні.

... »Ой Морозе, Морозенку,
Ти преславний козаچه!
За тобою, Морозенку,
Вся Україна плаче....

І не так ще Україна,
Як те славне військо!

Заплакала й Морозиха,
Ідучи на місто....»

Мене все прошибає прикре вражіннє, коли чую сю чудову народню пісню. До болю прикре. Бо в ній бачу немов символ нашої нездарности у невикористуванні найкращих моментів з нашої історії¹⁾. Се за слабі ще слова. Бо деж тут говорити про невикористовуваннє, коли навіть інтелігентні сфери — взагалі не знають про найінтереснійші постаті нашої бувальщини? І що тут говорити про популяризованнє їх!

Якже чудово була би спопуляризована в повістях і популярно-історичних книжках кожного иншого народу така постать, як молодого Мрозовицького, що вирік ся всього, всіх своїх звязків і взаємин, та пристав до народньої української революції і був одним з найліпших її організаторів. Яка-ж велика мусіла бути чистота й сила нашої національної ідеї в часах Богдана, коли притягала навіть високоосвічених чужинців! А як ми використали нещоденну появу такого типу на чолі нашого народнього руху? Тільки простий народ поставив йому в своїй пісні памятник жалібний і скромний, як березовий хрест на могилі жовніра. Що правда, чудовий памятник. Чудовий загально-народнім жалем і плачем запорожського війська і болем матери молодого полковника, котра не могла розуміти діла свого сина й тим більший біль відчувала, довідавши ся, що він погиб з рук тих, до котрих і вона і рід її²⁾ належали. Якже тут багато глибоких мотивів для великого поета й драматурга, для автора історичних повістей! Але що тут думати про се, коли на сто запитаних інтелігентів найменше 75 напевно відповіло би, що не знають, хто був „Морозенко“. В такім середовищі очевидно не може появиити ся ні драматург, ні автор історичних повістей, що з успіхом міг би використати появу того рода³⁾.

Я був дуже цікавий, кілько з тих Стрільців, що так гарно співали у Варпаланці про жаль українського народу за Стасем „Морозенком“, знає, хто він був. І чи та пісня не лишила ся

¹⁾ В розмові звернув мені опісля увагу оден з наших стрільців, що взагалі робив інтересні помічення, читаючи сей скрипт, що в нас дуже мало пісень з історичними споминами, котрі надавали-б ся до співу в новочаснім хорі, і просив, що-б я звернув на се увагу наших поетів і композиторів, що отсим і сповнюю.

²⁾ Вона була Кориційська з дому.

³⁾ Польський хроніст, описуючи смерть Мрозовицького під Збаражем, вповні потверджує зміст нашої народньої пісні, кажучи, що чернь довго по ній плакала. — Про подібні типи, як Мрозовицький, серед наших сучасних Стрільців нанишу колись опісля.

для них напів-забутою, незрозумілою думою простого народу. Але, щоби про се довідати ся, треба би було хіба зарядити як стій анкету.

І такі ми були все — від часу упадку нашої державности (бо наші старі літописі дуже інтересні). Навіть про найважніші історичні хвилі нашої бувальщини, прим. з часів Богдана, маємо більше цікавіщих звісток від Поляків і Москалів, ніж від наших сучасних їм інтелігентів. Німецькі учені й політики зачисляють нас звичайно до т. зв. „неісторичних“ народів. Се очевидно не відповідає правдивому станowi річи, бо ми маємо історію, ще й яку! Але ся лайка належить ся нам справедливо о стільки, що ми по перше не знаємо своєї історії, по друге, хоч уміли робити її, не зуміли зберегти для дальших поколінь.

І тому я дуже втішив ся, довідавши ся у Варпаланці від стрільців, що тепер є вже багато записок про діяльність наших Січових Стрільців і то як приватних, так і офіціальних: від поодиноких сотень та зроблених воєнною пресовою кватирою Українських Січових Стрільців.

Завтра маю дістати часть тих записок до використання й евентуального оповіщення. Ся поява численних записок свідчила би про те, що ми починаємо позбувати ся нашої своєрідної „неісторичности“, чи просто сказавши, ліни думки й нездарности.

А вчора ходив я з нашими стрільцями до мукачівської церкви на богослуженне. Сотник видав в тій цілі офіціальний приказ і назначив окремого офіцера, під проводом котрого мали Стрільці йти до церкви.

Церква ся на границі території українського народу репрезентує тут разом з мовою (останню цілком молоде покоління, виховуване від дитинства по мадярських захоронках, волітиме менше, чим мадярську) одинокий вузол, що вяже сю забуту й опущену нами галузь нашого народу з його могутнішим і живішим пнем. Над її „царськими вратами“ видніє, як і по наших церквах, напись „Слава во вишних Богу“ староцерковним письмом. Образи, як по наших церквах, тільки їх кольорит менше ясний, мов зблідле лице знесилоного чоловіка; навіть синява неба на них якась зовсім не синя. Церква досить чиста й зовсім прилично уряджена в середині. Публики в ній доволі багато; вона майже в цілости міщанська. Тільки де-не-де видніє біла вовна оберненого на верх кожуха селянина. Є трохи місцевої інтелігенції (коло 20 душ), переважно жіноцтва; вона говорить між собою, о скільки я чув, виключно по мадярськи. Міщанська публика має книжочки до молення в нашій церковній мові (пані правдоподобно в мадярській, але напевно не знаю, бо не

було як заглядати їм у руки, тим більше, що вони сиділи в лавках¹⁾.

А знайшли ся ми в тій церкві так, що в суботу наш сотник післав до мукачівського пароха одного зі стрілецьких підфіцерів з запитом, чи не має що проти того, щоб Українські Січові Стрільці прийшли на богослуження і хором взяли участь у співаній Службі Божій. Парох дав прихильну відповідь і сказав, що співана Служба Божа зачинає ся в неділю о год. $\frac{1}{2}$ 10 рано.

Перед год. 9 рано вирушили наші стрільці походом до Мукачева. До церкви увійшли не рядами, тільки звичайно. Частина стала в церкві, а співаки заняли хори. Від першої хвилі, як заспівав січовий хор (а співав так гарно, що довге богослуження — Служба Божа була з діяконами і парастасом — видала ся мені навіть за короткою), публіка в церкві була немов з'електризована. Бо був се просто концерт, інтересніший добрим відношенням публіки до нього, ніж не один Шевченківський концерт у Львові. Особливо знаменито відспівано „Отче наш“, „Свят“, „Буди ім'я Господнє“ та „Вічная пам'ять“. Але заінтересованне публіки дійшло верха в часі відчитування символу віри й Апостола. Голоси обох, що читали, були чисті й сильні, словом дібрані як не можна краще; вимова слів не лишала також нічого до бажання. Публіка слухала хору й читання обернена лицем до хорів, а полонені салдати, що також були в церкві, дуже собі хвалили опісля спів наших Стрільців, що я сам чув. При тім усім треба було бачити, з якою вдячністю в очах дивили ся особливо старші міщане й міщанки на наших співаючих Стрільців. По виході з церкви зустрічали ся ми з несмілими запитам, чи й на найближшу неділю прийдемо до церкви, розумієть ся, співати.

А був у тій параді й один драматичний епізод. Молодий, інтелігентного вигляду священик розпочав проповідь по мадярськи. В церкві як стій счинив ся рух. То наші Стрільці безцеремонно та без ніякого порозуміння вийшли з церкви і вернули ся аж по скінченню проповіді. При кінці богослуження інший священик перекладав уже речення за реченням свою бесіду²⁾ на українську мову (місцевим, зовсім добрим виговором).

По богослуженню парох угостив наш хор, а сотника³⁾ просив о стрілецьку асисту на дальшу неділю.

¹⁾ Але я мав нагоду заглянути і переконав ся, що пані мали книжочки до молення в мадярській мові. — Осип Левицький, переписувач.

²⁾ Заповіді.

³⁾ Сотник відповідає в австр. війську равні капітана.

На цвинтарі в часі проповіді зустрів я (ідучи кругом церкви в товаристві наших Стрільців - сецесіоністів) бабусю - міщанку, котра приступила до нас і сказала: „Я все виходжу з церкви в часі проповіді, бо не розумію по мадярськи, але то тільки молодші попи говорять по мадярськи, старші таки по нашому“...

Пізно. Перша година минула. Не боюся вже ні трохи духів покійних угорських магнатів, що померли в сім замчищі, ні замучених у його льохах вязнів. І маю вже навіть охоту зійти тепер до льохів. Здержує мене одначе якийсь *horror vacui et tenebrarum*. (Мені цікаво те, що на приказ влади я пішов би оглянути ті льохи в ночі. Цікаво як причинок до скріплення волі одиниці організацією). Нехай иншим часом. І що правда, приємніше буде зробити се в товаристві. Цікава собі психологія людини: я певно не описав би був тих збірних сцен, почавши від столової старшини, скінчивши на співаній Службі Божій в Мукачеві (гарно звучала тут українська команда по виході з церкви, коли Стрільці рушали з поворотом до Замкової Паланки), як би не тишина й пустка незамешкалого замку Ракочих...

На закінчення цього розділу не можу не згадати, що Стрільці, що вертають з поля битви, з найбільшим признанням висказують ся згідно про сотника Вітовського. По розпитах довідався я, що причина цього в тім, що сотник Вітовський по перше нічим не відрізняється від простого Стрільца в зношенню воєнних невігід, по друге всі провини судить і карає старим запорожським звичаєм: збірним судом своєї сотні, через що ніколи не стягає на себе *odium*, яке все лучить ся навіть зі справедливою карою, коли вона виконана волею одної особи. Незвичайно цікаве пробудження традицій старого Запорожя, котре мимо всієї симпатії, яку до нього маю, не видається мені дуже потішачим. Бо свідчить про се, що ми ще не позбули ся неохоти до підлягання волі хочби найліпшої одиниці. Але може се на місці виглядає инакше. Треба наочно переконати ся. І перестудіювати, як се на основі нашої вище розібраної „неісторичности“ можливе, чи на Запорожжю були які тривалі норми що до влади (*imperium*) отамана в різних положеннях (Богдан, Сагайдачний, Богун!).

III. Один з тих, що бороли ся на горі Маківці.

Дня 1. червня 1915.

ЗМІСТ: Ще про наших Стрільців. — Що говорив мені патрулюючий у ночі офіцер? — Нова порода української нації, що відкрила вже час. — Дві малярські панночки-ліцеантки й автор „Слова о полку Ігоревім“. — Добра сторона появи п'ятнистого тифу. — Українська панна в мундурі вахмайстра кавалерії. — Все те як приготування читача, щоб перечитав документ і уваги про одного з тих, що бороли ся на Маківці. — Його коротка життєпис і критичні уваги про неї. — Який жовнір вийшов з нашого хлопця, котрого поборова комісія узнала „нездібним до військової служби“. — Яких він уживає хитрощів і як дотримує слова Москалям. — Як йому робить ся скучно самому ходити на лови. — Приступ наших Стрільців „по японськи роблений“. — Про четаря Свідерського. — Боротьба в московським шанці. — Друга битва о гору Маківку. — Про четаря Гнатевича. — Моя особиста знайомість з героєм сього оповідання і як я старав ся переконати, чи він говорив правду.

В моїм добрім відношенню до Стрільців починає вже брати верх над сентиментальністю пошана до них. Складають ся на се поодинокі риси їх поведення, з котрих дві треба згадати: запримітив я між ними такі величаві річі, як точність у сповнюванню обовязку та словність. *Aves rarissimae*¹⁾ у 40-мільйонної української нації, що займає територію півтора раза більшу, ніж німецька держава!...

Патрулюючий минувшої ночі офіцер Українських Січових Стрільців, з котрим я випадково зустрів ся, питав мене, чому я так до пізна працюю, причім докладно означив пору, о котрій у мене погасло світло. З того бачу, що наші хлопці „не ті стали“. Починаю вірити в можливість відродження наших людей навіть без чужого бука. А в короткий час по сій приємній події зустріла мене друга, рівно гарна: В умовленім часі доставили мені аж вісім досить докладних і (як на членів „неісторичної“ нації, що має за собою довгу традицію нездарности) — досить інтересних записок про діяльність поодиноких сотень, вражіння поодиноких стрільців на полі битви і т. п. Признаю ся, що я був сильно здивований і тою точністю і тою словністю. Тай признаю ся ще, не „во гнів“ нікому кажучи, що не можу витягнути з того висновку про точність загалу, хиба що згодом запримічу більше

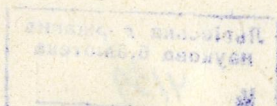
¹⁾ *Aves rarissimae* = дуже рідкі птиці.

таких фактів. А тепер треба більше й менше симпатичним читачам представити зміст тих документів хочби тому, що вони можуть згодом загірити ся.

„Ой, тай дуже скучний-же готов бути сей розділ дневника“, подумає певно здоровий процент читачів з „неісторичної“ нації, не виключаючи й стрільців, що так гарно співають пісню, про героя котрої мусять мати не конче ясне поняття. А тут мені хочеть ся, щоби вони саме сей скучний розділ прочитали, а дальші вже як собі схочуть.

Може бодай що десятий з них напише опісля й свої спомини. І як тут їм осолодити гіркість „глави сієї“? Може так, що наперед оповім про щось инше, менше поважне, ніж історичні записки, що очевидно можуть бути колись інтересні для молодого історика, але не для сучасного українського інтелігента, що н. пр. не хоче стати ніяким доцентом університету. А маю щось оповісти, бо нині вечером пізнав я тут у своїх господарів дві зовсім симпатичні мадярські панночки-ліцеантки, інтересні тим, що говорять виключно по мадярськи й що вже в першій розмові енергічно радили мені, учити ся сеї потрібної мови (що я, розумієть ся, прирік робити), і ще тим, що також мешкають у сім замку, але в иншім його крилі; тому я зразу думав, що замок замешкалий тільки одною родиною; а тепер довідую ся, що мешкає тут також місцевий нотар — вдовець з синком і тими двома доньками. Порозуміваю ся з ними головно при помочи товмача, а ту службу виконує малий гімназист з другої кляси, їх братчик, що зі зрозумілих мені мов знає слабо по німецьки й по українськи (місцевий говір), а по латині стільки, скільки звичайно знає гімназист, що скінчив першу клясу, то-б то менше-більше стільки, що я по мадярськи, або дуже мало. Але тим своєрідним „воляпіком“ порозуміваємо ся зовсім добре. Цікаві вони тим своїм патріотизмом і високою пошаною своєї мови: стоять на становищі, що кождий культурний чоловік, що належить до народу, котрий сусідує з ними, повинен знати їх мову. Мої нові знайомі надто приємні і чемні сотворіння, щоб їм порадити навчити ся також бодай одної з мов сусідних народів.

Кілько разів їду північною Угорщиною, де сусідує з українським народом мадярське населення, як відомо, половецького походження (тут по татарській навалі осіло коло 40.000 половецьких родин), все мені пригадуєть ся невідомий автор „Слова о полку Ігоревім“ з його величавим обсерваційним змислом (такого доброго обсерватора стрічаємо в нашій літературі аж у Тарасі). Маю тут на думці коротку замітку автора „Слова“ про красу Половчанок. Ся замітка й досі має слушність, про що

я вже нераз переконав ся, дивлячи ся на мадярське тепер жіноцтво в чотирох комітатах, заселених колись Половцями.

2. червня 1915.

Нині сконстатовано у Варпаланці чотири випадки п'ятнистого тифу, супроти чого заборонено опускати сю місцевість аж до відкликання заборони. Мені се остільки може вийти на добре, що буду присилюваний тут довше сидіти та зможу обробити зібраний матеріал і стягнути новий, до чого мав би я певно менше охоти, вернувши з фронту.

При обіді застав я оригінального стрільця: панну Кузівну в однострою вахмайстра від уланів. Зовсім добре виглядає в ній.

Щойно отримав я від четаря Франка його записки, одні з найбільш інтересних. На жаль автор дозволив використати їх тільки частинно.

На завтра замовив я собі „інтерв'ю“ четаря Саєвича з сотні Вітовського. Значить, матиму вже десять документів у руках. Матеріал росте. Треба його бодай здебільшого використати. Так починаймож — від оповідання анальфабета списаного стрільцем Горянським у Варпаланці (дати нема).

Оповідач називаєть ся Олекса Саджениця, має літ 24, родив ся в Брищі (повіт Жовква). Його життєпись до вибуху війни представлена зовсім убого. Одинокa триваліша подія: чотиролітний побут у Пруссії, де займав ся масарством. По вибуху війни зголосив ся як доброволець до австрійської армії. Але поборова комісія у Львові признала його нездатним до військової служби. Цікаво, що потому був він товмачем при якімсь угорським полку, з чого виходить, що мусів бути перед тим на Угорщині, де навчив ся по мадярськи, про що одначе в документі нема згадки. Але сю функцію товмача виконував очевидно як слуга офіцера, бо в документі сказано дальше, що як той офіцер захорував, наш оповідач постановив поїхати до Німеччини та вже на львівським двірці рішив ся „на зазив товариства“ (якого, не сказано) вступити до Укр. Січових Стрільців. На другий день був уже в Стрию. Місяць повнив службу при санітетах, чотири місяці був як різник при сотні Будзиновського Осипа. Та се занятте йому не сподобало ся і він зголосив ся на рядовика до боевої лінії. Так виглядає його життєпись до сеї хвилі. Невияснений у ній найважнійший для нас момент, а саме той, в котрім оповідач рішаєть ся на львівським двірці вступити до Стрільців, і ні словечком не згадано про

мотиви, що спонукали його до цього. Сю недостачу слід поставити на рахунок інтелігента, що списував його спомини та не запитав його о те. Але будьмо вдоволені і тим, що списав, бо дальше зустрінемо ще більші недостачі в документах.

Чим-же інтересне дальше оповідання сього неграмотнього масаря, що ми так довго задержали ся над увагами про його життєпись? Його психольогією в боевій лінії, до котрої добровільно зголосив ся. В зимі був він через три неділі „патрулером“ на славній горі Маківці (очевидно, ще заки вона вславила ся) і там убив багато Москалів, бо „уважав їх за дичину“.

Тут треба „відсапнути“ — тільки питань насуваєть ся по перечитанню сього признання! Майже кожде слово кричить: „поясни мене!“ Що рішало в нього при убиванню Москалів? Бо він не всіх убивав. Чи його гумор? Чи обставини? Чи національність (чи оповідач розумієть ся на тім) ворога? Чи його „шаржа“? Чи в словах, що Москалів „уважав за дичину“, криєть ся відгомін того, що знав, як вони зразу убивали полонених Українських Стрільців? Словом — що ступінь, то ланцюг невияснених загадок. Дальше йде згадка про спритні воєнні хитрощі сього чоловіка, признаного „нездатним“ до воєнної служби, а саме, як він змінював усе свої стежки, як вислідив хату, в котрій збирали ся на карти російські офіцери і напав на занятих грою і т. п. Можна майже напевно сказати, що в оповіданню Саджениці нема неправди, бо воно списане „на із уст“, просто, щиро й майже наївно, зовсім так, як оповідав. Значить, списане добре, мимо недостач, висше вичислених. Є ще один сильний доказ правдомовности Саджениці: він оповідає, як дав 25 стрілів до зібраних при грі офіцерів, вибравши хвилю, коли на столі була найбільша купа банкнотів (значить, коли напруженне грачів було як найвище), але ні словечком не хвалить ся про успіх того знаменито обдуманого нападу. Навпаки, в його простім оповіданню є признання, що весь його сприт скінчив ся на нічім: „Офіцери (було їх 9) вибігли з хати та в селі всюди погасло світло... Москалі зараз почали стріляти й я через пів години сидів на морозі, поки стріли не втихли. Опісля заалармував я своїх і здав перед офіцером рапорт. Тай пішов спочивати. Спочивав не довго: набравши набоїв, вернув знов „до нашої шварми“ тай пішов поза неї наперед. Там узяв собі за ціль криницю, до котрої салдати приходили по воду“. І тут у душі сеї дивної людини наступає дивна зміна; він стає по своєму гуманний і стріляє тільки тих Москалів, що йшли по воду з крісами, а „коли Москаль брав воду без кріса, то виходив цілий“. Там йому вело ся добре, бо котрий Москаль прийшов з крісом по воду, того

він або зранив, або й на смерть убив. По одного раненого прийшло їх чотирох із крісами і стали до нього кричати, щоби не стріляв, бо вони забирають раненого“. На те він: „Раненого повинні забирати санітети без крісів!“ Москалі пішли й прислали санітетів без крісів. Тут показуєть ся, що наш Олекса зовсім не позбавлений лицарської словности: йому ані на думку не приходить обманити тих, що уважав їх „не за людей, але за дичину“. Він дозволяє санітетам спокійно забрати раненого. Ще цікавіше те, що він звертає увагу на плач людей у селі (побачимо, як сей момент — що до звертання уваги на населення — майже не існує в справозданнях людей з університетською освітою. Не менше інтересне для оцінки душі сеї людини те, що він домагаєть ся, „щоби ще хтось пішов з ним на патрулю, бо йому самому скучно“... Нечувано простенько оповідає він далше, як стрільці, ставши в розстрільній (розпустили „шварму“), післали його 200 кроків наперед аж під саму московську лінію, відки він вернув щасливо „і сказав, що Москалі вже недалеко“. Певно, що недалеко. Наступає приступ наших стрільців, уряджений по японськи: приказали скинути плащі і тайстри і так іти до „антріфу“ (нападу). Наш оповідач зовсім не скриває заслуг інших і виразно зазначає, що тоді вискочив наперед четар¹⁾ Свідерський²⁾ і з криком „гурра“ летіли вони оба вперед, а за ними решта стрільців. Розброюючи простими словами оповідає нам сей неграмотний чоловік навіть те, що тоді діяло ся в його душі: він не вважав на те, що може впасти, тільки щоби ворога відперти (останнє речення сказано в числі багатьох, знаменна психологічно ідентифікація своїх думок з думками його товариша на передї, Свідерського, і всіх що бігли за ними, — ідентифікація, оперта на слушний підставі). Переконав, що приступ поведеть ся, ото ж духа сього стрілецького відділу представляє сей оповідач такими словами: „Здавало ся нам, що то неможливо, щоби ми того ворога не відперли з тої гори“ (Маківки). Приступ: „Розсипали ся ми по корчах, як ті мухи і летіли вперед. З Москалів хто міг, то втік, а решта згинула.

1) Четар в Укр. Січових Стрільцях відповідає „ляйтнантови“ в австрійським війську.

2) Володимир Свідерський, укінчений мед., ур. 2. лютого 1889 в Білім Камени, пов. Золочів, іменованій 21. XI. 1914 старшим десятняком, 1. I. 1915 хорунжим; 28. IX. 1914 розпочав похід на Бескид-Сколе-Стрий і повних сім місяців був у полі. 15. марта 1915 приїхав хорий до Замкової Паланки, а вже 30. марта 1915 відійшов у поле до своєї сотні. Брав участь у голосних битвах на Маківці. Дня 12. мая 1915 був у кадрі, але зараз відїхав у поле (з „Головної книги“ Укр. Січ. Стрільців). Опісля попав у полон і вивезений на Сибір, утік. — 1. IV. 1916.

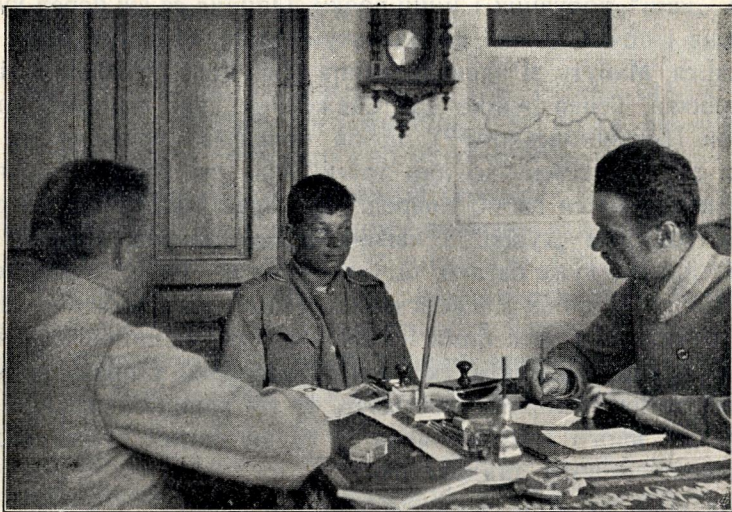
Ніхто не міг стрільців стримати“. Се останнє реченє виглядалоб у інтелїгента очевидно що найменше так: „Ми йшли вперед як ураган!“

Що Москалі на Маківці боронили ся до самого кінця, бачимо з дальшого перебігу оповідання Саджениці: як він вскочив уже в московський шанець, застав там трьох салдатів, з котрих двох отвирало ручні бомби, а оден якраз ладував вистріляний з набоїв кріс. Саджениця зазначає виразно, що вони не хотіли піддавати ся і оден навіть кинув бомбу, котра не вибухла. Так чистим випадком життє його було вратоване, але сам факт, що смерть щойно минула його, мусів його на хвилю здетонувати; вношу се з такого представлення дальшого рукопашного бою в середині московського шанця: „В тім надлетів другий мій товариш і вдарив його (того салдата, що ладував кріс) так, що... в руках стрільця остав ся тільки кавалок люфи, а його кріс поломав ся на Москалеви“. З того видно, що сей (рішаючий вдруге про життє Саджениці) удар наступив прикладом мабуть по голові. Тепер очуняв і Саджениця (все те мусіло діяти ся в дуже скорім темпі): він кинув ся на одного з оставших Москалів і, поваливши його, придавив його колінами, рівночасно хапаючи другого руками, щоби його вбити (що мав у руках — не каже). Положеннє нагло зміняєть ся. Представлено се так: „Вони крикнули, що піддають ся і їх забрали“... З того виходить, що в тім моменті вскочили до шанця ті стрільці, що бігли за передовиками, і два салдати, котрі очевидно могли би були попробувати ся з тими двома нашими передовиками, побачили, що нема що вже дальше боронити ся. Чи тим другим передовиком, що вратував життє Саджениці, був Свідерський, напевно з сього оповідання вносити не можна.

Опис (першого) приступу на гору (Маківку) кінчить Саджениця, замічаючи, що наші стрільці били ся „як льви“. „Так загнали Москалів аж до ріки“, в котрій багато салдатів потопило ся і багато згинуло. Багато їх попало ся також в неволю. З оповідання довідуємо ся також докладно, що наші стрільці заняли московські позиції о год. 6 рано і тримали їх до год. 3 пополудни.

Дня 1. мая розпочала ся друга битва о ту гору. Москалі в великій силі почали сунути вперед. Наші стрільці, як каже Саджениця, „не хотіли уступити ся з шанців“, але їх було за мало і не мали вже амуніції на стілько, щоби пробувати довше удержати те, що з такою бравурою здобули. Тому зійшли за часу за якийсь горб і ждали там коло пів години, заки скрі-

пила їх ряди мадярська підмога, що принесла їм також „троха більше куль“. Тепер почала ся боротьба, і то така, що навіть Саджениця, котрого відвагу вже знаємо, називає її „шаленою“. Тоді Мадяри пішли разом з нашими стрільцями вперед. В тій хвилі прийшла нашим ще більша поміч (чи Українські Стрільці, чи австрійське військо, — не каже). Саджениця був тепер при сотнику Осипі Будзиновськ¹⁾ як ординанс і, маючи инший

У. С. С. Олекса Саджениця складає зізнання в „Пресовій Кватирі У. С. С.“
Ліворуч від нього підхорунжий М. Венгжин, праворуч четар Микола Саввич.

обовязок, міг не йти до „штурму“. Та коли побачив, як падають наші стрільці — „оден ранений, другий впав, третьому голову відорвав гранат“, — стало йому жаль бездільно стояти коло командуючого сотника і він покинув його тай пішов в огонь. Тут знов бачимо гарну рису в оповіданню сього неграмотного масаря. Він не промовчує заслуги других і підчеркує, що разом

¹⁾ Осип Будзиновський брав участь ще як студент львів. університету у голосній демонстрації 1907 р. і чотиродневній голодівці в тюрмі. При Стрільцях іменованний сотником 10. вересня 1914. Перший свій похід розпочав 27. IX. 1914 з патрулею 20 стрільців, другий 30. IX. з курінем на Бескид, Ужочський Просмик, Турку, Нагуєвичі; третій 10. XI. на Бескид за Веречки, Везершалаєс, Порошків, Туря-Мезе, Ляторка; 31. XII. через обхід Москалями Ужочького Провалу на Сянки сотня розбита вернула до Замкової Паланки. Дня 8. січня 1915 відійшов з сотнею в новий похід (Частинно з „Головної книги“).

з ним біг четар Гнатевич¹⁾ тай разом з нашим оповідачем волік аmunіцію для наших Стрільців (скринки з патронами, т. зв. „фершляги“) тай розкидували по боках людям“.

Втім побачив Саджениця, як вістун Радович²⁾ тягнув тяжко раненого Укр. Стрільця, і поміг йому віднести його в безпечне місце, але таки зараз вернув на місце, „де кипів завзятий бій“. Не маючи кріса, взяв його по дорозі від убитого „ляндштурми“ (ополченця) і пігнав вперед. Біжучи, бачив, як падав якийсь „наш“ поручник і інші вояки. Опинився аж перед купою Москалів і почав до неї на близьку віддаль стріляти. Вона розступилася. Мабуть зі зденервовання успіх його стрілянини тільки се викликав. Тепер рукою дав Саджениця знак нашому командови (Будзиновському?), щоби приказав Стрільцям на разі ховати ся. По якімсь часі дав другий знак уже криком, що тепер добре посунути ся скоро вперед. Се зараз наступило. Переполюхані голосним „гурра“ і наглим рухом вперед Москалі, „думаючи, що нас дуже багато, почали втікати“. На їх пятах влетіли наші „аж до останніх московських шанців“. Там побачив Саджениця 10 Москалів, між ними й офіцера, при машиновім карабіні. Сей не думав піддавати ся і навіть зраниений у праву руку вистрілом, витягнув лівою револьвер. В тій хвилині Саджениця прискочив до нього і пхнув йому в груди багнет. Тоді салдати, позбавлені проводу, піддали ся.

Так відбили наші свої попередні позиції.

На сім кінчить ся оповідання Олексі Саджениці, recte Саджениці³⁾.

3. червня 1915.

Нині маю добрий день. Вернувши з обіду в офіцерській столовій (де відбувала ся дебата над тим, чи можуть наші Стрільці сповнити бажання мукачівського пароха і в неділю

1) Богдан Гнатевич, студ. філь., ур. в Кольбушовій, 1894 р., ранений 23 жовтня 1914 під Ст. Самбором кріс. кулею в ліву ногу (З „Головної книги“ Укр. Стр. Стрільців).

2) Василь Радович, семинарист, ур. 14. січня 1894 в Комарні, пов. Рудки. Вістун. Відбув чотири походи: 30. IX. 1914 на Веречки і Борислав, опісля на Бескид, де розбито сотню, до котрої належав. 13. I. 1915 знов на Бескид. 15. III. знов пішов у поле (З „Гол. книги“).

3) В „Головній книзі“ У. С. С. сказано про нього, що уродив ся дня 17. марта 1891 в Бристю, пов. Жовква. Селянин. 30. IX. 1914 приділений до трену, де був чотири місяці. Опісля приділено його до сотні Будзиновського. Славсько. Грабовець (котрий?), Маківка. 13. мая 1915 прибув до кадри.

в часі обходу заспівати одну пісню по мадярськи; з виїмком одного всі, що забирали в тій справі голос, були тої думки, що ні), — хотів я списати свої замітки до оповідання Сажениці. Вже взяв перо в руку, як хтось застукав у двері й увійшов до кімнати присадкуватий і кремезний, молодий стрілець, блондин, з густим волосем і синіми очима; тип лиця словянсько-монгольський, хід тяжкий. Прислав його до мене оден з наших офіцерів, кажучи йому, що я чогось потребую від нього¹⁾.

„Як ви називаєте ся?“ питаю.

— „Олекса Сажениця“.

Прошу собі представити, як я ним утішив ся! По перше доповню і сконтролюю його життєпись, по друге: не нудити-му вже читача своїми замітками про його оповідання.

Прошу його сідати і починаю розмову, котра заняла мені півтора години часу. Тепер можу доповнити зміст висще представленого документу отсими даними: Ол. Сажениця мав 6 літ, коли помер його батько, а 12, як померла мати. Батько був заможний господар, мав 14 моргів поля і троє дітей, двох синів і дочку. Олекса наймолодший. Ставши круглим сиротою, пішов у світ, до Львова. Там був кілька місяців у масаря Зайончковського, опісля у якогось більшого пекаря, назвища котрого не міг собі пригадати (знає тільки, що був він радним міста Львова чи цехмайстром і трохи не дочував), вкінці служив по різних шинках і християнських і жидівських, як кельнер. Мені пригадав ся Тарасовий герой з „Гайдамаків“ і я зі зростаючим заінтересованнем став його випитувати про всячину. Зміст відповідей: „Як зі свого села виходив я в світ, знав я тільки, що я Русин і сирота, а за Українців і не чув. В Бристю читальні не було, ні української, ні кацапської. До села приїздив я рідко, бо не було вже там родичів. От раз на два роки на свята. В сусідстві була найблизша читальня „Просвіти“ в Крехові, 4 кілометри від Брестя. По двох роках побуту у Львові виїхав до Прус, був у Берліні і Гамбургу і там навчив ся по німецьки, а від чеських робітників по чеськи. В Гамбурзі наймили мене жидівські купці до перевоження різних товарів відтам до Нью-Йорку і назад. В Нью-Йорку був я з перервами коло 3 місяці і там перший раз зустрів ся з Українцями, зайшовши на якусь українську забаву, бо зачув музику. Там довідав ся згодом від зна-

¹⁾ Я вчора дійсно казав знайомим товаришам, що попав мені в руки цікавий документ, до котрого потребую Сажениці, і оден з товаришів був видно такий добрий, що прислав мені його нині.

йомих, котрих навіть не знав по назвиску, тільки так, на око, що се українське товариство“.

По мадярськи не вміє і на Угорщині передтим не був, а полк, при котрім з початком війни був також товмачем, часом мав і Мадярів і Румунів. Його уживали часом до перекладу устних припоручень з німецької на чеську мову або нашу. Офіцер, при котрім служив, називав ся оберляйтнант Шнайдер.

Поборова комісія не взяла його тому, бо має „плятфус“ і слабі ноги. „Чи дійсно?“ „Так, довго іти не можу“.

„Чому Ви хотіли добровільно вступити до війська?“

— „Щож? я волочив ся по світу і як надійшла війна, подумав: От маєш колись згинуту між чужими, то лїпше на своїй землі. Тай пішов до конзуля і зголосив ся, що хочу їхати до дому і вступити до війська“.

„Як Ви вступили до Українських Стрільців?“

— „Як мене не взяли до війська, і захорював тай поїхав пан Шнайдер, пішов я на колїю, аби вертати в чужину. На двірці в буфеті здибав я дві українські панни, що сказали мені так і так, — є наші Українські Стрільці, може би там я вступив. Я згодив ся, а вони завели мене під 5 число на вулиці Коперника, де мене записали до Стрільців і питали, чи не вмію їздити на ровері. Я сказав, що умію, бо навчив ся в світі, і вони дали мені адрес до української касарні при Курковій улиці (числа не тямлю). Я пішов там і переночував, а на другий день відїхало нас багато до Стрия, „бо Москалі підходили до Львова“.

„Ви сказали перший раз „до протоколу“ в Варпаланці, що убивали Москалів, бо не уважали їх за людей. Як се було і котрих з них ви убивали?“

— „Я запорпував ся в сніг і як надходила московська патруля (а було се на Маківці), я знебачки вискакував і стріляв. Тоді два передні наполохані таким способом кидали звичайно кріси, бо гадали, що то не я сам роблю напад, і піддавали ся. Але потому, як зміркували, що я сам і що вони дурно настрашили ся, пробували в ході до канцелярії ставати, аби мене так само знебачки вхопити, як я їх. Та я знав уже, що Москалі воюють ошуканством, бо мені вже передтим трафляло ся таке, що оден ніби піддає ся і йде до мене без кріса, а кількох заходить з боків. Тому я добре пильнував їх оком і як лише побачив, що вони хочуть „маркирувати“, забивав скоро, бо інакше були би вони мене перемогли“.

„Чи ви тоді знали, що Москалі вішають полонених стрільців?“

— „Говорили мені про се наші селяне в кількох селах в Скільщині і казали також, що вони (Москалі) дуже недобрі на Українських Стрільців. Тому я сильно уважав, аби мене не взяли в полон“.

„Ви згадували перше про Свідерського. Скажіть про нього щось більше. Чим він є?“

— „Він медик“.

„Чи вже таки доктор, лікар?“

— „Не знаю, казали, що він медик. Добрий чоловік і відважний, хоч невеликий“.

„Чи то Свідерський вдарив кольбою Москаля по голові так, що лише цівка лишилася йому в руках, там у московським шанці на Маківці?“

— „Ні, то Матвіїв¹⁾. А добре вдарив. Москаль зараз упав і розкинув руки як неживий. Може потому відтрясли його — не знаю. Міг і заковязнути від такого побою. Матвіїв ударив його не по голові, але в шию“.

„А хто се Матвіїв?“

— „Мій ровесник, може молодший рік-два, також селянський син. Відки, не знаю“.

„Ви сказали до першого протоколу, що самі зловили 9 Москалів у шанці. Як се було?“

— „А так: Вони покидали кріси, і я тоді вигнав їх з шанця, а малий стрілець Криса²⁾ відпровадив їх до дивізії“.

Я вже мав доповнення списаного тов. Горянським протоколу і тепер розходилося мені ще о найтяжшій річ: як видобути від сього молодого анальфабета його думку про ціль і ідею Українських Січових Стрільців таї української суспільности взагалі, як переконати ся, що він таку думку взагалі має. Мені дуже залежало на тім, щоб анальфабета спитати про се, бо по відповіді такого „типу“ міг я зміркувати, яку інтензивність і силу мала українська національна ідея й пропаганда її, колиб евентуально знайшла приступ і до неграмотного хлопця, що навіть не був у краю. Признаю ся, що я бояв ся тої відповіді, хоч правда, ще більше бояв ся — свого питання, а саме його незручності. Тому почав списувати докладніше все, що перед тим позазначував собі тільки і рівночасно думав над тим, як його дальше питати.

¹⁾ Онуфрій Матвіїв ур. у Вербилівцях пов. Рогатин. З „Гол. кн.“ У. С. С.

²⁾ Михайло Криса ур. 1896 р. в Слободі Золотій, пов. Бережани. З „Гол. книги“ У. С. С.

По довшій надумі рішив ся я заскочити його питанням „знебачки“ так, як він заскакував своїх полонених. Без ніякого вступу запитав я його несподівано:

„А скажіть мені ще, за що Ви властиво бете ся і за що бють ся ті всі Українські Стрільці?“

Він подумав, але недовго і відповів дослівно:

— „Стрільці бють ся за наш край, за Україну, аби Жида і Поляки не панували над нами тай аби не було так, як дотепер, що треба аж виїхати зі свого краю, аби тебе за чоловіка мали“.

Ся проста відповідь молодого анальфабета зовсім незла, хоч односторонна (бо він не згадав у ній найважнішого, аби і Москва не панувала над нашим народом), заспокоїла мене трохи і дала надію, що він може мені сказати більше, чим я зразу припускав. І я задав йому таке питання:

„А чи знаєте Ви, де живе наш український нарід, що говорить такоюж мовою, як тепер ми оба?“

На се питання відповів уже без надуми:

— „Аво і тут його досить на „Венграх“ (Угорщині), але сі „Руснаки“ не розуміють ся „на тих справах“ так, як наші люде. А в Америці видів я наших людей зпід Москаля. Вони втікають відтам, бо там дуже карають“.

Заохочений сею відповідю, вже зовсім доброю, запитав я його, чи знає, де більше українського народу, під Москалем, чи тут. Відповів, що під Москалем. Числа означити не міг.

Тепер почав я йому завдавати що раз трудніші питання, убираючи їх у можливо прості слова.

„Ви, — кажу, — зовсім добре сказали, що Стрільці бють ся за те, щоби над нашим українським народом не панували чужі люде. Але як ви гадаєте, що вони хотіли би здобути, вибороти для того народу на самім кінці війни? То значить, що вони хотіли би зробити для українського народу, якби виграли війну проти Москаля?“

(Мені розходило ся о те, чи якимсь чином не впаде сей анальфабет на думку про якусь самостійну управу, або щось подібне).

Відповідь звучала:

— „Та гадаю, що вони хотіли-б, аби наш нарід мав школи і науку і не сидів у чужій кишені“.

Се була найпростішими словами висказана думка про культурно-економічне піднесення українського народу. Мені видало ся, що подібними як досі питаннями я не добуду вже нічого інтересного, і тому я змінив свою слідчу тактику на иншу,

цілком відмінного рода: рішив ся на т. зв. „Kaiserschnitt“, хоч був майже певний, що піймаю облизня. Питаю:

„А чи знаєте Ви, що то значить держава?“

Думав досить довго. Видно шукав у думці „дефініції“ по своєму — і не міг знайти. Але над моє сподівання про саму суть того, що я хотів від нього видобути, відповів так, що я міг дальше з ним говорити на сю тему:

— „Держави є всілякі: німецька, російська, американська, а в Галичині — польська“.

Останні слова мого розмовника змішали мене. Бо, правду сказавши, він у тім мав слушність. Хоч не формальну слушність, одначе фактичну. Я вияснив йому, як міг, що Галичина належить до Австрії і що Поляки „після права“ так само підлягають Австрії, як Українці.

Дальше не хотів я питаннями перетягати сеї струни і вже виложив йому сам, що Українці хотіли би з тих великих земель, які загорнула Росія, мати по війні свою державу. Він зрозумів се, бо сказав: „Ага, ніби такий край, де би на нашого чоловіка не дивили ся, як на чужого“.

Оставало ся вияснити тільки одну річ. Чи він говорив правду в своїх описах? Сумніви повстали у мене в часі розмови з ним, викликані його дивним тоном. Від часу до часу говорив він з незвичайно сильним притиском і надто великою певністю себе. Се можна було вправді покласти на рахунок його молодости, темпераменту і щасливого переходу багатьох небезпек, але можна було й інакше зрозуміти. Простота його відповіді промовляла за їх правдивістю.

Тут очевидно мав я до розпорядимости дві групи способів, при помочи котрих міг розвіяти свої сумніви, або скріпити їх. Насамперед переконав ся я про се, чи він дійсно був у Німеччині, розпочавши з ним розмову по німецьки. Відповідав досить плавно, з власної ініціативи заявляючи, що говорить „plattdeutsch“, але розуміє і „hochdeutsch“. Опісля спроміг са я на питання в чеській мові: Іспит випав вдоволяючо в обох напрямках. Значить, він говорив правду про се, що довший час був у Німеччині і зустрічав ся там також з Чехами. Одначе з того не виходило ще, що говорив правду і про свої подвиги, хоч до якогось ступня робило се його оповідання правдоподібнішими. До сього мусів я вжити другої групи способів, котрі можна характеризувати вправді не панською, але добре віддаючою їх суть приповідкою: „Влізти чоловікови з чобітьми в душу“. Се річ прикра. Але не було іншої ради. І я розпочав се робити по можности обережно. Питаю:

„На кінець скажіть мені, що ви за весь час війни бачили найцікавішого?“

Хлопець довго думав і вкінці відповів, відділюючи кожне слово :

— „Я — бачив — війну“.

„Певно“, кажу. „Але в тій війні бачили ми всіляке: марші і битви, людей і жовнірів, огонь куль і огонь пожеж, сніг і болото, здорових і ранених, добрих і злих. Мені ходить о те, що з того всього, що я вам тепер вирахував і чого не вирахував, лишило ся вам у пам'яті так міцно, що як війна мине і пройдуть літа, ви того не призабудете“.

По виразі лица було видно, що він зрозумів, о що мені ходить. Чи застановляв ся над тим, нащо мені сього, не знаю. Мабуть ні. В найліпшій випадку пояснив собі менше-більше поясненням, котре слабо пояснює, але міцно успокоює: „Певно треба сього до протоколу“.

Відповідь сього неграмотного хлопця здивувала мене більше, чим усі дотеперішні оповідання. Вона звучала:

„В горах коло верха Пікут¹⁾ побачив я якусь хату й увійшов до неї тай застав там двоє дітей: дівчинку, могла мати літ 10 до 12, і ще меншу дитину, котру вона бавила. Питаю: „Де тато?“ — „Пішов з треном“. — „Де мама?“ — „Велика куля урвала мамі голову...“ — „Ви самі?“ — „Самі“. — Мені дуже жаль зробило ся тих дітей і я лишив їм свій хліб“.

Чи се правдиве оповідання, чи видумане? — шибнуло мені в думці. Наразі не маю способу переконати ся про се. Але припустім, що воно видумане, то й тоді треба прийняти, що чоловік, котрий з множества казок, які може розповісти, оповість таку казку, не може належати до найгірших.

Так увійшов я в його душу з чобітьми, але під ногами не чув певного ґрунту. Треба ще було тупнути, бо розмова протягала ся за довго. А тупнення болять і того, що тупає, і другого. Тому треба було бодай почати легко тупати. Кажу:

„Вибачайте, що я завдам вам троха прикре питання. Але знаєте, є всілякі люде на світі. Ви самі мусли з ріжними здибати ся і знаєте, що рідко трафить ся чоловік, котрий оповідає все так, як було, і нічого не додасть, ані не скрие. Я хочу те, що ви говорили, „пустити в газету“, або в книжці описати. А книжка річ свята і повинна в ній бути лише чиста правда, бо гріх писати в ній неправду. Тому не образіть ся, як запитаю вас: відки я можу знати напевно, що ви говорили правду?“

¹⁾ Чи не „Пікуй“? — О. Н.

Се питання прийняв мій інформатор зовсім спокійно, якби його сподівав ся й уважав цілком натуральним, тай відповів :

— „Маю свідків. От Матвієва, четаря Я римовича і інших, котрі мене бачили при роботі. Але правда, вони не бачили всього того разом, тільки кождий троха. Чи я знаю, як то зробити?“

Мені жаль стало дальше влязити йому з чобітьми в душу тай міцнійше тупати. І — зайвим видало ся. Опісля довідав ся я від кількох товаришів, що Сажениця, як загально голосить vox populi, дійсно доказував на Маківці чудес хоробрости і завадіяцтва. Запитавши його, чи не хотів би, щоб я навчив його читати, й отримавши відповідь, що тепер не має часу, бо хоче йти знов „до вогню“, попрощав ся я з тим очайдушним типом, що на нашім давнім Запорожу бувби певно виаванзував високо і не скоро пропав. Бо се очевидно один з тих, що „мають щастє“. За весь час його „роботи“ всього раз був контужений великим стовпом землі, що підняв ся під ударом гранату. Пролежав коло трьох тижнів у шпиталі.

З інтересом вслухував ся я у відгомін його тяжкого ходу по камінню і мості старого замку....

Багато інших питань, які я йому завдавав, не переповідаю, бо і так сей розділ розріс ся надмірно.

IV. Три справоздання трьох інтелігентів.

ЗМІСТ: Шевченків Ярема і сучасні інтелігенти. — Самі дати, місцевости, цифри і марші. — Децю про значінне слів „хотів, міг і повинен“, або: чи сотні піп. Букшованого і Носковського були на місяці та в його вигаслих кратерах? — Про лонатизм та відмороження душі і ніг у горах. — „Місцевий сотник“ про „місцевих горожан“ і чудо в Карпатах. — Децю з кабали або: число без числа. — *Frage mich nur nicht, wie!* — Гратуляції вже зложені генералам і гратуляції, що повинні бути зложені сотникам за їх звідомлення. — Гори і верхи, прикази і приступи. — Нарешті згадані зрабовані села.

4. червня 1915.

Тай розписав ся ти про якогось хлопця, що служив у жидівських шинках, подумає „інтелігентний“, скажім, панич, що ніколи не був у читальні і часом навіть книжку читає. Подумає тай відітхне, що аж трьох інтелігентів побачить тепер у їх діяльності. Для заострення апетиту такому паничеви скажу ще, що всі три інтелігенти представляють до того діяльність трьох сотень Укр. Січових Стрільців у цілім ряді походів. А два з тих інтелігентів були навіть декоровані медалями. Всі вони сотники Укр. Січових Стрільців.

Переді мною документ, списаний у воєнній пресовій квартирі У. С. С. у Варпаланці в днях 26. і 27. квітня 1915 р. тов. Горянським. Зачинаєть ся словами:

„ВП. сотник Букшований Осип¹⁾ в присутності четаря Прокопова Петра²⁾ розкажує“:

„Моя сотня завязала ся 6. вересня 1914 р. в Горонді. Стан (?) стрільців 204. Офіцери: Калиняк Іван³⁾ четар; Левицький Северин⁴⁾, хорунжий. 20. IX. по пол. вирушила сотня з Горонди.

¹⁾ Букшований Осип ур. 1. VI. 1890 в Жабо-Ільці, пов. Косів. Сотником став 10. IX. 1914, 10. XII. 1914 відзначений срібною медалю І. класи. Відбув ряд походів, котрих не вичисляю, бо вони вичислені в справозданню (З „Гол. книги“ У. С. С.). Опісля попав у неволю та вивезений на Сибір, утік до Персії. — 1. IV. 1916.

²⁾ Петро Прокопів ур. 1894 в Товмачі. 31. XII. 1914 іменованний хорунжим. (З „Гол. книги“ У. С. С.).

³⁾ Іван Калиняк ур. 1892 в Сороцку, пов. Скалат. 10. IX. 1914 став четарем. 30. IX. 1914 похід на Бескид, 24. XI. 1914 під Тухолькою попав у полон. (З „Гол. книги“ У. С. С.).

⁴⁾ Северин Левицький ур. 7. IX. 1890 в Щуровичах, пов. Броди. 7. VIII. 1914 іменованний вістунгом, 8. IX. 1914 четарем. 30. IX. похід на Бескид, Севт-Мікльош, Вольоч, Ужок, Дрогобич, бій у Попелях, 28. X. 1914 вернув до Го-

В Мукачеві приказ: піти до Кішігвег, а в ночі другий, приказ: до Сваляви. 30. X. рано пішли ми до Сент-Мікльош. Тут 50 людей виділено під проводом С. Левицького на патрулерку. Натомісць приділено 36 з б. сотні п. д-ра Гірняка Никифора¹⁾ В неділю вночі відійшла сотня разом зі сотнею Івана Коссака²⁾ під проводом отамана Гриця Коссака³⁾ в сторону Везерсаяш. В сїм місці лишила ся сотня Івана Коссака, а моя сотня дістала приказ замкнути дорогу за Зденьовою. Марш того дня коло 60 км....“

В сїм місці і менї хочеть ся „замкнути“ скрипт і зробити бодай 60 кілометровий марш, щоб якнайдалше втекти від нього. Але не вільно менї, бо я зобов'язав ся перед „Боевою Управою“, що буду совісно писати про все, що менї про Стрільців попаде в руки, очі або вуха. А ще до того на дворі сильний і густий дощ і пїтьма така, що хоч очі виколи, бо однаково і без них іти.

І годї розпочинати марш. А скрипт такий неможливий і з 360 замкових кімнатах так пусто, що панове сотники не здивують ся, коли я попаду в лють і почну критикувати. Але що я дійшов до переконання, що свою власть треба шанувати, тому критикуватиму не так, якби хотїв, міг і повинен. Коли я роблю такий вступ, то ви готові подумати, що критика буде лайкою і що я іронічно говорю про потребу пошани для власти. Тимчасом ні. Ви (без порівняння) більше читали від Сажениці, бо він нічого не читав (і, як я переконав ся, мішає навіть цифри 9 і 6). Знаєте також Гомера, на всякий випадок першу пісню

ронди. 28. XI. похід на Бескид. 11. XII. обняв команду сотні Горука в Турямезе, Кошак, Збрунь, Верецьки, Гошовиї, де по розбитю сотні приділено його до сотні Дідушка. 29. XII. вернув до Горонди. 19. II. 1915 відійшов до німецької армії.

¹⁾ Др. Никифор Гірняк ур. 1885 в Струсові, пов. Теребовля. 10. IX. 1914 став сотником У. С. С. 28. IX. дістав відпустку до Відня в цілі лічення. 27. IX. приділений командантом Галушинським до служби при „Боевій Управі“ в характері фахового референта. 16. I. 1915 назначений міністерством краєв. обор. командантом запасної сотні. (З „Гол. книги“ У. С. С.).

²⁾ Іван Коссак ур. 11. IX. 1876 в Дрогобичі. 10. IX. 1914 іменований сотником У. С. С. 30. IX. похід зі сотнею через Верецьки. Сколе до Дрогобича. Від 1. XI. приділений до штабу 129. бригади. Похід з бригадою 129. через Верецьки до Лавочного до 8. II. 1915. До 15. IV. 1915 хорий у шпиталі у Відні. До 30. IV. відпустка. 3. V. вернув до кадри. 22. VIII. 1914 по заняттю Чорткова Москалями утік з У. С. С. до Стрия. (З „Гол. книги“ У. С. С.).

³⁾ Гриць Коссак ур. 7. III. 1882 в Дрогобичі. 10. IX. 1914 став курінним отаманом II. курія. Рішенням корп. команди з 21. I. 1915 іменований командантом усіх У. С. С. 30. IX. 1914 похід з курінем на Бескид, Сваляву. (З „Гол. книги“ У. С. С.).

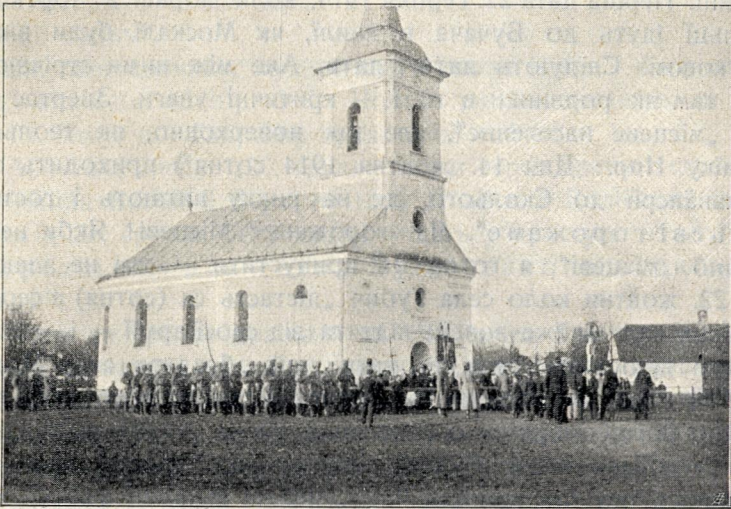
„Ілїяди“. А там старі Греки, — від котрих ми переняли потому на жаль лише християнство, але не мозки, бо таку річ годї переняти, — знаменито представили, які наслідки має непошанованне заслуг другого. Виж безперечно маєте заслуги супроти української національної справи. І тому я не робитиму так, як „хотїв, міг і повинен“, але інакше. Зрештою в кожній справі є можливість усякого „хотїв, міг і повинен“. Колиж мимо всього здигає вас з моєї сторони прикрість, то вона буде зроблена „pro publico bono“. Я їду ззаду по вашим слїдам і маю за завдання ззаду їти, може не конче приємне в порівнанню з вашим, але потрібне. Я тепер, бачте, свого рода „полевий жандарм пера“¹⁾. А ви знаєте, яке завдання має полева жандармерія: стріляти в утікачів. Виж, даруйте, втікли від праці докладнішого представлення того, що вам довело ся робити і бачити. Тому не повинні дивувати ся, як дістанете від мене (кажучи „стилем“ наших людей) один-другий „Streifschuss“.

Вступу досить. А тепер стріляю і то шрапнелями. А втім більше для постраху иншим.

По перечитанню справоздання сотника Букшованого (воно майже ціле таке, як перші вище наведені речення) маєте вражіннє, що він і його сотня як тіні йшли в люнати́чнім сні по різних дорогах, стежках і місцевостях місяця, на котрім вигасло всяке життє, де нема ні одної людини, ні одної худобини, ні одного павука, ні одного жерела, — словом нічого, крім вигаслих кратерів, звітрілого каміння і звітрілих автоматів, котрі чомусь посувають ся рядами то скорше, то помалїйше, то вперед, то взад, то на боки, то ділять ся, то сходять ся. Проти них посувають ся такі самі автомати, звані в справозданню звичайно козаками. Імена місцевостей, відомі читачеві з того, що в них жив досї український нарі́д, не повинні читача баламутити, бо на місяці є також місцевости охрещені ріжними європейськими назвами. Душа самого сотника ще не цілком завмерла: вона аперципує сильні́йші вражіння (прим. реченнє: „20. III. усунено Боеву Управу... від зверхности над Стрільцями, а віддано оба куріні під... вла́сть бригади...“), але тільки такі вражіння, що відносять ся до механізму, в котрім знаходить ся його сотня, і рішучо не реагує думкою навіть на найсильні́йші вражіння. Читаючи справозданнє, маєш тут і там вражіннє, що сомнабулі́зм переходить у летарг. І знову вертає люнати́чна блуканина сотні по снігом засипаних Карпатах, серед котрих часто-густо стоять

¹⁾ Мусите знати, що є також дуже позиточні жандарми.

(або йдуть) різні „декунки“, „позиції“, „нахріхтендеташман'и“, „патрулі“, відбувають ся „зіхерунгсдінсти“. Словом, українське військо провадить „кляйнкріг“¹⁾. І ходить той „кляйнкріг“ по українських горах, „спочиваючи на Високім Верху, на Плаю і Темнатику“. На „свят-вечір“ відізвало ся щось у душі п. сотника, але він видно махнув і тоді рукою, і в протоколі занотовано лише, що явили ся два делегати від „Боевої Управи“ і роздали дарунки. Чи говорили що? Чи бодай їли з вами вечеру? Чи може й вони стали автоматами? А може вам, п. сотнику, все те снило ся? І цілий той „кляйн- і грос-кріг“ і українські Стрільці і те, що вас зробили сотником і відзначили медалю і ті делегати і команди? Може се якась безкровна, помотана мрія в сні,

Українські Січові Стрільці під церквою в Замковій Паланці.

а ви спите в касарні австрійського полку як одnorічник і зараз встанете і підете на вправи? Ні. Є у вашім справозданню одно місце, тільки одно, з котрого видно, що ви не автомат: „По прибуттю до Лавочного сконстатовано у 86 Стрільців тяжке відмороження ніг. З моєї сотні відійшло до шпиталю 16 людей на відмороження...“ Значить: ви розумієте і відчуваєте людський біль і звертаєте на се увагу. Але чому ви ні словечком не згадуєте про наших мужиків, їх жінок і голодних дітей, їх понищені

¹⁾ Kleinkrieg = мала війна.

хати? Чи можливо, щоби ви за весь час не бачили нічого з терпіння українського народу?

Але може то я нині не в гуморі і присікав ся до вашого справоздання? Треба йти спати — менше гріха зроблю.

5. VI. 1915.

Переді мною відпис „Записок“ сотника Зенона Носковського¹⁾ о цілих десять аркушевих сторін більший від диктату попереднього, котрий мав нецілих 6 таких сторін. Се вже трохи інтереснійше від попереднього, але не багато.

Він починає свої записки від рекрутації в Бучаччині і Чортківщині. Перша дата 22. серпня 1914, коли зібрані в Чортківщині Стрільці ідуть до Бучача в хвилі, як Москалі були вже під Чортковом. Слідують дати і дати. Але між ними стрічають ся тут і там як родзинки в тісті — критичні уваги. Звертає увагу і на „місцеве населеннє“, але так поверховно, як теолог на гебраїку. Нпр.: Дня 14. жовтня 1914 сотня²⁾ приходить перша по кавалерії до Скольного, де на ринку витають і гостять їх „місцеві горожане“. Які горожане? Місцеві! Якби не було сказано „місцеві“, я готов би припустити — сам не знаю що. Дня 22. жовтня коло села Губич „дістаєть ся (сотня) в середину ворожих сил, майже зовсім відтята від своєї армії — і — майже чудом видістаєть ся з сеї матні тай обсаджує село Модрич“. Брр! Я знаю від давна тов. Зенка Носковського і як тільки здибаю його, попрошу о виясненне, як те „чудо“ відбувало ся. Про се дійсно варто булоб почути дещо. Бодай про зверхні обставини, що товаришили йому. Чейже супроти факту, що св. письмо описує нпр. чудо в Кані Галилейській, не схоче заслонити ся потребою дискреції переді мною. Був се очевидно оден з інтереснійших моментів у походах сеї сотні і „чудом“ збувати його шкода.

„В дорозі обсипали нас ворожі шрапнелі“. Точка.

В перших днях падолиста мала сотня криваві хрестини. Коло села Труханова в Скільщині здобула вона стрілецькі рови Москалів (при помочі одної компанії піхоти 19. п. кр. об.) і зіпхнула з позиції аж три московські баталіони, причім Москалі „лишили багато убитих і ранених, в тім числі (в тім то й біда, пане сотнику, що тут ніякого числа ви не подали, а кажете „в тім

¹⁾ Зенон Носковський ур. 31. X. 1889 в Мущкатівці, пов. Борщів. Відзначений медалю ІІ. кл. (З „Гол. книги“ У. С. С.).

²⁾ Нею проводив ще тоді, здаєть ся, Сроковський.

числі“) трьох ранених офіцерів“. Сотня здобула там 4 машинові кріси і полонила 90 Москалів. Але й сама мала болючі втрати: Провідник сотні Сроковський¹⁾ і четар Артимович²⁾ ранені, всіх (?) ранених 13, убитих 14. Провід обняв З. Носковський. Отже що до „числа“ винна в дечім переставка.

Дня 4. падолиста ночує сотня серед трупів у лісі. Цікаво, чому сотник не звертає уваги на живе окруженнє? Чи український нарід вимер в тих сторонах? Чи ви йшли чужою для нас землею? — Не розумію.

Йде довгий ряд сухих дат, нападів, походів, нічлігів, приступів і т. д.

Є й місія, що могли би при завданню собі дрібки труду, величаво представити працю і труди сеї сотні. Пр. „При великім зимнї видержує сотня через 24 год. в день гарматний, в ночі крісовий огонь“.

Ви, пане сотнику, мусите знати поезії Гайне і його славне: „Fragt mich nur nicht, wie?“ Чомуж ви не представили того: „Wie“? Тому, що Гайне не представив сього?

Або таке місце: „20. грудня марш серед мраки і страшного вітру попід Високий Верх на гору Плай над Волівцем“ (не Волбочем!), 21. грудня бере сотня участь у приступі на Зуго, де попереднього дня сотня Букшованого втратила 30 людей“.

Коли ви про се довідали ся? Чи перед приступом? І як се на вас і на ваших людей вплинуло? Виж писали свої спомини в безпечнім місці і могли би були представити се, коли представляєте складаннє новорічних бажань командї бригади та „номінаційних бажань“ генералові Дрдї. Адже не менше важний генерал смерть, перед котрим попереднього дня, як ваша сотня брала участь у приступі на Зуго, стала сотня Букшованого.

Знов гори і верхи, прикази і приступи. Багато дат і цифр, сипких як табака в табакерці старого декана. І ні словечка про мужика, про його долю, про його худібку і діти, що як „кленове листе“ розсипали ся по снігу в знищених горах. Слово вам даю, Зенку, що я ніколи не припустив би, що ви на все те не звернете уваги — навіть стільки, що на гратуляції генералови

¹⁾ Володимир Сроковський ур. 27. X. 1879 в Кізлові, пов. Бережани. 10. IX. 1914 став четарем. 30. IX. похід з сотнею на Бескид. В заступстві сотника Ів. Коссака вів сотню від 2. XI. — 3. XI. ранений в ліву руку в битві під Трухановом. 12. XII. вернув до Горонди зі шпиталю в Будапешті. 23. XII. повів на Бескид сотню розбітків. (З „Гол. книги“ У. С. С.).

²⁾ Якраз пинї, 5. VI. 1915 наспіла до Варпаланки вістка, що Артимович погіб у битві коло Болехова. — О. Н.

Дрдї. І що у ваших записках не знайдець ся нї одна згадка про людей, котрих ви провадили, нї одна характеристика цікавішого типу, нї одна розмова кого небудь з ким небудь. Ви підчеркнули одно з кінцевих речень своїх записок: „генерал заявив, що Стрільці не підлягають тепер самоуправі у Відни, але через бригаду і дивізію армекомандї“. Значить, ся заява зробила на вас вражіннє. Яке? Безпосередно по тїм підчеркненім реченню йдуть такі: „Сотні переносять ся до бараків на квартирі. 21. відмарш цілого куріня до 130 бригади в Грабівці“.

І на тїм конєць записок. Переписав їх Роман Купчинський у Варпаланці в днях 27., 28. і 29. квітня 1915 р. Три дні мучив ся хлопець.

* * *

Справозданне про діяльність сотні Осипа Будзиновського, писане Горянським на основі матеріалів даних сотником О. Б—им, старшими десятниками Михайлом Дорошенком¹⁾ і Іваном Тиктором²⁾ та десятником Юліяном Соколовським³⁾. Як ті матеріяли були дані і як вони виглядали, з документу годї довідати ся. Зате уклад сього справоздання систематичний. На 13 сторонах представлено в чотирьох окремих розділах чотири походи сеї сотні. Се справозданне звертає вже увагу на долю людности. А то хотїло ся вже крикнути: „Чи ваш школи мозки повисушували, а сотниківські звїздки очі позакривали?“

Цитати: Рано 9. жовтня (1914) по сніданню відійшли ми (з Надьберезни? — О. Н.) в напрямі Турки і переходили через знищені, зрабовані села. По дорозі стрічали убиті конї і — перші могили.... Коло 3 години по полудні на Високім Ужку захопила нас страшна метелиця, заверюха і мороз, що здержували цілі кольони обозу. Хлопці падали з ніг під напором сильного вітру. Під вечір по тяжких муках дійшли ми до села Ботівки⁴⁾, де й заночували. Спали всі (а сторожа?) твердим сном, бо за ними лишила ся дорога більш як 50 кільометрів..

¹⁾ Михайло Дорошенко ур. 28. X. 1894 в Рудї, пов. Рогатин, 30. IX. 1914 похід на Турку, Дрогобич, Борислав, гору Кобилу. Вернув до Горонди, знов на Бескид (дати нема — О. Левицький). 4. I. 1915 поїхав до Відня здавати матуру. 23. I. вернув з Відня. 26. I. поворот до сотні.

²⁾ Іван Тиктор ур. 1896 в Краснім пов. Золочів.

³⁾ Юліян Соколовський ур. 22. VI. 1896 в Стратинї, пов. Рогатин. 30. IX. 1914 похід на Бескид, Смільну, Кобилу. 1. XI. приїхав до Горонди, 7. XI. вернув на Бескид, 4. I. 1915 поїхав до Відня до матури, 26. I. поворот до сотні.

⁴⁾ Коло Турки є село Ботелка. Ботівка — хибно. — О. Левицький, переписувач.

Коло полудня вимашерували ми з Ботівки до Турки. Дорога була тяжка, бо треба було спинати ся по високих горах. Над вечір були ми вже над Туркою. Тут перед нами став страшний образ (картина! бо образ то „святий образ“): по місті горіли огнища наших військ, а при світлі огнів бачили ми тільки згарища та звалища колишнього гарного міста. З тяжким болем в серці увійшли ми в місто....“

„12. жовтня відійшли ми до Кропивника (зі Свидника).... Тут дізнали такого гарного прийняття, якого не довело ся нам (азнати) ніде передтим: сільські дівчата та старші виносили хліб, бараболю, масло, сир, молоко і т. д. Хлопці їли, їли по козацьки, бо не мали з собою ні обозу, ні навіть не діставали харчу від ніякого австрійського відділу“.

Признаю ся, що заки дочитав ся до справоздання сотні Будзиновського, просто не знав, що думати про попередні. Чи війна убиває звязок між жовніром і „місцевими горожанами“ аж так, що жовнір взагалі не бачить, хто ті „місцеві горожани“, що вони роблять, як живуть? Тут переконав ся я, що так не є — що бодай не всі наші жовніри переходили по землі нашого народу як по чужій.

На сім кінчу про справоздання наших інтелігентів, доївши ся в їх пирогах до сира. Сумніваю ся, чи вони коли небудь знайдуть змогу, обробити ті свої записки. Бо вражіння сильно скоро затирають ся. Коли оброблять їх, тоді всі мої замітки будуть певно неслухні.

V. Оповідання того малого товариша.

(З ЦИКЛУ ПРО ГУЦУЛІВ ОПОВІДАННЄ ПЕРШЕ).

ЗМІСТ: Чому я не міг сьомого дня спочити? — Життєпис мого малого товариша і його оповідання про прихід Москалів. — Як наші люди плакали і нили. — Як через Жабе йшло військо і вертало. — Як Українські Стрільці вернули зі Стрия і сказали людям, що Москалі недалеко. — Як люде заметужили ся і як незла мачуха стала ще лінша. — Прихід польських легіонів і московських садкатів. — Битва о верх Красник і пожежа в Жабу. — Битва коло церкви на само Богоявлення. — Як через Чорногору надійшли Словаки і Хорвати. — Як з ними йшла музика, що не грала. — Другий прихід польських легіоністів і бранка наших хлопців. — Як лісничий з Дземброні відобрав від Поляків наших хлопців. — Як вони йшли чвірками через Жабе і як оповідач пристав до них, утішки з дому. — Мій маленький товариш-республіканець. — Дебата з ним про державний устрій. — Замітка про спосібність гуцульського племені, і як ми занедбали се гарне плем'я тай що з того вийшло. — Чи можна порівнати крик меві і — хробака? — Дещо про продукування спокійно ремигаючого тягла й, анемічного хрляцтва нашою інтелігенцією. — Яка слива така й сливовиця.

6. VI. 1915.

Нині неділя.

До церкви в Мукачеві йти не вільно ізза тифу. Сьомого дня треба спочити. В замку повно сонішного світла. І тепло так, що кожного леготу з карпатських борів, котрі великим півко-лесом окружують долину Латориці, очікую як дитина цукорка. Жінки пруських офіцерів малюють (зовсім гарно і скоро) інте-ресніші частини замку. Одна з малярських панночок, про котрі згадував я вище, грає на фортепані „Верховино, світку ти наш“ і українські коломийки, котрих навчила ся від одного з наших офіцерів. Схожу через якусь пивницю в глибокий замковий рів, лягаю на траві в тіні яворів і акацій. Небо таке синє, пташки щебечуть. Гарно на світі. Так гарно, що я забув, котрого нині маємо. І не хочеть ся вчисляти мені, думати. Питаю про се свого малого товариша, дуже симпатичного молоденького Гу-цула. Відповідає: „6. червня 1915 р.“

Ся докладна відповідь заінтересувала мене, і я запитав його, чи не знає він, відколи почали люде числити так, що начислили аж 1915 літ.

— „Знаю. Від Рождества Ісуса Христа“.

„А як числили перед тим?“

— „Жиди числили від сотворення світа“.

„Яку школу скінчив ти?“

— „Сільську чотирикласову в Жабу“.

Мені лучало ся нераз, що навіть гімназист з 2—3 класи не міг дати на ті питання відповіді. Тому дуже заінтересував мене мій малий товариш. Вдаю ся з ним у довшу розмову.

„Крім Жидів“ — кажу, „були й інші народи; знаєш, може, які?“

16-літній стрілець Онуфрій Маньчук син Василя з Жабоїго.

„Знаю, були ще Греки“.

„Добре, а інших не знаєш?“

„Ні“.

„Якже числили Греки заки Христос народив ся?“

„Не знаю, але мусли мати якийсь рахунок“.

Я вияснив йому як міг найприступніше, який вони мали рахунок, і при тім подумав, що сей хлопчик може інтересно оповісти свої вражіння про війну, про прихід Москалів, про свою втечу і про те, як він дістав ся до Українських Стрільців.

Супроти того зрік ся я добровільно призначеного на спочинок сьомого дня в тиждні і розпочав з малим гуцуликом списувати його спомини, пишучи по змозі так, як він оповідав. Наперед вияснив я йому, на що мені треба його оповідання і розвідав ся дещо про його життєпись. Він називаєть ся Онуфрій

Маньчук, син Василя, і має літ майже 16. Уродився дня 15. червня 1899 р. в Жабю-Ільці, де його „дедьо“ (батько) є заможний газда і має коло 20 штук рогатої худоби. Матір, Марійка з Тимофійчуків, померла молода, як мав півчверта року і тому пам'ятає її як „крізь сон“, дуже слабо. Має молоду мачуху (котра для нього не така недобра, як звичайно мачухи бувають (і три сестри від першої мами. „Дедьо“ дуже добрий і „не пе“. Він усього два рази бачив „дедя“ підхмеленим. „Дедьо“ грамотний, учився в Косові і до читальні часом ходить, а як її будували, то давав дерево на хату. Від другої мами є трьох братів і одна сестра.

На питаннє, що бачив від початку війни і як знайшовся в таборі наших Стрільців у Варпаланці, оповідає таке:

„Я довідався про війну, як була мобілізація. Ми ніколи не думали, щоби аж у наші гори зайшли Москалі. Як кликали мужів до війни, то люде дуже плакали за ними і пили. У нас було спокійно до осені. Аж як зима¹⁾ хотіла падати, бо пізна вже була осінь, почало йти через Жабє мадярське війсьско. Йшло з Ворохти на Косів. Ішла сама піхота. І знов було тихо. Переїздили тільки малі патрулі: улани та гусари, по 10 до 20 жовнірів, самі Мадяри. Шкоди було ще мало.

А ще передтим, таки скоро²⁾ по мобілізації, зібралися в Жабю наші Українські Стрільці, збирав їх Петро Шекерик¹⁾ і пішли до Стрия. В Стрию була на них бранка, і слабших відпустили до дому. Тай від них довідалися в селі, що Москалі надходять. Зо два тижні потому, але ще снігу не було і ще мадярське войсьско не йшло, як ми почули від заходу сонця, як гриміли канони. Люде не боялися, бо було ще глухо чути, далеко мусіла бути битва. Як копали у нас бараболю, почули ми гармати від сторони Ворохти, і тоді люде говорили, що там б'ються і легко Москалі й до нас можуть прийти. І тоді люде такий вже мали страх! Маржину (худобу) виганяли далеко в ліси, й убраннє ховали і ячмінь і кукурудзу закопували та несли до людей, що мешкали далеко від дороги, в верху. І всі боялися та плакали. І дедьо ховав. А мачуха стала ліпша для нас. Та Москалі не йдуть, тільки далі чути стріли з Ворохти.

Вже „вікопали“ бараболю, як другий раз через Жабє почало йти війсьско; наперед багато мадярської кавалерії і піхоти трохи, а за ними польські легіони. Йшли пішки й не робили нічого злого, тільки до всіх по польськи говорили. Цілий час,

¹⁾ „Зимою“ називають Гуцули іней і сніг.

²⁾ Молодий Гуцул з Жабя. газда і визначний діяч укр. радикальної партії. Пробував також пера з успіхом. — О. Н.

як вони йшли, чути було стріли, але вже від Коломиї. Видко, що Москалі від Косова натискали на польські легіони, бо Поляки знов почали йти через Жабе вже з поворотом. Трен (обоз) їхав передом, а за ним ішли польські легіони. В тім самім часі вїйт Іван Дутчак видав „льоси“, щоби всі мужі від літ 19 до 36 ставили ся в Сиготі до асентерунку. В неділю рано пішли вони через Ворохту на Сигіт, а других взяли того дня до шанців таки в Жабю. І я ходив тої днини шанці копати. В понеділок рано ми знов ідемо до шанців, а тут бачимо: наше військо забираєть ся

На постерунку сказали нам, що вже тут не треба копати, але йти копати шанці на ворохтянській границі. І люде пішли і я з ними. Три дні йшло наше військо, то піхота, то трен, то канонери, то улани й гусари, то Мадяри, то Поляки

На ворохтянській границі копали ми до вечера. В вечір нам заплатили по 4 корони за оба дні і хліб дали тай казали вертати домів. І вже ніхто не кликав нас до шанців.

Москалі були вже недалеко. Не було видно ні одного нашого жовніра. Тихо стало в селі і дуже сумно. Вже й Жиди повтікали. Москалі були в Ясенові. В п'ятницю прийшла до Жаб'його перша московська патруля, більше як сто салдатів. Ішли пішки. Жадного козака з ними не було. Вони поділили ся на три чети і йшли по обох боках Черемоша і попід гори. Як кого вздріли, питали: „Де салдати ваші?“ Були дві години в селі. В одного газди взяли корову і не заплатили за неї, тай пішли.

На другий день рано прийшли вже козаки і піхота. Але меньше їх разом було, як першої днини. І сі так само розділили ся і так само вернули. Говорили по українськи і були чемні. Лиш десь трафив ся такий, що говорив по московськи.

Третьої днини не приходили, лиш у Ясенові вчили ся стріляти з крісів, бо чути було, — то близько. Четвертої днини прийшло до Жаб'його з Ворохти зо 50 мадярських гусарів і зо сто піших жовнірів. Стали за верхом Красник. На двох горах поставили полеві сторожі, „фельдвахи“, а гусарські патрулі що днини зіздили в село. З другого боку йшли московські патрулі, козацькі. Раз спіймали наші гусари трьох козаків і два живі коні а третього вбили. Тоді прийшло з Ясенова багато Москалів і почали крісовими сальвами стріляти на Красник, запалили в Жабю сім хат і втекли. Чотири хати люде загасили, а три згоріли.

На другий день вечером прийшло ще більше Москалів аж у Красник і Мадяри втекли на плай Бензорівку. Москалі захо-

дили вже в село кожний день і чемні були. А одної днини заквартирували ся в Жабю лише в жидівських хатах (деякі Жиди ще були). Зараз тої днини впили ся і почали бити Жидів та рабувати.

Наш постерунок ще був в Жабю, але похований у газдів так, що Москалі не знали.

Москалі довго були в Жабю і рабували потому не тільки Жидів але й наших людей. Брали, що виділи: маржину, шматте, кожухи, харч всякий. У мого дедя взяли три штуки великої, рогатої худоби тай чотири вівці.

По Різдві на само Богоявленіє, як зима вже була велика, прийшло наше військо з Ворохти в більшій силі, а тоді Москалі з чотирма канонами втекли, а лишили ся тільки козаки. З ними прийшло до битви коло церкви. Москалі втікали на конях, а наші стріляли на них з машинового кріса і таки з таких крісів, а вони ще дужче втікали. Відтоді я більше не видів Москалів.

Як утікли Москалі, то на другий день надійшло з Угорщини через Чорногору і Бензорівку таке багато нашого войська, що я ще тільки не видів. Ішли Словаки і Хорвати. Знаю се від них, бо так вони себе називали, я був у них два дні „форшпаном“, то значить ішов я з треном. Йшло того війська стільки, що шлях був чорний від нього. І всіляка музика з ним йшла, але не грала.

Як ще то військо ішло через Жабе, прийшли три польські легіоністи. Надійшли з Ворохти. Один був вістун, а два прості. В Жабю зайшли до польських панів з податкового уряду, зробили собі кухню у польського лісничого і почали стягати наших хлопців тай учити їх вправ. Хлопці йшли, бо вони їх гулили всякими способами тай давали дарунки. І зібрали наших хлопців з Жабйого, Річки, Ясенова, Голов і Криворівні до півтори сотки, а з Жабйого найбільше. Потому всіх забрали до Косова і казали, що дадуть їм українську команду (хоч учили по польськи) і зроблять з них окремий відділ. Тай хлопці пішли. В Косові мешкали вони кілька днів на „бані“, де роблять сіль, аж поки не відобрав їх наш лісничий з Дземброні (присілок Жабйого), котрий є четарем при Українських Січових Стрільцях. Поляки дуже не хотіли віддати наших хлопців, але мусли¹⁾.

Вони йшли через Жабе чвірками на Ворохту. Мій товариш Михайло Бойчук, о рік молодший від мене, оповідав мені, як

¹⁾ Не всіх віддали й досі багато наших людей серед польських легіоністів. — *Ред.*

гарно йшли вони рядами до наших Стрільців. І тоді зібрала мене охота також пристати до наших Стрільців. Я просив дедя, аби мене пустили. Але дедьо ні. Тоді я втік сам і застав їх, як спочивали. Наш лісничий знав мене, і я до нього удав ся, аби мене прийняли. І мене записали в суботу вечір, було тоді 27. лютого 1915 (хлопчик виймає з кишені записник і вичитує ту дату). На другий день у неділю рано пішли ми всі пішки чвірками до Ворохти. Ми були такі змучені! Ноги боліли. В Ворохті таки того вечера сіли ми на залізницю і за три дні приїхали до Варпаланки, де я по двох чи трьох тижнях отримав мундур разом з іншими. Ми дуже тим тішилися і ходили на вправи, зразу без крісів. Як мої товариші дістали кріси, я вже тоді не ходив на вправи, бо мене взяли до магазину з мундурами і я мав уже свою службу“.

„Прощу мені сказати, як знаєте, за що бють ся Українські Січові Стрільці?“

— „За самостійну українську державу“.

„Гарно. А знаєш ти, що значить держава?“

— „Знаю. То свій цісар, або король, або князь“.

„А котрі держави помагають Москалеви?“

Хлопець вичислив усі більші держави „потрійного порозуміння“, між ними й Францію. Питаю його:

„Чи у Франції є цісар, король, або князь?“

— „Ні, там річпосполита“.

„А що значить річпосполита?“

— „Замість цісаря вибирають чоловіка на шість літ, як у селі війта“.

„Як тобі здається, чи з української держави була-б ліпша річпосполита, чи монархія, то значить така держава, в котрій правив би наш цісар, король, або князь?“

— „Річпосполита“.

„Чому?“

— „Бо за шість літ можна переконати ся, чи той вибраний чоловік добрий господар, а як злий, то можна вибрати ліпшого“.

„А як було у вашім селі? Чи не переконували ся люде нераз що війти хрунять, і чи могли потому знайти ліпшого?“

Хлопець задумується. Видно щось пригадує собі. А я толкую йому, як можу, найприступнійше про те, як ми вже раз у нашій історії-бувальщині попекли ся на виборних гетьманах, і про корупцію, яка вяжеть ся з таким вибором та про чужі

впливи і гроші. Маю сатисфакцію, що хлопець розуміє мене знаменито¹⁾.

Припадок хотів, що при тій моїй політичній розмові з сею дитиною, був присутний свідок інтелігент, що й підписав дотичний протокол. Інакше готов мене хтось посудити колись о тенденційне представлення.

Я хотівби написати деякі гльоси до гомерівського оповідання сеї високо інтелігентної дитини. Але з уваги на недостачу часу обмежу ся тільки заміткою про те, яку рухливу й умово розвинену інтелігенцію могли би ми дотепер мати, якби так були оснували окремі бурси для гуцульських синів, а бодай стягали їх до тих бурс, що маємо. Тут, хто не дихне, і свої і чужі подивляють інтелігентність сього найкращого українського племені, обдарованого великою рухливістю, артистичним талантом, даром оповідання і іншими прикметами.

Пригадую собі, що як був я ще студентом, звернув раз увагу одного з наших визначних і впливових діячів на те, що вихованне більшої кількості інтелігентних гуцульських хлопців по наших бурсах і школах піднеслоби значно рівень нашої інтелігенції. На те отримав я відповідь, що на Гуцульщині тяжко зустріти сина неалькоголіка і що надто великий процент з них визначається безхарактерністю. Я відповів на се, що алькоголізм часто-густо проявляється саме у дуже здібних родинах, а про характерність Гуцулів я якраз противного погляду, а то з огляду на їх велику амбітність, котра при відповіднім вихованню в школі може бути основою найгарнійшої характерности. Але не міг переконати того патріота. І з наших шкіл даліше виходили переважно тяжкі свати, з напів-монгольськими лицями або пичками хробачків, що дірвавши ся якої небудь посади, весь час, свободний від обовязкового висиджування гемороїдів, зуживали на спокійне травлення і спання, а як коли котрий з них спроможеть ся на яку працю, то якаж вона анемічна і без життя! Як нічого нікому не говорить! Або плаче-плаче. Тільки не горячими слізми але якоюсь холодною бараболяною юшкою. І так плаче той „тип“ скрізь і все: на парляментарній і соймовій трибуні, в поезії

¹⁾ Укр. читачеви зверну увагу на те, що навіть дуже поважні соціалістичні учені (як А. Менгер) уважають, що монархізм добре годить ся з найпоступівішим ладом. Зрештою пр. президенти франц. республики або Спол. Держав півн. Америки мають більшу власть чим прим. норвежський король. Монарх своїми родинними звязками і тревалістю політики причиняєть ся до скріплення становища своєї держави, коли вічна боротьба о президентури просто корумпує урядництво й населення. Для укр. держави республіканізм приніс би під сю пору певно більше шкоди чим позитку.

й літературі. І ті ще не найгірші, що так плачуть. Бо з величезної більшости навіть плачу не видобудеш. Там в умі і костях тільки одно сидить: тупість, охлялість. Наш нарід у Галичині о півтора міліона більший від норвежського і має навіть значне число інтелігенції. А порівняйте умову продукцію української інтелігенції й норвежської! Цілі покоління сходять у нас до могили, майже нічого не випродувавши, або таке, що жалко на те дивитися. „Однаково, чи жив чи загинув“. Але я й не спостеріг ся, як попав у смішність. Бо деж можна порівнувати пр. крик хробака й чайки? Хробак назтоптаний не видасть з себе ніякого голосу. „Така його доля, ой Боже мій милий!...“ Ба, тип хробака не тільки сам не видає з себе ніякого голосу, але й не в силі відчувати голосу других: у нього нема відповідних органів до аперцепції. Зрештою він також зовсім не „поляризує“.

Не перечу, що з усякого спокійно ремигаючого тягла та чемненького, анемічного хирляцтва менше пропадає на дорожі життя, чим пропало би з племені, що має таку буйну і вразливу вдачу, як Гуцули. Загально відома річ, що кождий вищий тип більше виставлений на небезпеки в життю, чим низший. Бо він сильніше реагує в нутрі на всякі невзгоди життя. На його виховання треба більше кошту і труду й уваги і тепла, як більше догляду потребує рожа, ніж бурян. Але те, що опісля продукує вищий тип, не стоїть у жадній пропорції до анемічної, блідої продукції різних типів, з котрими в школах так мало було клопоту.

Нині по полудни співали на замку наші Стрільці в присутности горстки тутешньої інтелігенції, між котрою був оден молодий граф і священик та трохи жіноцтва.

VI. Як наш четар¹⁾ відібрав від польських легіоністів 260 гуцульських хлопців.

(З ЦИКЛЮ ПРО ГУЦУЛІВ ОПОВІДАННЯ ДРУГЕ).

ЗМІСТ: Як Поляки переводили бранку в Косівщині і чи можемо тепер описати, як саме? — Як нашим вісьмом інтелігентним людям, за котрими стояла й команда армії, тяжко прийшло ся відробити по часі те, що в час зробили польські інтелігенти. — Добре поінформований генерал. — Боротьба о „душі“ і ніч в косівських саїнах. — Служба Божа і мовчки уділене благословенство. — Коли наші молили ся, що Поляки робили.

Оригінальні збори рекрутів. — Тільки оден хрунь на 260 гуцульських хлопців. — Обоз і дорога. — Коли є гумор, то добре йдець ся. — Заприсяження наших новобранців. — Пімста? — Як наші хлопці з Косівщини бороли ся на Маківці? — Замітки, котрих мабуть не перепустить українська цензура. — Що було в тих замітках, які призначені на конфіскату нашим очевидно „поважно думаючим“ цензором? — Було кілька питань, на котрі я навіть не домагав ся відповіді; малесенький коментар до деяких висказів з Шевченка і Франка; признание слушности Полякам в одній пекучій справі і свободний переклад одної латинської приповідки.

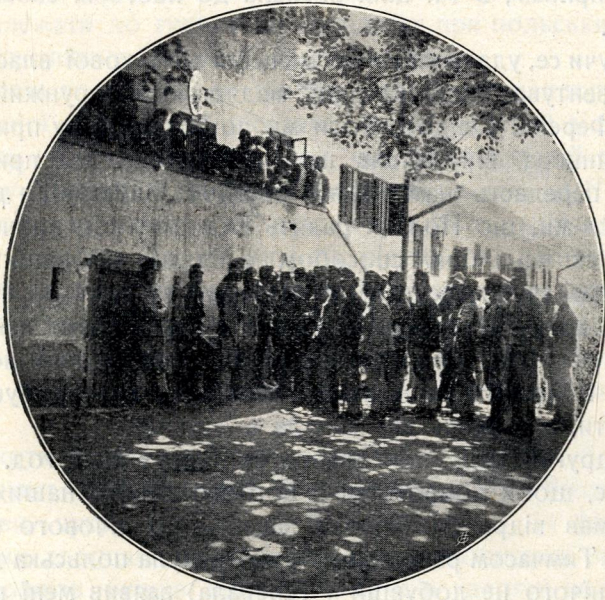
— оповідає четар Чорногорський — вступив до Українських Січових Стрільців дня 2. серпня 1914 р. До Стрия їхав я з косівсько-коломийським транспортом, в котрім було понад тисяч хлопців. Але вже по дорозі в Станиславові військові власти завернули коло 600 наших хлопців.

„Дня 10. жовтня 1914 одержав я від Боевої Управи припоручення їхати в Косівщину і там на місці бути організатором стрілецтва. Припоручення те виконував я, поки міг, себ то аж до часу московської інвазії, котра наступила коло 20. грудня. Опісля поїхав я до Відня до Боевої Управи, а відти з сотнею д-ра Гірняка до Варпаланки. Приїхавши знов у Косівщину, довідав ся я, що там переводить бранку поборова комісія польських легіонів, у котрій був надпоручник Шерауц (його титулували чомусь капітаном) і судовий офіціал з Жабйого, Розвадовський. Я зажадав від тої комісії „звороту“ наших хлопців для українських легіонів, але вона не згодила ся на те і дальше переводила бранку тим способом, що коло 10 гуцуликів поіменувала вістунами (капралями) та дала їм конфедератки і вони при помочи наших вїтїв стягали гуцульських хлопців. Та „комісія“ урядувала

¹⁾ Сим четарем був п. Микола Чорногорський (псевдонім) — назвища не виявляю на його бажання. Сю подію представляю на основі його власних, радо мені уділених інформацій, за котрі отсим сердечно дякую. — О. Н.

в жабівському суді, опісля перевела всіх асентерованих до Косова і замкнула їх там на саліні¹⁾).

„Зустрівши ся в Косові з радикальним послом Лавруком і учителями Винницьким та Устияновичем, радив ся я з ними, що робити, аби відобрати наших гарних і до збруї охочих Гуцулів для Українських Січових Стрільців. Стало на тім, що вони мали розпочати в тій справі переговори з „комісією“, аби їх бодай скоро не вивезла, а я з б. судією д-ром Петром Рондяком та львівським катехитом о. С. Кархутом поїхав до

Українські Січові Стрільці ждуть на листи перед поштою
в Замковій Паланці.

Делятина, до „армегрупенкоманди“ генерала Пфлянциера. Там зустріли ми українського, дуже інтелігентного академіка Чижя, котрий був вістуном (капралем), приділеним до одного полковника. Він багато поміг нам в справі відзискання наших хлопців, виєднавши нам через свого полковника авдієнцію у генерала Пфлянциера таки зараз по наших приїзді до Делятина. Місцеве українське населення під проводом посла Лагодинського хотіло висказати свої почування з приводу увільнення сих околиць від московського наїзду і при тій нагоді допущено й нашу депутацію. Ексцеленція Пфлянциер був докладно поінформований про

¹⁾ Про „інтересні“ способи, якими переводили наші „браття“ Поляки сю банку, не можу оповісти з огляду на теперішній час.

патріотичний настрій українського народу і з признанням висказався про се. Знав він також про наші культурні домагання, як університет і т. п. Коли ми представили йому справу відібрання наших Гуцулів, побраних до польських легіонів, поручив він полковникови, до котрого був приділений Чиж, полагати сю справу. Від нього отримали ми відповідне письмо з дати 22. лютого 1915 і зараз вночі поїхали до Косова. Але польська комісія мимо приказу генерала не хотіла віддати нам замкнених гуцульських хлопців, сподіваючи ся, що генерал змінить свій приказ; в тій цілі вислала до нього зі своєї сторони депутацію.

„Бачучи се, удали ся ми до місцевої військової власти, котру там репрезентував тоді молодий мадярський хорунжий (фенріх) з 38 пп., Ференчі Сандор. Коли ми показали йому приказ генерала Пфлянцера, він заявив нам, що виконає сей приказ і о 6 год. рано передасть нам наших хлопців. Вийшовши від нього, довідали ся ми, що Поляки радять над тим, аби вночі або вивезти, або якимсь іншим способом не віддати нам наших хлопців. Я зараз удав ся до місцевої жандармерії та зажадав на цілу ніч асистенції, котру й отримав. Разом з отриманими жандармами ночував я в саліні і пильнував, щоби наші хлопці не зникли. Було там і кількох польських легіоністів, що пробували мене провокувати, але якось ніч минула в спокою.

„На другий день приготував о. Кархут на 7 год. рано богослуження, щоби попросити й поблагословити наших хлопців, котрих я мав відразу з Косова завезти до січового табору на Угорщині. Тимчасом рано (може вже вернула польська депутація, очевидно нічого не добувши у генерала) заявив мені польський надпоручник: „Ви сказали в команді Пфлянцера, що ми примусом і насильством брали ваших Гуцулів. Мусите се доказати. В тій цілі спишемо наперед протокол“.

„З уваги на те, що на сьому годину заповіджене було богослуження, мусів я зобовязати ся словом чести, що взятих на богослуження хлопців не намовлятиму, як мають зізнавати до протоколу. Поляки зажадали ще, щоби навіть при благословленню наших хлопців священик не говорив до них ніякої промови, тільки мовчки їх благословив, що я також мусів приректи і постарати ся опісля, додержати слова.

„За той час, як ми були в церкві, польські легіоністи втіли позискати вплив на угорського команданта, і як ми вернули, він заявив нам менше більше таке, що, мовляв, генерал приказав вправді дати Гуцулів до Українських Стрільців, але Поляки мають окремий український відділ у своїх легіонах, супроти чого за-

бранне їх до того українського, гуцульського відділу не противить ся приказови генерала!... Ми вияснили справу і вкінці стало на тім, що зробить ся — збори, на котрих гуцульські хлопці самі мають рішити, де хочуть пристати. Я, розумієть ся, пристав на се. Урядили збори, на котрі польський надпоручник, передбачаючи їх вислід, не прийшов.

„На зборах запитав я наших хлопців без ніякої промови: „Хто з Вас хоче належати до Українських Січових Стрільців?“ На те всі (з виїмком одного) піднесли руки в гору. Тоді запитав їх хорунжий польських легіонів в польській мові: „Котрі з Вас хочуть належати до гуцульського відділу при польських легіонах, нехай виступлять у чвірках“. Виступив один.

„По тім голосованню заявив польський надпоручник, що заприсяженої „старшини“ (згаданих вище коло 10 вістунів) таки не видасть. Тоді показав я йому ще один важний папір, який отримав у команді генерала Пфлянциера, а саме „Offene Ordre“ котрим команда взивала всі військові влади, з якими я по дорозі до Січового Коша міг зустрінути ся, достарчити моїм хлопцям (число їх було в тім документі предвиджене вище о 90, бо дорогою могли прилучити ся й иньші новобранці) потрібного харчу і иньших улукшень в транспорті. Без „старшини“, заявив я, не дам собі ради з порядкуванням у дорозі такого значного відділу.

„І хотя нехотя отримав я вкінці і вістунів і потрібний мені провіант: 2 воли, щось 26 міхів муки, 1.000 бохонців хліба, трохи кави, цукру і т. п. річей, зареквірував 14 фір і з усіма відібраними хлопцями тай обозом серед неописаної радости молодих січовиків рушив пішки чвірками в напрямі на Соколівку, з українським прапором, справленим зараз на місци в Косові.

„У Косові ми ще мусіли зварити обід для всіх, бо польські легіоністи вже не хотіли своїм бувшим товаришам, що йшли тепер до Українських Стрільців, зробити в останнє сеї чемности.

„Весело йшли молоді Гуцули в далеку дорогу. Дотепи сипали ся: „А що, — каже один до другого, — тримали тебе, брате, заки згодив ся пристати до Поляків, але то нічо!“

„Ті, що їх не зробили вістунами і не дали їм рогатівок та відзнак з орликами, показували тепер жартом на рогаті шапочки своєї „старшини“

Гумор був знаменитий.

„У Соколівці переночували ми у священика о. Добрянського та учителя п. Билиці. Наші люде вірити не хотіли, що нам удало ся відобрати наших Гуцулів. З радости відписували собі на пам'ятку приказ про освободження наших хлопців. З Соколівки вийшли ми о 7 годині рано і по 30 км. поході прийшли вечером

о год. 9 до Жабйого-Ільці. По дорозі варили в Ясенові обід, що заняло нам дві години. В Жабю переночували у священника о. Глібовицького та учителя п. Кісілевського. Другого дня відбулося богослуження і відібране присяги в церкві на Ільці. Було то в суботу, але мимо того народу зібралося досить. Переважало жіноцтво. Плачу не було, противно, люде заохочували молодіж і опісля відправляли її товпою тай радо давали підводи. Другого дня вийшли ми з Жабйого о год. 6-й рано і на сьому вечером прийшли до Ворохти (коло 32 кілометри), де таки зараз всіли до поїзду і залізницею поїхали до Варпаланки на Угорщину, до нашого коша. Їхали ми три дні. Скрізь на двірцях діставали хлопці добре їсти, тільки в Батю було прикро: ні залізничного получення для них було, ні що їсти, ні де спати. Ми були примушені *par force* заняти ждальні.

„В Замковій Паланці наші лікарі др. Рихло і др. Воевідка перевели бранку і слабших приділили до лекшої служби. Я виїхав до Відня,

„Дня 4. квітня відвіз я в поле коло 500 стрільців, між котрими половину становили відібрані мною Гуцули. В Рожанці Вижній отаман Гриць Коссак поділив тих 500 Стрільців на три сотні, і я став начальником одної, зложеної переважно з моїх Гуцулів. Мій відділ брав участь у битвах на горі Маківці (я був адютантом отамана), а як боролися наші Гуцули, се загально відоме; коротко кажучи: ліпшого війська від них нема. В польських легіонах є ще багато наших хлопців

От недавно читав я в виказі впадших польських легіоністів переважно гуцульські назвища!...”

Не знаю, чи цензура на стільки ліберальна, щоби перепустила мені до друку мої замітки до сього преінтересного епізоду з історії наших Січових Стрільців. Тому не пишу сих заміток. Але може хоч з приміткою на долині нехай і великою та міцно критичною, перепустить питання: Чи булиби такі річі можливі, якби наші, покликані до тої організації, скоро, скорше чим інші робили, що треба?

Може перепустить і ще одно питання, на котре зрештою не жду навіть відповіді, а так сам себе питаю, бо нікого спитати: кілька наших людей, що моглиб як стрільці, або через стрілецьку команду виїхати сюди на зовсім безпечну, а потрібну роботу,

каправіє по віденських каварнях і шиночках, в такий великий, одинокий час...

Може котрому з читачів дивно, що в поезіях Тараса можна зустріти часом таку крепку лайку, як „грязь“ „сміття“, або нечувану своєю їдкістю характеристику наших людей у поемі, що зичинаєть ся словами:

„У кожного своя доля і свій шлях широкий...“

Або що наш Франко написав: „Nie Kocham Rusi“. І то написав се в мові тих, що тепер виписують викази своєї слави. І мають рацію. Вони зорганізували ту добру кров, зорганізували скоро, в час. І хто зорганізував? Кождий, де хто міг. Якийсь урядничина бідний. Нікого не питаючи, на ніщо не оглядаючи ся. Неправда, мовби все можна оправдати тим, що, мовляв, їх „форитують“. „Форитує“ їх енергія, ємкість, жвавість і сприт цілої польської суспільности, а кожного, хто се має і проявляє, „форитують“ згодом і иньші чинники та обставини. Інтересно, що приповідку: „Fortes fortuna adiuvat“ видумали не Мурини, тільки нарід такого типу як Римляни.

VII. Золочівець в битві під Синевідськом.

ЗМІСТ: Fama fert. — Дещо про кристалізацію духа старого Запорожя у січовім коші у Варпаланці. — Під яким гаслом вона відбуваєть ся. — Гомерівське оповідання гуцульського хлопця з Ямної про його товариша — Звіра¹⁾: опис вигляду і вдачі. — Опис тла, на котрім оповідач рисує нам діла свого товариша; 11-дневна битва під Синевідськом Вижним; як вона виглядала першого дня, а як останнього. — Як його товариш пішов у відкритім терені проти п'яťох Москалів, як трьох з них убив, отримавши тільки рану в пальці, як два останні піддали ся і як він полонивши ще двох Москалів, сів на московськїм машинівім крісі тай казав себе Москалям завести „аж до курінного“. — Наслідки. — Прощання. — Замітка.

Варпаланка, 7. VI. 1915.

Як тільки приїхав я до Січового Коша в Замковій Паланці відсвіжив старі та поробив нові знакомства, з кількох сторін донесла ся до мене слава про воєнні діла і нечувану відвагу одного молодого хлопця, котрого само ім'я вказувало вже на войовничу „істоту“. Називаєть ся він Звір. Всілякий буває звір, подумав я, пригадавши собі, що в одній галицькій школі в часі візитації бувшого намісника гр. Пінїнського малий ученик навіть хробака зачислив до звірів і не дав ся намісникови від сього погляду відвести,

Того січового, благородного в воєнних часах Звіра хотів я дуже побачити і поговорити з ним, а бодай дістати в руки якийсь документ з описом його подвигів. Але в цілїм січовім коші нічого подібного не було: старий дух Запорожя кристалізуєть ся тут навіть у менше користних для нас подробицях, а ся сторона кристалізації запорожського духа відбуваєть ся під гаслом: „Бо ми ваших календарів в Січи не тримаєм“ — мимо чисельно розмірно добре обсадженої пресової кватири. Ціла заведена тут новочасна адміністрація з шістьома²⁾ канцеляріями булаби на давній Січи зрозуміла, з виїмком пр. пресової, від котрої ми як раз вимагаємо найбільше.

¹⁾ Звір — звору = дєбра. Се не звірь, звіря.

²⁾ I. Канцелярія сотенної і стаційної команди (1 начальник і 4 сили), II. Канцелярія евіденційна („Гол. Книга“ і и. I. + 2 сили), III. канцелярія рахункова січового скарбника (I. + дві сили), IV. канцелярія провіянтюри (1 + 2 евентуально після потреби 3 сили), V. канцелярія сотні рекрутів 1 + 2, евентуально 3 сили), VI. канцелярія пресової кватири (1 + 3 сили + 2 сили в полі + помічні сили після потреби).

Про Звіра згадувало мені багато людей, але тільки загально, кінчаючи звичайно увагою: „Варта, щоби ви з ним поговорили“. На жаль Звір увесь час у полі тепер, мабуть доказує дальше чудес очайдушної відваги, про котрі Запороже тільки „устну славу“ любить розносити, — або знайшов собі товаришку-дружину в могилі. Тому я дуже втішив ся, як до моєї кімнати тов. Осип Левицький, що багато і точно мені помагає при моїй роботі, привів хоч не самого Звіра, то його товариша, Павла Німчука, сина Федора¹⁾, котрий раз-у-раз широко й отверто признаючи ся, як не міг додержати ні в кроці, ні в відвазі Звірови, оповів мені дослівно, що слідує:

„Звіра знаю, з одної менажки ми їли, але з котрого він села і як на ім'я, не знаю²⁾. Я його ніколи не розпитував, бо він був такий острий, що з ним ніхто не зачіпав ся і в сотні і в цілм курені. Літ міг мати 20—22. Низький, „набитий“, волосе таке, як у вас³⁾, очи маленькі, сиві, погані (острі), на лиці гарний і червонявий. Як ішов, то йшов, не бояв ся нічого. Бував на роботі в Прусах. Пити не любив, от часом шклянку пива в товаристві.

„Як ми прийшли зпід Дрогобича до Синевідська Вижного, першу ніч дві наші чети по половині робили „фельдваху“ і стояли, аби дивити ся, аби неприятель не підсував ся. Було то вночі. Дуже темна була ніч, з дощем, лиш гармати грали цілу божу ніч, а на яких 500 кроків перестрілювали ся патрулі наші і російські здовж якоїсь води, здасть ся ріки Стрий або Опір, але скорше Стрий. Звір зі мною був увесь час. Рано взяли нас: пан отаман Гриць Коссака сказали нам, що підемо до Скольного на відпочинок, бо ми змучені. Потому машерували ми якоюсь толокою, де були вкопані наші гармати. Як ми туди машерували, прийшов приказ, вертати в розстрільну, бо спізнав ся якийсь баталіон, що мав нас змінити. Півкурінь вернув у розстрільну, і я зі Звіром був у ній, а другий півкурінь лишив ся на тій толоці коло цвинтара, стерегти наших гармат. Було то рано, між

¹⁾ Павло Німчук, син Федора, господаря в Ямній, пов. Надвірна, ур. 25. марта 1895 р. Брунет, середнього росту, дуже спокійної вдачі. Скінчив 4 сільські класи. До Українських Стрільців вступив 2 серпня 1914 р. Належав до сотні Горука, потому Івана Коссака. Брав участь в битвах під Голобутовом, Дрогобичом і Синевідськом Вижним. Тепер реконвалесцент.

²⁾ Михайло Звір, уроджений 1896 в Ремезівцях (повіт Золочів), хлібороб. До Стрільців вступив 28. VIII. 1914. Опис: темний блондин, очи сірі, брови темно-блонд, лице подовгасте, чоло пропорціональне. Дня 21. грудня 1914 пропав без вісти в битві під Зуго. (З „Гол. книги“ У. С. С.).

³⁾ Блонд.

9 а 10, першого дня битви, що тревала 11 днів. Наші гармати стріляли від рана до 3 год. по полудні. Ворог стояв по другім боці води, на голій горі, а ми по сім боці, на долині. І він мав гармати, але не обзивали ся цілий день, лиш розстрільна його била на нас звичайним огнем, та не робила шкоди. Лише потому шрапнелі шкодили; Москалі стріляли ними опісля з двох гармат. Як Москалі зачали бити на нас вечером гарматами, мадярський полк з жовтими відзнаками пішов в зад, а Стрільці за ним — останні, бо ми боронили гармат. Ще заки ми відступили, зайшли в розстрілну пан отаман Гриць Коссак, — перший раз бачив я їх у розстрільній¹⁾.

„Ми затримали ся на цісарській дорозі, гарний був гостинець, той самий, що провадить зі Сколього до Стрия. Коло 9 год. вечером ми вернули на попередну позицію на толоці, близько води. Цілу ніч стріляли гармати. Рано ми підійшли коло 10—20 кроків до води і багнетами вкопали ся у нову розстрілну, аби голови поховати. Так тревали битви 10 днів.

„Десятої днини прийшла нам поміч, рекрути з 19 п. п. і віденська (німецька) ляндрштурма. А 11-ої днини по полудні робили ми приступ до води. Я зі Звірем був на лівім крилі, на самім кінці наших Стрільців. На боці узріли ми лісок, смерека була, і до него ми йшли. Здибало нас пять Москалів на яких 200 метрів від ліска. Салдати йшли пішки. Я кажу Звірови: „Втікаймо назад до наших, як погинемо, то бодай в гурті. „А він каже: „Ні, ходім ід ним!“ Мали ми кріси наладовані і багнети на крісах, як був приказ на приступ. Москалі стрілили до нас кождий по два рази, стрілили й ми по 2—3 рази, ніхто нікого не вцілив, ми впали, а Москалі кричать: „Піддавай ся, братец!“ Тоді Звір до мене: „Не кидаймо крісів, ходім близше, тай будемо бити, я возьму кріс на плече, а вони будуть гадати, що йдемо піддавати ся“. Я бояв ся, Звір ні, бо мав відвагу. Казав: „Убе мене, то вбе, я і так нікого не маю, ні батька, ні мами, самотійний я!“ Прийшли ми на яких 25 кроків, а Звір як закричить: „Гурра!“, як хапне свій кріс за сам кінець цівки так, що пальці мав коло мушки. І біжить близше, а я за Звірем підбігаю на яких пять кроків. Проти него стояло двох Москалів поровень, за ними підходили три менше відважні. Я кажу: „Звіре, не йди далі!“ А він: „Ходи, бо застрілю тебе! Чи зробиш що, чи ні, але ходи, бо мені веселіще разом!“ І він прискочив до

¹⁾ Той курінь взагалі перший раз був тоді в огні, бо вийшов 30. IX. 1914 з Горонди до Сент Микльон, там наступило упорядкування військ, а 21. X. були наші Стрільці під Стриєм, звідки опісля наступив відворот на Сколе і Бескид. (На основі „Гол. Книги“ У. С. С. — М. Я.).

Москалів, а вони піднесли руки тай закричали: „Братец, пастой!“ але оружа не кидали. І Звір як махнув одного кольбою по лобі, тай здер йому шкіру з лиця і голови, голова розсипала ся, бо Звір мав мах! Другий Москаль до него багнетом, але Звір дістав лиш по пальцях, розкервавив їх собі трохи і пробив Москаля своїм багнетом на смерть. Третій Москаль біг саме другому на поміч, а Звір його прострілив, трафив у живіт (багнет лишив ся в другім Москалі). Два останні, вздрівши таку прудку роботу, відкинули вже оруже, клякнули на коліна і просили: „Братец, памілуй!“ Я кричу: „Бери в полон!“ Звір підійшов до них, а я за Звіром, ми обшукали їх: „Може є тут де ваш машиновий кріс?“ Бо ми чули, що з рана стріляли з него Москалі. А Москалі на те: „Ходіть, відкопаємо тай повеземо до ваших“. Ми пішли. На яких 50 кроків був схований і прикритий каміннем їх машиновий кріс на самім кінці їх розстрільної. Звір казав перетягнути його до нашої розстрільної, і Москалі тягнули оба. Я йшов ззаду, а Звір напереді — провадив. Потому Звір каже: „Ти тут чекай при машиновім крісі і Москалях, а я верну перешукати тих трьох Москалів“. Він перешукав їх і пішов сам у російську розстрільну. То не було далеко. Там застав двох Москалів, один голив ся, другий сидів. Вони не мали охоти до бійки. Зловив їх Звір обох і привів тай каже: „Буде дві пари коней!“ Тепер Звір сів собі на машиновий кріс¹⁾ тай каже: „Тягни один з другим, бо як тебе кольбою потягну, то будеш лежати, як он той там!“ Москалі як схоплять кріс, — тягнуть під гору, як коти друкать ся, аж підборами, закаблуками в землю запирають ся, а земля була розмокла, бо сніг ішов з дощем. Так підїхав Звір на машиновім крісі аж до наших. Я кажу: „Звіре, та май милосерде над людьми!“ А він: „Не бій ся, якби не я, то вони булиби тебе добре справили. То война!“

„Наші Стрільці здивували ся дуже, як побачили Звіра на крісі. „Ми гадали, що ви вже загинули“ — кажуть. А з мого села стрілець Стефан Петрашук²⁾, мій ровесник, але молодший роком, що впав потому на Маківці, сильно радував ся. Звір поїхав далі помежи Стрільців — „аж до самого курінного буду їхати“ — каже. Я лишив ся, і хто від него переняв, кріс не знаю.

¹⁾ Російський машиновий кріс має колісцята. — О. Н.

²⁾ Степан Петрашук, ур. в р. 1895 в Ямній (повіт Надвірна), робітник. До Стрільців вступив 25. VIII. 1914. Опис: Вльондин, очи сині, брови ясні, лице і чоло правильні. Дня 22. марта 1915 помер у шпиталі в Опірці (пов. Сколе). (З „Гол. книги“ У. С. С.). Смерть наступила очевидно з ран, отриманих на Маківці, а може і в інших битвах, чого в „Гол. кн.“, котра взагалі визначаєть ся недокладністю, не зазначено.

Ми тоді належали до 129. бригади, до „обершта“ Дирди. Знаю тільки, що його дуже похвалив отаман Коссак.

„То вже було вечером. Ми переспали. А рано Звір каже: „Ой, Німчуку, зі мною зле, в середині дуже болить“. І захорував. Я йому в Синевідську Вижнім у селі приніс обід і кажу: „Іди до пана отамана, нехай тебе віддадуть до шпиталю“. Він пішов. Отаман прирік йому на вечір лікаря. Тимчасом прийшов приказ: відступити. Ми вже лягли були спати у Жида в хаті. Вночі жид будить нас і каже: „Хлопці, вставайте, Стрільці пішли, вже і ваші канони їдуть!“ Ми встали. Але Звір не міг іти. Я взяв його попід боки і тримав його з цілої сили. Він тільки ногами перебирав, але тримати ся на ногах не міг. Здаєть ся, що йому попередня бійка з Москалями так догодила і перемучила, а цілий день тоді не їли ми обіду, аж на другий день. Двіста кроків ніс я так його і не міг довше. А Звір каже: „Товаришу! Не лиши мене так, іди по фіру, аби мене до Скольного доставили до наших“. Мав я до 60 К при собі, але не міг знайти нічого, бо була фіра, то коней не було, були коні, фіри не було. Деся роздобув я малий візок і сам потягнув його. На „Колодці“ перед Сколем дали нам жандарми горівки і дозволили причіпити візок зі Звіром до воза. Бо й вони забирали ся вже.

„Так заїхали ми до Скольного. Там були наші медики зі стрільців, і я віддав їм Звіра тай попрощав ся з ним. Він дав мені 10 корон тай каже: „Не знаю, чи вже з того вийду“. Я пішов за своєю сотнею і коло двірця дігнав її¹⁾.

„Що зі Звіром стало ся, не знаю. Ми відступили до Аннабергу, потому під Бескид. Там у Климці я захорував: кровю кашляв і в середині боліло. Був я в шпиталі з тиждень в Альзоверечки, але що то був малярський шпиталь, я випросив ся до нашого в Горонді. Відтам прийшов я до Варпаланки. На груди я вже здоров, але ходити під гору не можу. Храбується мені в колінах. Виконую легку службу.

„На все, що я сказав, готов я присягнути, що то правда“.

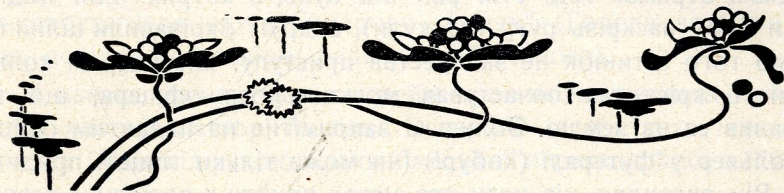
Нині при обіді в підофіцерській столовій, де дуже весело їсти і сидіти (супроти чого я довше пересиджую там обідаючи, що також корисно відібеть ся на читачах, бо моя книжка про стрільців буде через те менша), дістав я дві добрі річі: зовсім приличну порцію суніць (котрі тут далеко не такі дорогі, як у Відні тай навіть дешевші від хліба) і вістку про Звіра: він виздоровів зі своєї хвороби і вже пішов у поле.

¹⁾ Сей відворот був 7. падолиста 1914. — Примітка переписувача.

Здається, що Звір за своє діло в битві під Синевідськом Вижним не отримав ніякого відзначення. Правдоподібно зложили ся на се дві причини: перша — відворот, в часі котрого курінний отаман мусів мати інші клопоти на голові і друга — хвороба Звіра. Треба сподівати ся, що добре заслужене відзначення, особливо за придбання машинового кріса тай за відвагу не мине його, мимо того, що курінний отаман, як загально говорять, дуже скупий на похвали і на предкладання до відзначень, хоч дійсно є кого і за що похвалити та відзначити, і то не тільки між нашими гуцульськими хлопцями, котрих і в битвах і на патрулерці ніхто перевишити не потрафить, а котрим і дорівнати тяжко. Невідібрані ще з польських легіонів гуцульські хлопці (досі як відомо, відібрано 260 разом, а потрохи приходять вони самі) доказують і там чудес хоробрости,

Взагалі Українські Січові Стрільці належать безперечно до найліпшого цвіту війська, все останні уступають з позицій і до неволі попадають тільки ранені або цілком окружені разом з більшими групами звичайного війська, тай то звичайно висмикують ся з рук Москалів навіть окружені.

Український народ може ними слушно і широко гордити ся.

VIII. Гуцульська відвага і любов до гарного оружя.

(З ЦИКЛЮ ПРО ГУЦУЛІВ ОПОВІДАННЯ ТРЕТЄ).¹⁾

Трус умира багато разів нім умира,
Хоробрий тільки раз коштує смерті...

Шекспір.

ЗМІСТ: Заки рішила ся побіда на горі Маківці. — Як молодий Зітинюк зближав ся до російського офіцера? — Скільки ран отримав ідучи до приступу? — Чи доконав обох замірів своїх? — Як укривав „гарну зброю“? — І як упав на дорозі до Славська. — І як сам собі добув „ліпший медаль“. — Старий Гомер і нова аналогія. — Що тепер роблять наші хлопці?

Дня 3. мая в часі одної з битв на горі Маківці в хвилі, як Українські Стрільці, ідучи приступом, вдерли ся вже в російські шанці, але побіда ще хитала ся, молоденький Гуцул, літ 17 до 18, Зітинюк²⁾ родом з Жабйого, присілка „Зелене“, шатин з сивими очима, син незаможного зарібника, скоками зближав ся до російського офіцера, не звертаючи уваги на те, що салдати, бачучи як він підбираєть ся до їх офіцера, з різних сторін почали на нього стріляти. Зітинюк, як опісля стверджено при свідках, отримав тоді сім ран від куль, з котрих одні подіравили йому наскрізь руку (мускули), а другі окривавили цілий бік. Мимо того Зітинюк не заперестав приступу, але ударом кольби свого кріса так почаствував московського офіцера, що той повалив ся на землю. Зблизька запримітив на падаючій офіцері револьвер у футералі (кобурі) (чи може тільки ліпше придивив ся). Він очевидно міг мати сто нагод прийти в посідання револьвера, але видно сей револьвер так йому сподобав ся, що він, знов не звертаючи уваги на те, що салдати купою кинули ся бігти до нього, зняв з офіцера револьвер з футералом і вискочив з біди. Все те відбуло ся дуже скоро.

¹⁾ Се коротеньке оповідання завдячую очевидцеві боїв о Маківку, чета-реві У. С. С. п. Миколі Саєвичеві, ц. к. камеральному лісничому з Жабйого. Ур. 17. грудня 1885 в Угринові, пов. Калущ як син нар. учителя. (Пор. „Гол. книгу“ У. С. С.). Був на Маківці адютантом курінного отамана, в битві у самім Болехові ранений, приїхав сими днями до Варпаланки. Се один з найсимпатичвійших стрілецьких офіцерів. Він також не може нахвалити ся Гуцулів. О. Н.

²⁾ Зітинюків у „Головній книзі“ є трьох, всі родом з Жабя. На літах опирати ся годі. (Імени інформатор подати не може).

По битві і курінний отаман і сотники, довідавши ся від наочних свідків про його відвагу, випитували його, „як то було“. Але Зітинюк думав, що йому хочуть відібрати гарний бровнінг, котрий він здобув з нараженням життя, і заявив, що він, правда, „приголомшив“ офіцера (що з тим офіцером стало ся, напевно не знати, зовсім не виключене, що вбитий) і пробував опісля забрати його „гарну зброю“, та ізза отриманих ран, як також тому, що бачив, як біжить на нього більша скількість салдатів з багнетами, покинув свій другий замір і „гарної зброї“ не забрав. До офіцерів припровадив Зітнюка стрілець Роман Рондяк, студент прав.

Мимо своїх ран Зітинюк зійшов з Маківки, але з впливу крові упав на дорозі до Славська. При заосмотрюванню його знайшли при нім уже наборзі зашитий в одіж бровнінг, здобутий на російським офіцері. „Чомуж ти не признав ся, що мав на стільки відваги, що мимо великої небезпеки таки доконав і свого другого заміру тай забрав револьвер? Отаман бувби за те вистарав ся тобі о медаль, а так не зробив сього, бо знав від других, що бачили, як ти забрав револьвер, що не говориш правди“ — казали до нього товариші. Та Зітинюк все ще думаючи, що медаль міг отримати лише по відданню „гарної зброї“, бо вона за гарна, аби її дозволили йому затримати, відповів наївно як дитина: „Се для мене ліпший медаль“.

Він виздоровів розмірно дуже скоро і тепер уже знов у полі. По вислухання оповідань Німчука і Саєвича рука мимохіть простягнула ся по Гомерову „Іліяду“ (Гомера взяв я з собою, послуховавши доброї ради п. Боберського).

І навала ріжних думок перейшла по мозку, як ішов приступ наших хлопців на горі Маківці. В першій пісні є таке інтересне місце¹⁾: (Маю під рукою тільки німецький переклад Фоса з 1797 р.)

»Я ніколи не маю дару, що рівняв ся-б твому,
Як Ахайці коли спустошать місто вороже.
Хоч і найважший тягар найбурхливішого бою я завжди
Зношу на своїх плечах; але всеж як приходить до паю,
Твій що найбільший дарунок, а я й малим все щасливий,
Втомлений боем назад до своїх кораблів повертаю....«

Кілько поверне вас молоді герої, з великих битв і що побачите ви в руках українського народу при поділі „дарунків“ по побіді? Не знаю, не знаю того. Але се знаю вже, що таких

¹⁾ Дуже на часі булоби видати тепер гарний переклад Ніщинського як дарунок наших Січових Стрільців, з приступно написаним вступом і поясненнями.

подвигів ваших, як вище описані, без числа маєте за собою, бо з таких, як ви, складають ся ряди українських чет січових і українських полків. Ви кровю своєю пишете також славу сусідів наших: якже густо засипані вашими назвищами викази їх страт, для українського народу подвійно болючі.

Пізно вже. Що там робить тепер серед темної ночі молодий Зітинюк і його „самостійний“ товариш без пристановища і роду, хочби такого як рід Зітинюка? Шукають долі на полі слави в світлі бомб і гранатів серед темної ночі. Шукають її й для українського народу, борячи ся під його прапором. Чи знайдуть? Може й так. Адже гарна як весна богиня побіди, що в боях о гору Маківку так довго не могла рішити ся, по чийй стороні стати і кілька разів зміняла свою ласку, вкінці, побачивши, як скоками йдуть до приступу такі молоді Зітинюки, усміхнула ся таки до них і вже до кінця не перестала до них усміхати ся тай ще на додаток житте (і „гарну збрую“) їм подарувала. Бо *fortes adiuvat fortuna*, як говорили старі Римляни, що світ завоювали.

Може сей щасливий бій о гору Маківку становить зворотну точку в недолі українського народу....

Про те, що ті молоденькі діти українського народу, котрі з таким завзяттем і аж дивним щастем борять ся під українським прапором проти сил старого ворога України, знають, за що йдуть в огонь, знають, мимо хлопячого віку свого та всяких перешкод до світла, мусіли ви бачити, читаючи попередні оповідання.

ІХ. Яка найвигідніша форма для списування вражінь і думок?

ЗМІСТ: Про те, що робить ся з сього дневника і чому мимо того не можу перемінити форми писання. — Як відбуваєть ся робота над статистикою наших Стрільців? — На збірці Українських Січових Стрільців: окруженне; формованне чотирокутника. — Історичні спомини. — Коли звучала тут українська команда? — Запорозький отаман, що варта доброї історичної повісти, а не має її. — Про що говорило ся на збірці Укр. Січових Стрільців у Варпаланці? — Знов про напу „національну“ вдачу слів кільки, або чи є де незнеохочений Українець? — Хто з вас зголошуєть ся до дуже тяжкої служби і що з того вийде?

14. VI. 1915.

Тай довгож я не заглядав до мого дневника! Цілих сім днів. За той час бачив я і писав досить багато тай мав ще стільки інших приємних занять, крім роботи, що продовжувати дневник не міг. І що до нього самого рішив ся я перевести зміну: зробити його тільки напів дневником, а напів збірником документів діяльності з життя наших стрільців. Годі инакше. Тільки матеріялу зібрав я досі, що він розсаджує рами дневника. І читач дістане мою роботу — з „розсадженими рамами“, дістане кусники картин дійсности, мережаних стежками наших стеж (патруль), переживаннями й життєписами наших стрільців, описами їх битв, походів, трудів і думок, о скільки я міг їх зібрати. Але з писання дневника резигнувати не треба, бо є багато цікавих помічень, котрих в иншу форму вбирати неможливо. Так рішив ся я дати читачам „переплітанку“ документів з обсерваціями, і коли ту переплітанку можна буде з інтересом читати, то моя ціль осягнена.

При кінці сего тому поміщу невеличкий але по можности суцільний начерк історії діяльности наших Стрільців, почавши від хвилі, як вони опустили Львів і заосмотрю його в статистику. Від вчора працює над її переведеннем одинацять товаришів, з котрими я вже обговорив плян праці. З приємністю заходжу до них: в кімнаті сидять вони кругом стола, один відчитує потрібні дані з грубих томів (є їх досі 10) „Головної книги Укр. Січових Стрільців“¹⁾, а п'ятох вписує ті дані в окремі рубрики.

¹⁾ Перші матеріяли до Гол. книги У. С. С. зібрав четар Дмитро Катамай, він списав (або зібрав списаних почасти иншими) 1571 назвиск. Головну книгу в її теперішнім виді оснував посол Теодор Рожанковський. Се со-лідна книга з індексом, зложена з 10 томів. Вона подібна зверху до табулярних книг. Опишемо її докладнійше в однім з дальших томів сеї праці.

Від часу до часу „зривається“ між ними веселість, коли відкриють у книзі якийсь комічний недогляд, або помилку (н. пр. в рубриках двох чи трьох визначних наших діячів зазначено через недогляд, що вони — неписьменні). Се дає привід до різних дотепів, і праця серед гумору „посувається скоро наперед“. За кожним десятим листком наступає провіренне, що обіймає всі попередні листки.

Рівночасно списую оповідання наочних свідків про різні події стрілецького життя.

А по сьм поясненню вернім на хвилю до вражінь, які можна уняти тільки в дневник:

Перед чотирма днями (10. с. м.) був я на „збірці“ наших Стрільців, що відбувала ся на великій толоці, недалеко від гарної річки Латориці (Ляторца). День був чудовий, але по угорськи, то значить, що з синього неба сипало жаром золоте сонце, а на хорошій долині Латориці віяли проти себе ледви чутним подувом і легіт з чатинних борів нашого Бескида, що виразно синіє на овиді ще синійшого неба, і теплий подих з полудня, з невидимої, далекої угорської пушти. Рівні, як блискучі шини, ряди наших молодих Стрільців складали ся на голосну команду наших офіцерів, як машина що справно функціонує. Дивно дзвенить українська команда в долині „Ляторчі“. Як же давно її тут не чули! В останнє дзвеніла вона тут, на Угорській Україні ще за внука великого Романа, за Льва І., сина короля Данила, що був суверенним паном на Мукачівським Замку. Довгий ряд наших Січових Стрільців справно ломить ся і справно творить правильний чотирикутник, в центрі котрого стоїть старшина. Картина зовсім така сама, як та, що представляє козацьку раду на Січі.

Стара Січ з Дніпрових островів, водами і сонцем облитих... Давне Запороже сі своїм Великим Лугом... Ні, я помилив ся. Тут на угорській землі дзвеніла українська команда і геть-геть потому, як замкнув очі останній з потомків Льва. Адже ще в р. 1683 Семен Палій Запорожець, полковник хвастівський, що під Собіським гнав зпід Відня через Угорщину розбиті сили турецькі, мусів іти й Угорською Україною, вертаючи до дому. Куди саме, не відомо. Миж бо „неісторичний“ нарід. Але з Угорщини до Хвостова¹⁾ найвигідніші шляхи не провадять через гори Арделю, тільки таки через наш „Бескид Зелений, в три ряди саджений“. І одним з сих шляхів на Сянік, Ужок, Сколе або Микуличин

¹⁾ Хвастів рівно на схід від Бродів. — Про участь наших козаків під проводом Палія в обороні Відня див. в працях Драгоманова. — О. Н.

мусіли йти Палієві хлопці. І здовж одного з сих шляхів мусіла дзвеніти тому літ 232 українська січова команда і пісня з Великого Лугу, стародавня дума про очайдушне шибайголовиство синів України.

... „Іди сину пріч від мене —

Нехай тебе орда візьме!“ ...

„Мене, мамо, орда знає,

В чистім полі обминає...“

Може ся козацька дума дзвеніла якраз тут, на широкій долині „Ляторчі“. Дзвеніла з уст чет Палія, що побідно вертали з походу на Турків і радістю горіли на думку, що йдуть домів „на сині води“ Бескида, „на ясні зорі“ Поділля. Може саме на сім місці, де тепер стоїть старшина окружена рядами наших Січових Стрільців, стояв тоді ще молоденький, енергічний полковник хвастівський, одна з найбільш трагічних постатей в історії українського народу. Тільки оден з наших світлих людей, що володіли пером, описав його незавидну долю — Тарас¹⁾. Згадав його й Драгоманів. Тай на тім кінець. А яку просто безмежну й незглибиму скарбницю для творчости представляє життє сього козацького отамана! Він дивить ся з гори Каленберг на Відень, котрому опісля судило ся відограти таку важну ролю в історії відродження українського народу, візджає до визволеного міста, може й молити ся в величавій катедрі св. Стефана. І порівнує її з Софійським Собором у Києві. Січ і Лавра. Великі походи на Чорне Море. Криваві і завзяті борні з Польщею. Проба союза з Мазепою. Кайдани і Москва і Сибір і сніги над Єнісеєм. Поворот і участь в битві під Полтавою, прикра участь зломаного життєм, сивого старця, що благословить на бій полки козацькі, котрі зрадили останнього з великих гетьманів України. Покута в чернечій рясі в чудовім монастирі Межигірським.

... „І старець тяжко заридав...

До утрені завив з дзвіниці

Великий дзвін; чернець мій встав,

Надів клобук, взяв патерицю,

Перехрестив ся, чотки взяв

І за Україну молитись

Старий чернець пошкандибав...“

Та не так легко відмолити зло, заподіяне ділом... Тільки цілі покоління власною кровю можуть погасити пожежу, розпалену ворожнечою батьків.

У кожного иншого народу появили ся би десятки історичних повістей про чоловіка, що мав таке бурливе життє і таку долю.

¹⁾ В поемі „Чернець“,

У нас ні одна. Бо ми „неісторична“ нація. Так! Славна українська інтелігенція, що від десятків літ юрбами кінчиш високі школи...

Дивлюся на неї, як стоїть у рядах поруч з селянськими і міщанськими синами, і думаю: Може се покоління обробить запущену ниву нашу.

Сотник др. Гіряк, командант у Варпаланці, представляє справу січової бібліотеки і запитує, чи мають стрільці які домагання в тій справі. Мають: дати їм більше українських книжок. Але відки їх взяти? „Православне воїнство“ восточного царя, що прийшло нас „визволяти“, попало в Галичині українські книжки, котрі могло захопити, знищити тим „культурним“ способом довголітний доробок українського народу. Дехто робить, що може. А видавці зробили в розмірно короткім часі навіть багато. Але всього того за мало. Є на тиждень що читати, може на два тижні. Мусить ся купувати польські і німецькі книжки¹⁾.

По тім домаганням за більшою кількістю українських книжок — тиша.

Перериває її старший уже стрілець, з Гуцульщини: „Для тих, що не вміють читати, придали ся би виклади“. Відзиваються наслідки „краєвої“ господарки...

— „А кілька між вами неграмотних?“

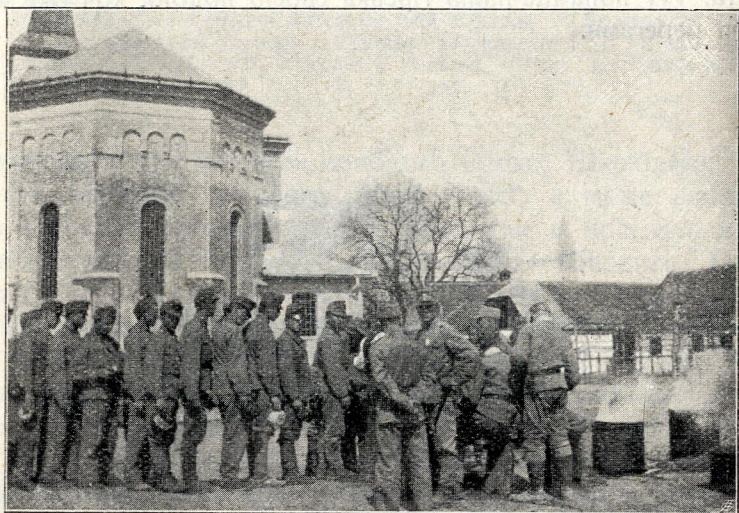
Підймає руку той, що домагався викладів, і 29 молодих хлопців. Розмірно небагато. Виклади будуть. І курс для неграмотних також. Зараз зголосилося до ведення його шістьох стрільців інтелігентів: (Дідик, гімн. уч., Попадюк, нар. уч., Гуцуляк, ст. філь., Баландюк, Ткачук і Олексин Жигмонт, нар. учит.).

Чому давно не зроблено вже сього? Бо ми нарід не тільки „неісторичний“, але й тяжко думаючий. Ми не ліниві. Зовсім ні. Ся стара байка про наше лівство показується байкою скрізь, де зявиться ся ініціатива до якоїсь праці. Ми тільки тяжко і поволі думаємо і до нормальної міри ініціативи, яку мають культурні народи західної Європи, хибує нам якраз стільки, скільки забагато маємо в собі тяжкості й знеохочення, то значить, — безмежно багато. А почавши яку працю, не вміємо її продовжати. Не лінуємося, тільки не уміємо. І се джерело вічного знеохочення до всього. Мені майже не лучалося зустрічати Українця,

¹⁾ На замітку, що не кождий уміє „писати книжки“, відповім, що у Відні, де зібрана значна кількість наших інтелігентів, видавцям дуже трудно знайти навіть потрібну кількість перекладчиків, або людей, що потрафлять би зложити невеличкі збірки поезій Франка, Руданського, Лесі Українки і т. п.

котрий не був би чимсь „знеохочений“. І я переконаний, що якби він не був знеохочений, то працював би. Але він „знеохочений“.

Як списували тих товаришів, що зголосили ся до ведення курсу для неграмотних, мені все чомусь здавало ся, що проф. Олексин перший „знеохотить ся“, а за ним „знеохотять ся“ всі — в поазбучнім порядку. Адже вони Українці. А в тім се моє особисте вражіннє, і я перший хотів би, щоби не справдило ся (як не справдить ся, то згадаю про се потому в сїм дневнику).

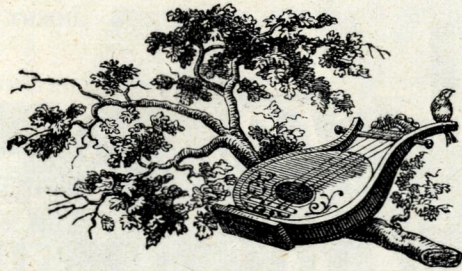
Українські Січові Стрільці під церквою в Замковій Паланці.
Обідова пора при кухні, по спочинку.

Сотник взиває, щоби кождий переконав ся, чи втягнений він і всі його походи в Головну книгу Укр. Січ. Стрільців. Се треба у нас пригадувати. І коли якийсь читач думає, що вистарчить раз пригадати, то грубо помиляєть ся. І коли другий читач думає, що багато як устних, так і письменних пригадок і приказів допоможе, то також грубо помиляєть ся. Нашого брата треба поставити в ряд і завести, де слід. Тоді він піде не лише до евіденційної канцелярії, але й на Маківку, чи навіть в саму середину російських позицій і зовсім добре зробить все, що треба. Але самому йти? Е!...

Сотник запитує, хто мав би охоту добровільно зголосити ся до одної дуже тяжкої служби (виразнійше представити її читачам не можу з огляду на воєнний час), що вимагатиме і фізичних трудів і довшого приготування. Зголошуєть ся —

значна більшість усіх зібраних. Мені зробило ся несподівано приємно на душі (майже так, як тоді, коли мій ординанс, малий слабо розвинений Гуцулик запитав мене несміло, чи я не хотів би його навчити „троха по німецьки“). Я вмисне опустив у тій хвилі „збірку“. Чув іще тільки приказ, щоби ті, котрі зголосили ся до тої служби, прийшли на другий день о тій а тій годині, там а там на окрему збірку.

Дорогою до ріки думав я, кілька з них „знеохотить ся“. В Латориці купіль знаменита. Ся річка місцями дуже глибока і чиста. Тут вона ще напів гірська своєю водою, хоч уже менше своїми берегами.

Х. Оден з роду Шкрібляків.

(З ЦИКЛЮ ПРО ГУЦУЛІВ ОПОВІДАННЯ ЧЕТВЕРТЕ).

ЗМІСТ: Оповідання про те, як Олекса Шкрібляк дістав ся до наших стрільців і як задовго вчив ся на вояка. — Шкрібляк про Вітовського. — З чого Шкрібляк на голос сміяв ся і чому? — Битва на горі Кобилі — Як Москалі йшли на Кобилу і що за собою тягнули? — Коли пішли до приступу і чим наші стрільці журили ся, а чим не журили ся? — „Туш“. — Смерть. — „Стій!“ — Бігом по тротуарі. — „Але вже видко було біду“. — Страшні битви на горі Маківці. — Як бють ся „Пруси“ і де ховаєть ся хоробре „воїнство“ московське? — За що бють ся Українські Стрільці? — Адреса о. Попеля. — Чи я „властиво“ дотримав слова Шкріблякови?

Представляю тут читачеві молодого Олексу Шкрібляка, нехай сам оповідає, „як йому дзюб виріс“, а може шановний читач перестане інтересувати ся промахами в моїх силіогізмах і заінтересуєть ся Кобилою. Отож до вас говорить: Олекса Шкрібляк син Антося (відомий артист, се мій „первий вуйко“, то є я з ним в третій степені, версті)¹⁾, уроджений в Перехреснім коло Довгополя (близько буковинської границі і Білого Черемоша) 1893, перед теплим Олексом, в велике говінне: „Читаю і пишу по українськи і трохи по польськи. Батько господар, коло 16 моргів, рогатої худоби 2, коней 2, овець 13. Матір Ірина з Джурівчуків. Маю три сестри і п'ять братів, я між дітьми п'ятий з ряду. В родині пияка податкового нема“.

„Нас 18 з Перехресного зібрав Шекерик і привів до Жаб'яго, відки нас вийшло вже 33 і прийшли ми з Шекериком до Ворохти. Там передав нас Шекерик Українцеві учителеви в цивільній одежі, котрий завів нас до Естергому тому, бо якийсь лейтнант сказав по дорозі, що там є Українські Стрільці. Там були ми дві неділі в якійсь мадярській касарні, з котрої не хотіли нас пустити, бо казали, що ми „Муска“, ніби Москалі. Аж прийшов якийсь капітан, що добре говорив по нашому, і він розпитував нас, що ми за одні, а ми відповіли, що „Українські Стрільці добровольці“. Він намовляв нас лишити ся, але ми відповіли, що нехай нас відставить до Українських Стрільців, або там, відки нас взяли, бо ми не вміємо по мадярськи. Капітан телефонував, де наші Січові Стрільці. Прийшла відповідь, що вони всі в Горонді, і нас туди відвезли. Їхали ми три дні і три ночі в замкнених

¹⁾ Опис: Темний блондин, очі сині, високий, з добре розвиненими плечима, вираз лиця острій, мова (виговір) тверда, оповіданням переймав ся де-коли так, що зривав ся з крісла й оповідав при допомозі сильної міміки.

возах. Цілий день і ніч і знов день ішов дощ. В дощі приїхали ми до Мукачева, відки завернули нас знов колїйов до Горонди. Тут прийшли ми під вечір, була вже погода, але студено. Стояла сторожа. Наші стрільці йшли з менажками по вечеру. Дістали і ми вечеру, відтак нас заквартирували. Говорив з нами сотник Горук і він нам зараз другої днини виплатив „ленунг“ (військові гроші) по 3 К 60 с кожному. Третьої днини дали нам і мундури, видавав нам їх четар Каратницький. Тої самї днини дістали ми і кріси, видавав їх сотник Горук. Три дні ми вчили ся вправ, а вчив нас Каратницький (иньших вчили иньші четарі).

„Потому по тих трьох днях виїхали ми сотнями до Волівця вночі і на рано були ми там. Я був у сотні Горука. Тут нам дали по пять консерв і по три сухарі тай поділили на двацятки і вже в двацятках дістали ми всі по 60 корон на дорогу і казали нам, що то на цілий місяць. Провідником моєї двацятки був Каратницький Іван, тоді ще старший десятник. При прощанню був якийсь офіцер, що балакав до нас по німецьки, чого я не розумів, а на послідку сказав пару слів по українськи, аби молити ся за Україну. І ми молили ся, відтак закричали „гурра“, а потому заквартирував нас сотник Горук у якийсь стодолі і в ночі о 12-ій годині рівно вийшла моя двацятка. І пішли ми в сторону Бескида. Дуже темно було: на три кроки нічого не видно. Нас Гуцулів було в тій двайцятці трьох: я, Миронюк Танас з Річки (Дідушкової)¹⁾ і Миронюк Василь, його брат. Ми три йшли вкупі і говорили з собою. „Темували ми, що маємо зайти поза московську розстрільну і бити в його трен. І так ходили ми чотири неділі самими горами, полонинами, більше „ночев“, але Москалів не було. Як ішли ми долинами, то було гарно, а як верхами, то йшов сніг з дощем і було зимно. Та ми мали шатра і плащі тай нові черевики. Харч купували ми, де можна було, часом і не їли, таки більше в голоді ходили. З якоїсь великої полонини серед снігу і мраки зійшли ми у вечер над якийсь потічок, було то коло Лавочного. Мапи наш провідник не мав, тільки компас; я на компасі не розумію ся, але в горах зріс і пізнаю, де північ, де полудне, навіть вночі пізнаю — по деревині. Над потоком здибали ми австрійського офіцера, що знав по українськи добре говорити. З ним було 12 жовнірів. Я і Танас Миронюк ішли на переді і ми го добачили, пізнали, що то наш, і вернули, сказати провідникови. Той вислав нас: „Біжіть за ним і скажіть, щоби зачекав“. Ми побігли за ним, а він став і спитав, що ми за одні. Ми сказали, що Українці добровольці. Провідник

¹⁾ Політична громада Голови.

надійшов і спитав, куди йде дорога. Офіцер відповів, що на маленьку стацію вище Лавочного. Той офіцер розповів нам, що Москалі недалеко і що вони розбили за Лавочним якийсь мадярський баталіон. Наш провідник казав нам наложити багнети на кріси і йти до Лавочного, відки зайшли ми до якогось міста, здається до Сколього. Наша двадцятка і той офіцер зібрали 240 Мадярів, що йшли без крісів тільки з хлібом і менажками тай на стації передали їх команді. Там застали ми вже цілі сотні Українських Стрільців і там приділили нашу двадцятку до сотні Вітовського¹⁾. Сей сотник був острий і гонив нами, але сподобався нам, бо добре обходився з нами, а ми з ним.

„І почали ми ходити верхами та лісами, були в Східниці, Бориславі і недалеко Стрия. За Східницею коло 8 години рано здибалися ми перший раз з Москалями. Нас було тоді чотири сотні, цілий курінь. Ішли ми великим гостинцем чвірками. Я з сімома іншими йшов на самім переді як „око“ або відета, щоби розглядати, аби не побили нашого куріня. В тій вісімці були й оба Миронюки. Бачили ми як галицька „ляндштурма“ йшла до розстрільної, а з нею й угорське військо. Се донесли ми нашому сотникови, а він приказав нам піти даліше наперед, сховатися за вербами (було то в полі над якимсь потоком) і дивитися, звідки будуть іти Москалі. Стояли ми там зо три години, як почули гук машинових крісів і над нами почали свистати кулі з крісів машинових і ручних. Ті кулі летіли ізза невисокої гори коло гостинця, але Москалів ми не бачили. Кулі падали коло нас. А я ще не чув такого свисту ніколи і мені він здавався дуже смішний; я тай мої товариші таки на голос сміялися, як почули те „фіююють“, але інші сварили на нас, аби не сміятися, бо тут нема жарту. Ми не стріляли, тільки вислали одного до сотника і дали йому знати, що коло нас падуть кулі. Сотник приказав нам даліше стояти, і ми стояли, аж поки не почали падати шрапнелі і гранати; оден гранат вдарив по вербі і переломив. Тоді надіхали наші улани і прийшов нам приказ вертати. Та стрілянина не була страшна, бо я гадав, що кулі не траплять.

„Так ходили ми ще досить довго, кілька днів, не знаю вже, аж прийшли на гору Кобилу; вночі вийшли ми на неї, а був наш цілий курінь. Застали ми там австрійське військо і уланив без коней. Там ми переночували на землі. Сніг вже був, але малий, та зимно було велике. Цілу ніч чули ми гук гармат і машинових та ручних крісів від сходу. Рано, ледви було видно,

¹⁾ Про Вітовського див. в уступі XIV. (Зі Львова до Страбичева“).

повставали ми та зійшли до ліса, бо ми ночували висше, на верху. В лісі робить цілий курінь розстрільну на правім крилі. На лівім крилі були улани й угорські гусари без коней; гусари мали два машинові кріси. В розстрільній лежали ми з годину. Вже добре було розвидніло ся, як від сходу надїхали полониною козаки по одному, по двох, до дваїцять. Ми стрілили на них з ручних крісів, деякі впали з коней, решта повтїкала. Відтак уздріли ми московську піхоту, йшла вона горбами і було її дуже багато, так, що кінця ми не виділи. Я начислив їх сім розстрільних, одну за другою. Москалі йшли на гору Кобилу до приступу. А йшли скоро. Несли на плечах і тягнули по землі машинові кріси, а стріляли на нас тільки з ручних. Оден від другого йшов на два до три кроки, декуди гурмами, а одна їх розстрільна від другої йшла на 15 до 20 кроків. На них почала стріляти ціла наша розстрільна сальвами і двома машиновими крісами, а мали ми тільки одну розстрільну. Москалі падали гурмами, але йшли, а як підійшли близше, чули ми вже їх крики: „Братец, не стріляй, піддай ся!“ Ми не відповідали, лиш били сальвами. На лівім крилі все ще били машинові кріси. Як Москалі підійшли вже дуже близько, — тоді я вже не рахував, кілько могло бути кроків — наші улани й угорські гусари відступили назад, а нам нічого не сказали. Наші машинові кріси замовкли. І тоді Москалі закричали: „Гурра“, і бігли на нас під гору. Закричали і ми, стрільці, „гурра!“, встали, вийшли з ліса і пішли ід ним на приступ. А не знали ми, що улани й гусари вже цофнули ся. Ходом стріляли ми до них, а вони до нас. Я бачив, як падали і наші стрільці і їх салдати, але їх падало більше, бо вони йшли гурмами, а ми розстрільною, оден від другого на кілька кроків. З нашої лїнії половина вихопила ся наперед сама без приказу і з неї найбільше впало. Москалі заходили нас з правого боку (лївим ми не журили ся, бо гадали, що там стоять наші улани й гусари). Ми зійшли ся вже так близько, що треба було ще два кроки скочити, аби досягнути їх багнетом. В тій хвилі довідали ся ми, що нашого лївого крила вже нема. Сотник Вітовський крикнув, аби вертати. Ми обернули ся і пустили ся в лїнії бігти до ліса. Біжучи, обертали ся ми і відстрілювали ся. Часть наших стрільців досить велика, припинила ся, аби не дати Москалям обійти нас з правого боку. Котрі з нас мали лекші торністри (ранці), ті скорше побігли. А я мав тяжку, бо в нїй був хліб і кулі і шатро і білє, важила до 35 кг. Тому я прилишив ся і був останний тай думав, що тут мене забють. Москалі були вже зайшли і з правого боку і з лївого і заходили кругом. Я з наших стрільців не видів уже нікого. Кріс (верндель)

з багнетом тримав я міцно в руках і біг далі. Я був уже задиханий, але біг. Убраний був я в мантилі і куплю мав по верха. Нараз з правого боку ізза „туша“ (густої ялички) лапнув мене Москаль за мантилю і крикнув: „Пастой!“ А другий Москаль приложив мені багнет до грудий і сказав: „Поддай ся, сукой син!“ Я став і глипнув на одного і другого і як задалеко московська розстрільна тай чи нема їх коло мене більше. А Москаль кричить: „Кидай пушку!“ Другий тягне мене за мантилю в долину. На яких 15 кроків від нас ішла до нас ціла московська розстрільна. Не було часу багато дивити ся і я скоро перекинув кольбу кріса до лівої руки, а правою схопив свій кріс недалеко від багнета тай того Москаля, що стояв ліворуч від мене, вдарив сильно кольбою по голові так, що він зараз упав і навіть на ногах не закрутив ся, а кров бухнула йому з голови (не знаю, що з ним стало ся), а другий Москаль сунув багнетом до мене, але я поспішив і скорше пробив його в самі груди. Він упав, я почав утікати і за ремінь кріпко держав кріс, але не знав уже, чи маю його в руках, чи ні. Аж як я подивив ся на нього, то побачив, що є ще кріс. Я взяв його в праву руку в бігу і біг далі. Все те тревало одну хвилю. Москалі з заду і з обох боків бігли мене ловити і сипали сальвами. Я страшно втівав і біг так скоро, що не чув на собі тяжкої торністри. Біг я так, поки не почув команди: „Стій!“ Не знав я того, хто кричить. Зробив я кріс „готов“, хоч не памятав, чи є в ній куля, чи нема. Глип, а зза грубого дерева виходить мій сотник Вітовський. Тепер я оглянув ся взад, Москалі бігли. Я до сотника: „Тікайте — кажу „не гальтуйте, бо обох нас зловлять!“ І ми разом побігли з ліса, з гори в долину і бігли, поки не добігли до нашої розстрільної, де застали ми стрільців. Йшло до битви й австрійське військо. Москалі перестали бічи. Розпочала ся нова битва, я чув ще гук і бачив, як ішла вперед наша розстрільна, але що було далі, не знаю, бо я був дуже втомлений і пішов далі, — навіть не спочиваючи, аби як найдалше бути від тої гори, де смерть була коло мене. Зі мною ішов Іван Жикалюк з річки. Ми йшли поволі і я ходом відпочав. Перший раз сів я в Бориславі в школі, де я зайшов на вечір. Жикалюк приніс мені їсти. Мало я з'їв, бо не міг. Потому прийшов наш стрілець, але з котрої сотні, не знаю, і сказав, аби ми тут не пускали нікого, бо тут мають прийти наші стрільці. Незадовго прийшли Українські Стрільці, але не з наших сотень. Була їх одна чета. Вкупі з нею спав ядесь до 10-ої може в ночі. Нас збудив алярм і якийсь стрілець скричав, що в місті вже є козаки. Ми схопили ся і з крісами бігли тротуаром. Бігом довідали ся ми, що наші улани обско-

чили козаків і злапали. Ми вернули в школу і доночували. Другої днини пішов я й Жикалюк з тою четою гостинцем на Східницю. По дорозі здибали ми до три четі наших стрільців, але з незнайомих мені сотень, може Букшованого, не знаю (свого сотника Вітовського побачив я аж в Мукачеві за кілька днів). Цілу днину ждали ми в розстрільній на горі в лісі між Бориславом і Східницею, бо казали, що мають надійти Москалі. Але вони не прийшли. І ми пішли до Східниці, там здибав я часть своєї чети і четаря Каратницького тай злучив ся з нею разом з Жикалюком. Інші чети лишили ся, а наша пішла до Кропивника, а відти до Турки. Дорогою було страшне болотє. Люди продавали нам дещо харчу, але вже видко було біду. Вони в одно просили Бога, аби ми назад прийшли, і плакали.

„В Турці сіли ми на машину і приїхали до січового коша до Горонди. Всі стрільці лишили ся, тільки ті, що були в сотні Горука, за три дні пішли в поле¹⁾ і я з ними тай з тими трьома товаришами з моїх сторін. Перед Великоднем вернув я до Варпаланки. В Світлий Вівторок пішли ми знов у поле і був я у чотирох приступах на Маківці, де мене ранили в праву ногу. Битви на Маківці були страшні. Сходили ся близько і на багнети били ся, але ми відбили свої рови (шанці). Москалі знов здобули, але ми знов відібрали. І так було чотири рази. Я зніс з Маківки одного раненого стрільця до Славська. В Грабівці упав від нас гранат на кілька кроків, як ми його несли і глина мене побила так, що мені устами йшла кров через дві неділі. Та я відніс раненого до Славська і вернув до своєї чети на Маківку (вона вже була в Семенюковій сотні, місце Семенюка заступав якийсь четар).*Яричак*

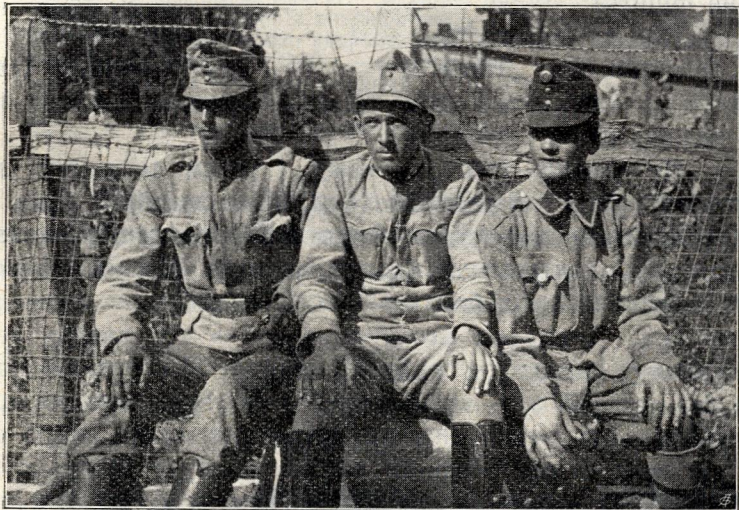
„Там били ся всі наші стрільці, навіть слабї. Були там і Пруси, але мало їх було. Ми відбили Маківку і тоді мене ранили в праву ногу. Пруси бють ся добре і навіть не люблять ховати ся, хоч їм приказують. Гранати били і гуділи, ломили дерево, кидали землю в гору, мішали все з землею. Німці йдуть вперед таким ладом і справно, як часом видко, що добрий грач карти мішає складно. Люблю з ними бити ся.

„Москалі по тих боях піддавали ся і дуже крили ся. Смішно було, як ми стріляли до них схованих в аборті з фої (смеречини). Було їх там схованих 15, хоч аборт не був великий. Всіх їх забрали ми. Були й такі Москалі, що лягали коло мертвих і вдавали також убитих. Але ми пізнавали таких і брали.

¹⁾ В Сколім були вони 31. жовтня рано. — О. Лев.

„Від граната, що кинув на мене землю, дуже болить мене під грудьми і дихати не дає. Рану на нозі вилічив я, але так як колись ходив, не „бізую“ вже ходити.

„Відзначення мені не дали, але описали в газеті. Читали її мені на Бескиді. Вітовський обіцяв мені відзнаку. І оден четар також, навіть записав мене, але він убитий. З цілої моєї чети, де було 50 хлопців, лишило ся 16“.

Підхорунжий Микола Яценювич (в середній); праворуч від нього
Олекса Шкрібляк, ліворуч Лука Петрів.

Олекса Шкрібляк скінчив оповідати, я писати те, що він оповідав. Але на відхіднім запитав я його ще:

„Чи знаєте, за що стрільці бють ся?“

— „Знаю, аби Бог святий поміг відбити нам нашу Україну від Москаля, аби бодай нашим дітям було ліпше, тай аби згадували нас добре, що то ми відбили...

Як надрукуєте се в книжці, то пришлїть до нашого попа о. Івана Попеля в Довгополи п. в Довгополи буковинськїм — він Українець і перечитав би нам“.

Олекса Шкрібляк встав з крісла, підписав і своє зізнання і додаткове питання в „протоколї“, котрий я з нього стягнув, подивив ся, як підписали протокол два свідки, але не відходить. Очевидно має ще щось „доповісти“. Питаю його о те, а він каже: „Там сказав я до протоколу, що я крикнув до сотника: „Тїкайте, не гальтуйте, бо нас обох зловлять!“, але я так йому не сказав...“.

— „А якже ви йому сказали?“

„Та я сказав гірше: „Тікай, не гальтуй, бо обох нас зловлять!“ Аде ви так не записуйте в протокол, бо я тоді не памятав ся, так біг“.

— „Добре — кажу. — Се дрібниця і кождий розуміє, що вам тяжко було тоді панькати ся з ким небудь, як за вами гонить смерть, а тут вас здержують“.

„Але бо я Вітовському ще гірше сказав, тільки того вже таки не пишіть!“

— „Що ви сказали?“

„Та я крикнув: „Тікай“ (тут повторив Олекса народний проклін, якого ужив до свого сотника, котрого як ми вище бачили, щинив і шанував).

— „Не запишу того — кажу. І отсим дотримую слова, а переповідженням сеї розмови хочу тільки звернути увагу інтелігентного читача, що мусить знати „Киропайдею“, на те, до яких подробиць старав ся бути правдивим Олекса Шкрібляк, родом з Перехресного, близько Білого Черемоша.

XI. В мраці і болоті.

(З ЦИКЛЮ ПРО СТРІЛЕЦЬКІ СТЕЖІ ОПОВІДАННЯ ПЕРШЕ).

ЗМІСТ: Зміна декорації. — Як і з чим виходили в дорогу стежі Українських Січових Стрільців? — Тягар одвічальності на молодих душах. — Котрі три стежі пішли наперед? — Битва. — Перші жертви. — Кілько стеж рішило ся піти їм на поміч? — Відворот війська і хто в нїм найліпше держав ся? — Розмова з полковником. — Вітовський. — Де і як ліпше гинути? — Як перемокло непромакаюче полотно. — Що нашим хлопцям заступало компас? — Голод — великий пан. — Дві лісничівки. — Для другої стежі не буде вже де спати. — До Сваляви! — Хто мимо втоми держав ся найліпше? — Знов у сотнях і в курні! — Де не розбрились, ви, зажурені сини сердешної України!

А тепер відійдемо на хвилю від стежок і плаїв Гуцулів (ми ще вернемо до їх циклю, бо вони присилують нас до того) тай приглянемо ся вже не поодиноким нашим стрільцям, що виступають на тлі відділів, тільки відділам, хоч і невеличким, на тлі котрих тут і там виступають поодинокі наші стрільці і їх провідники з їх трудами і болями, походами і думками: одні менше виразно, другі як найвиразнійше — в Карпатських горах часто стоїть мрака, але часом так ясно видно найдрібніші заломи їх верхів, як душу малого хлопяти, що не знає ще світа і його небезпек, і коли часом неясно говорить, то тільки тому, що не розуміє чогось, бо окруженне для нього ще темне.

Перед нами оповідання молодого матуриста Миколи Яценовича¹⁾, котре добре надаєть ся до введення читача у зачаро-аане колесо блуканин наших стрілецьких стеж у мраці і зливі карпатських гір:

„В Горонді надпоручник К. правдоподібно з припоручення М. казав поділити три наші сотні (себто 600 людей), а саме сотні Вітовського, Будзиновського і Горука на двадцятки

Притім і всі три наші сотники (кождий в ранзі австрійського капітана) пішли з такими двадцятками. Наступило се дня 26. вересня 1914 р.

На 30 днів — бо тільки мала тревати дорога туди і назад, по 15 днів — отримали стрільці по 60 К. Ті гроші виплачено не

¹⁾ Микола Яценович, син рільника, ур. 12. XII. 1894 в Залукві, пов. Станиславів. До стрільців вступив з початком серпня 1914 і був від виїзду зі Стрия аж до поділу на двадцятки четарем у сотні Горука. Опис: темний бльондин, очі пивні, зросту середнього, лице подовгасте, стрункий, пропорціонально розвинений. — О. Н.

дрібними грішми, але 20-коронівками, що дуже було не вигідне. З провіанту одержав кождий лише по п'ять консерв і п'ять сухарів. Кріси, з яких мали ми стріляти на Москалів, були системи Верндля. Лиха сторона сього кріса та, що він лише на оден набій, а дуже часто не хоче по вистрілі вилетіти з нього луска (гільза) так, що треба її вибивати. Ніяких далековидів (люнет), ні компасів не дали; лише кільком, може 6—7 провідникам двацятки дали мапи. Мали ми посувати ся і нападати ночами, що показало ся опісля неможливою річю, бо в ночі в карпатських лісах так темно (а дорогою не вільно йти, бо зловили би), що оден другого не бачить; а світити також не вільно. Що ми мали почати на рівнинах у своїх сивих одностроях і з крісами, де в день скрити ся і як роздобути поживи і ще до того без дрібний грошей, того ми не могли собі уявити¹⁾.

К. у Волівці коло стації в малім ліску промовив до всіх двацятки, кажучи, що Москалі мають уже відступати і 600 людей може на їх задах зробити страшне замішання. Вкінці казав клякнути і помолити ся²⁾. Тепер К. з Галущинським відійшли, а команду обняв Горук, котрий мав що пів години висилати поодинокі двацятки нічю в напрямі Бескида, Лавочного, Славська і т. д., а сам з своєю двацяткою мав вийти останній. Щойно за Славськом мали двацятки йти в різні сторони.

Ми тоді не мали поняття про те, що Москалі вдирають ся в Угорщину, і тому не застановили ся над тим, як тереном, котрий уже заняв неприятель, може перейти непомітно 600 людей довгий шмат дороги тим самим шляхом у коротких відступах одна двацятка за другою. Одна з середних двацятки була під моїм проводом. Вийшов я з нею перед північю з Волівця. Двацятки свого відступу задержати не могли і сходили ся так, що часом і по три двацятки йшло разом.

По годиннім ході перегнав я зо три двацятки, котрі ждали на інших, в яких були їх знайомі і задля поради з ними. Пере-

¹⁾ В Волівці казали нам сотники понищити всякі записки і навіть книжки, які хто мав при собі, бо се може звернути на нас підозріння (на випадок як попадемо в полон), що ми Стрільці і спричинити вивішання. Тоді багато товаришів, що мало днівники, попали їх і подерли книжки, навіть поезії Франка і п. Ще в Горонді написали ми собі такі „смертні листки“: Ляндштурмзіхерунгсбайлюнг Ч. 33, часть 34. (потому стрільці вже не укривали ся. — О. Н.).

²⁾ Вісгун Осип Левицький, студ. прав замічує, що надпоручник генерального штабу К. візвав при кінці до молитви отсими словами: „А тепер помолімо ся за нашого цїсаря і за вашу велику Україну!“ Сам клякнув і ми поклякали. Сї його слова зробили величезне вражіння; Стрільці їх потому нероз згадували і від тоді К. багатьом з поміж них став симпатичнішим.

важно провідниками були молоді хлопці і вони сильно відчували на собі тягар одвічальности за життя своїх підкомандних. Якийсь час, так зо дві години йшов я поруч з іншими товаришами. Переконавши ся, що в ночі годі взагалі з'орєнтувати ся, де ми, зійшли ся всі двацятки в однім селі (назви не тямлю) і там заквартирували ся. Опісля в день одні за другими рушили в напрямі Бескида, одні за другими, не разом. По дорозі здибали ми австрійський обоз і жовнірів. Нїхто нас не здержував, питали тільки з цікавості, з котрого ми полку, а ми відповідали: „Українські Стрільці“.

Перед самою границею, коло 3 км. перед тунелем довідав ся я від українських ополченців, що ходять чутки, що Москалі вже близько. Було се в день. Тут зійшли ся всі наші двацятки, крім трьох, котрі випередили нас і розложили ся на горах над самим тунелем. Були се двацятки Іваненка¹⁾, Никорака²⁾ і Котецького³⁾.

Згадані вище українські ополченці йшли поспішно в напрямі тунелів і взивали нас, получити ся з ними, кричучи: „Алярм! Алярм!“ По якімсь часі наші двацятки рушили за ними і по дорозі вже близько тунелів зустріли ми одного раненого стрільця, котрого віз на возі якийсь селянин. Від нього довідали ся ми, що козаки напали на наших ополченців, котрі на Бескиді будували шанці (а було їх дуже мало, коло 20 душ) і там ще бють ся: горстка тих ополченців, трохи галицьких і угорських жандармів та три наші двацятки; по дорозі минули його ті ополченці, що кликали й нас. Опісля стрінули ми й другого раненого стрільця⁴⁾.

Тепер зійшло ся таки на дорозі шість наших двацятток на нараду, що дальше робити: чи йти на поміч тим нашим силам, що знаходять ся в боротьбі на Бескиді, чи держати ся „букви приказу“ К. і не мішати ся до битви через увесь час призначений нам на стежі. Думки були поділені, дебати і рухи вперед

¹⁾ Старший десятник Іваненко. Гриць, прив. урядник, ур. 9. IX. 1893 р. в Довгім ад Медичині, пов. Дрогобич; бльондин, сині очі, кругле лице, правильне чоло.

²⁾ Четар Никорак Микола, касовий урядник, ур. 1888 в Качеці, пов. Радівці, Буковина; бльондин, сиві очі, правильне лице, високе чоло.

³⁾ Четар Котецький Кость, інжинір, ур. 1884 в Дрогобичі.

⁴⁾ Раненим стрільцем був Грех Яким, ст. філь., ур. 3. IV. 1894 в Волі Якубовій, пов. Дрогобич; крісова куля влучила його в ліву ногу, а другий стрілець Бережницький Гриць, купець, ур. 28. XI. 1894 в Коблї Старім, пов. Ст. Самбір, ранений шрапнелем в праву руку.

(З „Головної книги“ У. С. С.).

і взад, викликані нестачею досвіду та рішучості, тревали коло пів години. За той час надходили дальші двацятки. Дебата скінчилася на тім, що три двацятки, між ними й моя, рішилися взяти участь у битві, а інші двацятки почасти лишилися на дорозі, почасти пішли в ліси патрулювати.

Згадані три двацятки дійшли до тунелів і в будці перед тунелем застали австрійського поручника, котрий заявив нам, що зараз наші уступлять з битви, бо сила противника за велика і що все військо, а з ним і ми маємо відступати до Волівця. Зрештою поручив нам на дорозі, що в тім місці вєть ся серпентиною в гору, заждати на полковника, котрий зараз їхатиме від сторони битви, а він поінформує нас докладнійше.

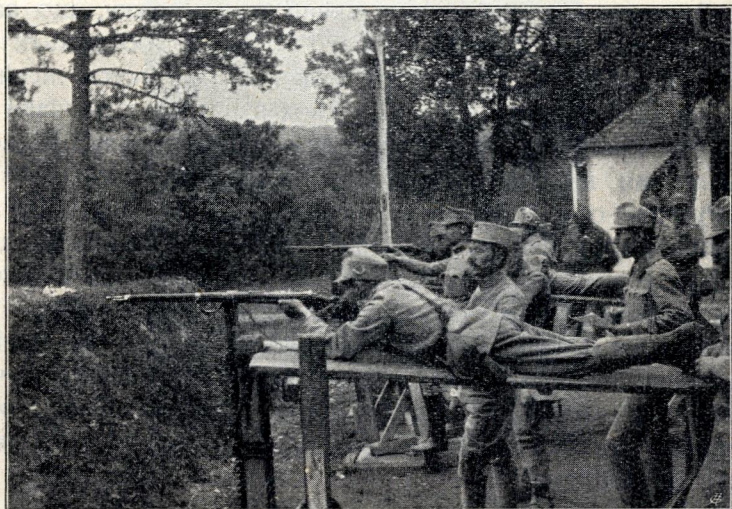
Ми пождали. За хвилю почав вертати ся обоз, а невдовзі і той полковник з порозбиваним відділом, котрого части йшли також поміж обозом, помішані з жандармами. Їхали і дві гармати. На одній з них везли нашого вбитого стрільця Івана Сенюха¹⁾. Ззаду замикали відворот наші Стрільці. Вони йшли ще в найбільшій порядку. За ними не йшли вже навіть стежі.

Я і ще оден провідник двацятки запитали полковника, яка ситуація. Він відповів, що наші двацятки як стежі не потрафлять тепер дальше перейти, бо скрізь козаки і казав нам вертати до Волівця. Ми вернули, йшли цілу ніч серед зливною дощу і над раном, як дощ перестав, прийшли до Волівця. Тут ми переспали ся по кватирах зо дві години і зійшли ся на двірці та звернули ся до Вітовського, котрого уважали за найбільш досвідченого з наших командантів і мали до нього найбільше довіре, з запитом, що дальше робити. Він получив ся телефонічно з К... у Мукачеві і представив йому положенне. На те отримав відповідь: „Держати ся приказу“. Значило се йти вперед. Ми бачили, як з Волівця вертало ся все австрійське військо в напрямі до Мукачева, як їхав туди вже обоз і як жовніри сїдали до поїзду. Знаючи вже безцільність стежової блуканини, радили ми Вітовському, щоби він всі двацятки получив у сотні та під своїм проводом вів нас у боеву лінію на гори;

Вітовський не згодив ся на се з огляду на вищий приказ. І тепер кождий начальник двацятки починає думати над тим, що робити. Виконанне приказу було очевидно неможливе. Одиноким виходом з того, — уважали ми, — зробити розстрільну і здержувати Москалів.

¹⁾ Сенюх Іван, хлібороб, ур. 4. VII. 1894, в Волі Якубовій, пов. Дрогобич. Опис: темне волосє, пивні очі, темні брови, кругле лице, правильне чоло. (З „Головної книги“ У. С. С.).

Я нарадився на двірці зі своєю двадцяткою окремо від інших і ми рішили йти лісами, не показуючи ся до сіл, а одного з нас посилати до людських осель, які стрічатимемо по дорозі, на закупно харчів. Всі двадцятки розходили ся з двірця у Волівці на всі сторони, а моя пішла з пів км. в сторону Мукачева, перейшла залізничний тор і полем дістала ся до смерекового бору, яким ми посували ся два дні, ночуючи в лісі без ніякого даху над головою. Падав цілий день сильний дощ. Ми на ніч розложили ся в корчах. Під нами було болото. Спали ми в двійках

Українські Січові Стрільці вправляють ся в стрілянню з крісів.

аби було нам теплійше: така двійка мала до розпорядимости два полотна до наметів; одно стелила, другим полотном і двома плащами накривала ся. Ми були перемоклі до нитки і так утомлені, що навіть сон не брав ся нас. Так зв. непромокальні полотна промокали від мокрої землі; і ломило в колінах.

Посували ся ми дуже обережно, зворами і гушавинами, обминаючи навіть стежки і плаї. Огню розложити не було вільно, щоби не зрадити ся, курити також було заборонено. Особливо пригнобляла нас думка про те, що така мука тревати має 30 днів. Харчу не було. Дехто з нас не міг знести запаху консерв і через два дні їв тільки своїх п'ять сухарів. Наслідком того були болі жолудка і голови. Мучив нас страх, що заблудимо. Ми не мали ні мапи, ні компасу й орієнтували ся виключно при помочи годинника отсим способом: як тільки виглянуло сонце,

слідками українських січових стрільців.

звертали ми годинник так, що менший вказівник був звернений на сонце; простір між ним і цифрою „12“ розполовлювали ми тонким патичком, і той його кінець, що вихиляв ся між цифрою „12“ і меншим вказівником годинника, вказував нам полудне, а противний кінець — північ (того способу уживали українські пластуни ще перед війною і від них дістав ся він у стрілецькі ряди). На тій основі ми, правда, знали, де північ, а де полудне, але не маючи мапи, не мали поняття, де ми взагалі є.

Коли наші скупі харчі були на укінченню, рішили ся ми вийти на якусь стежку і тим способом дійти до якої небудь оселі. Другого дня знайшли ми вкінці таку стежку, що запровадила нас під вечір до залізничного тору. По обережних оглядинах і підходженню в гору, доглянули ми якусь лісничівку і біля неї кілька хат. Ми вислали двох з нас до лісничівки з запитом, чи приймуть нас на ніч і продадуть харчу. Відповідь отримали ми відмовну, супроти чого зайшли до хат угорських Руснаків-селян, де отримали сирого молока і вареної бульби. Попоївши і відпочивши, пішли ми далше і прийшли до другої лісничівки в добрах графа Шенборна, де нам продали вже горячого молока, хліба, масла і бульби та що важнійше радо прийняли на ніч (господар дому був Німець). Як ми їли, прийшла друга наша двадцятка й до кімнати вступив провідник її, четар Іван Цяпка¹⁾ (було вже цілком темно). Він запитав нас, чи є де тут переночувати, і коли ми відповіли, що на 20 осіб уже не найдеть ся, відійшов.

Ми полягали спати, поставивши сторожу, що зміняла ся що дві години. Коло год. другої над раном заалармувала нас наша сторожа, кажучи, що в напрямі на полудне їдуть наші гармати і вертаєть ся військо. Ми зібрали ся і пішли разом з тим військом. Коло год. 8. прийшли ми з ним до Сваляви. Було болото, але дощ уже не падав. По дорозі зустріли ми до 5 наших двадцаток, котрі йшли в тім напрямі, що й військо. І знов, як передтим, наші двадцятки тримали ся найліпше між помішаним, уступаючим військом.

В Сваляві застали ми курінного отамана Гриця Коссака, що прийшов сюди з Горонди зі своїм курінем (крім сотні Горука, котра пішла на стежі). Отаман взяв провід над всіми двадцятками, получив їх у сотні і приділив до свого куріня. Відтепер

¹⁾ Четар Цяпка Іван, кандидат адв., ур. 1884 в Хишевичах пов. Рудки; темне волосє, темні очі, темні брови, подовгасте лице, високе чоло. (З „Гол. книги“ У. С. С.).

мали ми вже управильнений харч. З хвилиєю получения нас у сотні, покінчила ся наша задача блукати по горах в характері стеж. Другого дня надійшов Вітовський зі своєю двадяткою і обняв провід над сотнею, в котрій була моя двацятка, з чого ми були дуже вдоволені.

Полковий отаман У. С. С. Гриць Косак.

Та не всі двацятки вернули тоді. Деякі загнали ся дуже далеко. І так з відомих мені двацяток дві дістали ся через „Пантир“ до Галичини, одна до Мармарошського Сиготу (в ній були наші Гуцули, що хотіли через відомі їм верхи і переходи дістати ся до Галичини), одна через Ужгород (Унгвар) аж під Ужок, одна аж до Дрогобича, відки вже не могла скоро вернути і скривала ся там від Москалів через вісім місяців та вернула з кінцем мая до Варпаланки.

ХІІ. На нашії не своїй землі.

(З ЦИКЛЮ ПРО СТРІЛЕЦЬКІ СТЕЖІ ОПОВІДАННЯ ДРУГЕ).

ЗМІСТ: Представники двох верств нашого народу; як оповідає перший, а як другий. — Бажання народа і гроза катастрофи. — Зустріч з польськими легіонами і перегони з ними. — Який компас дав нашим хлопцям старенький Яків Носа? — Тримайтеся все мужицької руки, а не заблудите в ніяких зворах... — Чи слушно пан Мервін називає собі чудову дорогу через наш „Пантір“ *szlakiem polskich legionów*? — „*Łitwo! Ojczyzno moja! Ty jesteś jak zdrowie...*“ — Чого волочитеся по — рідній землі?! Вона вам терне й осет родитиме... — Чому він зголосився на другу патрулю? — Думки з дороги. — Як думає піхотинець, а як артилерист? — Щось чорне рухається в мраці... — Добрі інформації. — Осторога. — Наші чи Москалі? — Наші. — Ні! — Що діялося в душі провідника нашої стежі? — Гра в жмурка — а ставка: Життя! — Як помилка метить ся! — Між життям і смертю. Комізм — і коли він зник. — Як помилка одного метить ся на другім. — Кров і неволя. — Почуття потреби експіації.

 Перед Вами оповідання цілком инакшого молодого типу як попередній, инакшого походження, инакшого вигляду, з инакшим мозком і душею. Оба вони гарні, але дуже різняються. Перший, що оповідав вам про стежу Українських Січових Стрільців, се мужицький, спокійний синок, від котрого пахне колоссем збіжа і ледви чутним квітом синьої волошки. Його думка йде простоліннійно, хоч і поволі, як дощова каплина, що паде на ниву його батька. Він не пє і не курить, навіть коли перемерзне і спить у болоті. Любить іти лавою. Се тип найкращого жовніра, котрого перші вражіння зросли з мужицькою скибою. В його очах якийсь спокій фаталізму. З таких, як він, складалися римські легіони.

А другий — син робітника. На питанні, відки походить, відповідає: „Я родом з Ф. на Буковині, але з тим селом і Буковиною нічого зрештою спільного не маю: мій батько скитався і я чую в собі щось циганське — люблю ходити з місця на місце, от і тут у січовім коші добре мені, але невдовзі заберуся...“ (І дійсно пішов).

А ті, що не держать ся скиби, але „люблять ходити“, мають инакший ум і душу инакшу. Їх думка вміє вже ломати ся по закрутах дороги і гострім камінню стежин. Вона вже не така простоліннійна, як у тих, що від них пахне колоссем і синім квітом волошки, але зате більше ріжноманітна і поріжнена, як шляхи на роздорожках. А на ловця все звір біжить: мозок сього оповідання задержує і втягає науку старенького Гуцула (котрої

уживає замість компаса). Нею немов ілюструє, що ішов по нашій землі. Хто з Вас бачив коли крашу ілюстрацію? А дає він Вам і другу, рівно виразну, котрою ілюструє другу частину думки Тараса про не свою землю... Знимка зустрічі у Рафайловій. „Чого Ви волочите ся сюди?“ Що він бувби відповів адютантові генерала польських легіонів? Очевидно відповівби був, (якби були його запитали) так само, як відповів його товариш: такий приказ маю. Але думавби про щось інше. Може про те, що мені сказав. Се вже инакший тип. Тут маєте сповідь його. Оповідання¹⁾:

„Я був у таборі Стрільців в Стрию, де приїхав з транспортном надвірнянсько-коломийським. Їхало нас багато, може кілька тисяч. Дорогою народ благословив нас. Досі памятаю старенького газду, як поважно хрестив нас, що переїздили поїздом. Такі сцени повтаряли ся. Тим сильнійше поділлала на мене вістка про розпущенне більшости Стрільців: мені прикро було зіткнутися з тими, котрих я агітацією стягав, а котрим казали вертати. Як ми зі Стрия їхали на Угорщину, за Синевідськом а перед Сколем (на „Колодці“) мало не прийшло до катастрофи: там надїхав з противної сторони другий поїзд і наш нагло задержав ся, сильно затрясши ся. Ми довго там стояли, мабуть таки противний поїзд не вернув, чого я не бачив. бо був у останнім возі.

З моєї служби при Стрільцях цікавіші такі дві „прогульки“: I. Було се в Краснішорі в комітаті Мармарош-Сигіт, в половині жовтня 1914 р. Погода була чудова. Дві українські стрілецькі патрулі по 20 людей, зустрівши на дорозі в напрямі на Рафайлову і Надвірну два відділи польських легіоністів, в котрих були всі польські стрільці, крім полку Післудського, як нам казали знайомі зі шкіл товариші, що були при легіонах переганяли ся з ними на переміну, причім одному нашому стрільцеві Л. Терлецькому виміняв оден польський легіоніст свій ліпший кріс за Верндля (Терлецький²⁾) доплатив йому щось).

¹⁾ Осип Антін Левицький ур. 26. квітня 1890 в Фалькові на Буковині, син робітника, мати з дому Слободян з Угринова. Школу народну в Угринові і Станиславові, в гімназії в Станиславові (польській), Коломиї (українській). Правник з П. р. Львів. універс. До Стрільців вступив у половині серпня в Надвірній.

²⁾ Терлецький Леонтій ур. 6. січня 1893 р. в Підставі повіт Коломия, волосє темне, очі сині, брови темні, лице округле, чоло високе; студент прав, 18. жовтня 1914 іменований вістуном, а 2. січня 1915 десятником. (З „Головної книги“ У. С. С.).

В селі Терново ночували ми в угро-руського попа, старенького целебса, котрий гостив нас дуже, випитував нас про університетську демонстрацію у Львові, при котрій погіб Коцко і скаржився на польських легіоністів, котрі за його гостинність відплатили йому ревізією (тай на жидівські доноси). Пізнім вечером прийшли ми до українського села Краснішори. Дорога вела понад саму ріку, з другої сторони підносилися великі, лісами покриті верхи. Було так гарно, що ми навіть втоми не чули. При вході в село уздіри ми серед темної ночі вогні над рікою. Ми знали, що в тім гарнім селі буде погано з нічлігом, бо польські легіоністи вже там були. Ми дістали нічліг тільки завдяки нашій мові. Примістилися ми при кінці села в трьох хатах, нас сімох у газди Якова Носи. Був се старенький чоловік, цілком сивий, з довгим волосем, літ під 70. Побачивши, що ми чужо поводимося і за все платимо (були ми у нього зо три дні) розговорився з нами старець, приносив нам яблук і грав на сопілці. Його рівнож старенька жінка доглядала його з великою любов'ю, зачісувала і стригла. В розмові казав він нам, що бував у Галичині як зарібник і дуже хвалив собі наших людей, котрі раз запросили його навіть на весілля (в Пнівю коло Надвірної). Він дуже гарно варив і подавав нам кулешу. Як ми мали йти далше, то вечером наперед повідомили про се старенького Носу. На те він, запитавши, чи дійсно вже йдемо й отримавши рішучу відповідь, що мусимо йти, сказав до нас зі слізьми в очах: „То нехай вам старий дідко постелить (передтим стелили ми собі самі), бо хто знає, чи вже коли будете так спати“. І приніс старенький сіна, постелив усім нам, застелив і як ми вже полягали, заграв нам на сопілці кілька гарних наших і волоських арій, приговорюючи: „Спіть хлопці, бо хто знає, що з вами буде“. При тім заплакав, а з ним заплакала й його жінка, тай почали згадувати свого сина, що був „також на війні“. Рано старенький Носа зварив нам сам кулеші, дав молока, якого котрий з нас хотів, і при пращанню сказав до нас: „Хлопці, дам вам ще на дорогу науку, яку мені давав мій небіщик неньо, як я ще був хлопцем і виправлявся в полонини: як зайдете, діти, в верхи, то не тримайтеся гір, бо можете там блукати і день і два і тиждень, бо в горах мрака, і можете згиннути з холоду і голоду. А тримайтеся все „текучі“. Як зблудете, то все йдіть попри „текучу“ долі тай долі тай долі, а вона вас запровадить до більшої води, а потому до ріки, а попри ріку все дорогу знайдете: чи на „тот“ бік, чи на „сесь“ бік. І гірських стежок не держіть ся, бо заведуть вас у „звір“, а там і з медведем можете здибати ся. Так мене вчив мій небіщик

„неньо“, так я і вам кажу“. Ми сердечно, дуже сердечно по-прощали ся з ним. На відхіднім ще крикнув до нас: „А не забувайте старого Якова Носи, і як вертати будете, то вступіть, бо дідо любить вас і гнівавби ся, якби ви не вступили“.

Крім мене гостили у старенького Носи: Осип Теліщак¹⁾ з Коломиї, Лесь Гринішак²⁾ з Надвірної, Теофіль Мойсейович³⁾ з Пнівя, Гриць Мухній⁴⁾ з Кобиловолок, Леонтій Терлецький з Гвіздця, і Андрій Макух⁵⁾ брат посла д-ра Івана Макуха. Всім нам говорив старенький „ти“. В Брустури зайшли ми до своячки Якова Носи на нічліг. Мала вона кімнату, уряджену як сальон: чисто і в гуцульським стилю, що дуже відбивало від бруду інших сільських хат.

З Брустури йшли ми через гору „Пантир“. Я ніколи не бачив кращої околиці, як з Брустури до „Пантира“. Дорогою через „Пантир“ ішов якийсь малий відділ польських легіонів, менший від нашого, що ми знали зі слідів і з оповідань людей. Прочі польські сили йшли через Плайсько, а не через „Пантир“ і вони поправили дорогу через Плайсько.

Через „Пантир“ іде границя Галичини, котрої ми довго вже не бачили. Обі наші патрулі разом вийшли на гору, в обох були переважно Надвірнянці. Ми всі дуже сильно втішили ся, побачивши Галичину, а наші товариші з Надвірнянщини, уздрівши свій повіт, обіймали дерева і цілували землю як в екстазі. Опісля почули ми втому і голод. Деякі мали ще тільки по малім кусни-кови хліба і то спліснілого, але й його не могли вони їсти, бо другі голодні дивили ся. В тій потребі уздрів оден з нас в до-лині дим над лісом. Ми вислали там двох Стрільців з наложе-ними багнетами, щоби перевірити, хто там є, чи не Москалі. Вони вертають раді і здалека усміхаючись кричать: „Гуцул пасе вівці!“ Кажемо їм вертати і купити барана. Купили і принесли на плечах (малий був). З ними прийшов синок того Гуцула, малий хлопчина.

¹⁾ Теліщак Осип, уроджений 8. лютого 1894 р. в Турці, волосє темне, очі пивні, брови темні, лице овальне; студент прав.

²⁾ Гринішак Олекса, уроджений 15. марта 1895 р. волосє бльонд, очі сині, брови ясні, лице округле; студент прав,

³⁾ Мойсейович Омелян Теофіль, уроджений 28. квітня 1890 в Пнівю, пов. Надвірна; волосє чорне, очі чорні, брови чорні, лице округле. Студент прав.

⁴⁾ Мухній Гриць, уроджений 25. марта 1888 в Кобиловолоках, пов. Тере-бовля; волосє темно-бльонд, очі сиві, брови чорні, лице подовгасте, студент прав і народний учитель.

⁵⁾ Макух Андрій, уроджений 10. грудня 1889 в Дорожові, повіт Самбір волосє бльонд, очі сиві, брови ясні, лице подовжне, ученик гімн.

(З „Гол. книги“ У. С. С.):

За барана без шкіри заплатили ми вісім корон. На „Пантирі“ зарізали ми барана серед великого гумору, облупили, а шкіру звернули малому Гуцулови. Їли ми його аж у Рафайловій, де прийшли ми під ніч, прані зливою і градом. Припадок завів нас якраз у присілок „Згари“ до хати Гуцула, в котрого ми купили барана. Там ми його зіли за оден раз. В селі вразила нас страшна нужда і нехлюйство.

На другий день я з тов. Мойсейовичом пішов у село. Там зустрів я давних знайомих з Надвірної, котрі оповіли мені дещо про Москалів, а мій товариш пішов до команди польських легіонів, вистарати ся о поживу, евентуально купити, бо ніде нічого не можна було дістати.

З огляду на те, що адютант мав мундур вищого австрійського офіцера, а ще більше в надії, що зустрінуть ся з генералом Дурским, котрий може приказати видати їм харч, пішли на другий день провідники¹⁾ обох патруль до команди польських легіонів.

Але другий раз вернули з порожніми руками²⁾. Якийсь капітан не намовляв їх уже, щоби злучили ся з польськими легіоністами, але й не дав провіанту.

По дорозі здибали відділ польських легіоністів, що йшов з Угорщини. Видно, що й їм поводило ся подібно як нашим, бо кляли здорово і голосно

Перші ряди кляли

ще досить делікатно, що дальші, то все досаднійше, а згадані вживали
Оповідали вони, що пять днів
тим, що взяли.

Три дні жили ми бульбою, котру вкінці удало ся роздобути у бідних Гуцулів, бо не мали її вже багато. Соли годі було

¹⁾ Лесь Гринішак і Осип Теліщак.

²⁾ Той офіцер заявив їм, що й для своїх поживи не має.

дістати. Мойсейович віднайшов знакового Жида Вундермана, на котрого Гуцули вправді нарікали і жалували ся за лихву, але котрий показав ся людянійший від „христіян“, бо по знакомству продав нам трохи кукурудзяної муки і кілька листків тютюну (по 6 сот. за листок). Одначе коротко тревала наша радість. Бо зварена з тої муки кулеша не давала ся проковтнути, бо не було соли. Ми пробували змішати її з останками консерви, але й сього годі було їсти. Вливаємо солодкого молока — не йде. Вливаємо ще квасного — і зїдаємо все. Але більша часть нас не могла їсти тої саламахи. З огляду на те, що приписаний нам час патрулювання минав, вернули ми до Горонди, вступаючи по дорозі до старого Якова Носи.

Про поведенне польських легіонів супроти нас думали ми опісля і прийшли до такого виводу, що поживи не дали вони нам тому, бо по перше самі не мали багато, а по друге, хотіли як найскорше позбути ся нас, як самостійної групи.

Годить ся підчеркнути, що при першій стрічі обох наших патруль з польськими легіонами, отримали ми за поквітованнем 21 хлібів і 21 фунтів солонини.

Що до свідомости й образования загалу польських легіоністів, з котрими ми стрічали ся, то надто високого поняття про них мати годі: і так лучало ся нам почути від них у Мармарошськім Сиготі на ринку погляд, що за Ясінем (Кересмезе) зачинаєть ся Росія.

II. (На основі моїх записок роблених у лісі коло Триханова в Скільськім повіті):

Дня 1. падолиста 1914 р. (снігу ще не було) о год. 10 рано прийшов сотник Іван Коссак з приказом полковника Дрди зі 129. бригади, щоби Стрільці вислали пять патруль по шість людей. Притім повідомив нас, що полковник Дрда дуже одушевлений попередніми справозданнями наших патруль. Ми в силі трьох чет стояли тоді в лісі на правім боці Опора коло гори Ключ, коло села Побука під Сколем. У нас був такий звичай, що на патрулі стрільці голосили ся добровільно. Сим разом зголосив ся між іншими і я. Мотиви, які мною руководили: в першій мірі цікавість, як виглядає таке ходженне на патрулю, а по друге свого роду амбіція за нашу чету: мені якось ніяково було ждати, чи хто з нашої чети не зголосить ся і я вихопив ся, а зі мною і тов. Леонтій Терлецький з Гвіздця, Ляшкевич¹⁾

¹⁾ Ляшкевич Михайло ур. 27. липня 1895 р. в Снятині. волосе темне, очі ясні, брови ясні, лице округле, кушнір. (З „Гол. книг“ У. С. С.).

зі Снятина, Стратійчук¹⁾ з Карлова, Негрич²⁾ з Березова (не знаю, з котрого) і Турянський³⁾ з Коломиї. В лісі була така мрака, що на кілька кроків не можна було нічого розпізнати. Я як вістун був провідником одної з патруль, а саме тої, що її складали вище вчислені товариші. Моя патруля мала вийти на Ключ і звідти післати до бригади одного чоловіка з письменним звідомленням про власні помічення й оповідання людей, яких ми в дорозі зустрілиб. З гори Ключ мали ми піти далше на гору Сукіль і відти післати до бригади другого післанця з таким самим звітом. Опісля мали ми йти понад річку Сукіль до сіл: Брязя і Поляниця та через Триханів вернути. Ні я, ні жаден з моїх товаришів сеї околиці не знав і не було між нами ні одного уроженця гір. Тому звернув ся я до нашого сотника п. Горука і зажадав мапи та компасу. На те одержав відповідь: нема. Сотник показав мені тільки на своїй мапі північно-східний напрям, в котрім моя патруля мала йти. З тим вибрали ся ми в дорогу. Знав я ще тільки, що Ключ — гора висока. Але всі ті мої, зрештою скупі, відомости на ніщо мені не придали ся, з тої простої причини, що крізь густу мраку не бачили ми не то гір і верхів, але навіть дерев на кільканайцять кроків перед нами. Мимо того мали ми тверду постанову, виконати приказ, розпитуючи людей, хоч би дорога тревала і довше як доти. Та серед дня йшли ми на помацки лісом у вказанім нам рукою напрямі. Сонця не було видно. По голові крутили ся мені досить неупорядковані (була се перша моя патруля), хоч і докладні думки про те, як тут зайти на вказані місця, де шукати за людьми, як їх розпитувати, як найліпше укривати ся перед стрічними Москалями (чи лягати тихо на землю, чи заскакувати за дерева), як підкрадати ся до московських патруль, щоб якого Москаля взяти в полон (чи підповзувати до них, чи знебачки напасти).

Але між всіми тими думками найбільш уперта була думка зовсім не воєнної натури: ми були голодні, а в Брязи сподівав ся я застати знайомого священика, котрого я пізнав давнйше в селі Помонята у його зятя. Я тішив ся вже на саму думку, що там попоїмо, тай що у нього може довідаю ся дещо про свого брата, з котрим не бачив ся від січового здвигу у Львові. Так

¹⁾ Стратійчук Петро ур. 13. червня 1893 в Карлові пов. Снятин, темно-блѣдний, очі карі, лице подовгасте, уч. VIII. кл. гімназії, 1. падолиста потрапив у полон коло Тишівниці.

²⁾ Негрич, ур. 10. мая 1895 в Березові вижн. пов. Печеніжин, волоссе темне, очі бурі, брови чорні, густі, лице округле, рільник.

³⁾ Турянський Дмитро, ур. 20. жовтня 1891 в Коломиї, волоссе темне, очі чорні, лице подовгасте, учен. сем. (З „Гол. книги“ У. С. С.).

роздумуючи, вийшов я з ліса на якусь більшу поляну, серед котрої стояли обороги (я бачив два близько себе). Ми скорим бігом перебігаємо простір до першого оборога, щоби нас не запримітила московська патруля. Один з моїх товаришів, а саме правник Терлецький, виліз на верх оборога (двох його підсадило), розглянув ся і сказав: не видно нічого. В тій хвилі від сторони Побука запримітив я над лісом дим у віддаленню яких 400 кроків і післав туди двох товаришів, а саме Негрича і Турянського, щоби подивили ся, хто там палить огонь, і як можливо, то довідали ся, де гора Ключ. Притім звернув я їм увагу на те, щоб ішли глибоким яром, котрим плила вода, тай уважали, аби не наскочити на Москалів. Вони пішли. А ми перескочили до другого оборога віддаленого на яких 50 кроків, роззираючи ся на всі сторони. Від часу, як ми опустили становище наших чет, могла минути година. Мрака ще не розійшла ся. Не видно було ні одної гори, ні одного верха. Ми взагалі не знали, де ми є. По хвилі запримітив я перед собою, під кутом 90° від диму праворуч (аж опісля довідав ся я, що се було в північній стороні) щось більше біле від мраки, завбільшки в хату, а на тім чорніло щось велике. Віддаленне могло виносити яких 900 кроків (дивно, як піхотинець, навіть інтелігент все міряє простір на кроки, а не на метри; припускаю, що артилерист має в тім напрямі модернійше вишколений мозок). Ми довго вдивляли ся в те місце, що звернуло нашу увагу. По якімсь часі запримітив я, що перед тим білим, що подобало на хату, щось рухаєть ся. Як вдивив ся я добре, міг відрізнити в тій темній плямі, що кілька більших точок зміняло положенне. Мені відразу прийшла думка, що се військо. Але яке? Наші, бо чорні однострої мають наші ополченці. Наша обсервація тревала найменше чверть години. За той час вернули Негрич і Турянський і донесли мені, що огонь палять мадярські піхотинці, з котрими вони не могли розмовити ся, тільки від якогось їх десятника (цугсфірера), що слабо знав по німецьки, довідали ся з тяжкою бідою, що праворуч перед селом (яким, не знали) стоять два баталіони галицьких ополченців. Тоді ми сміло просто поляною пішли в напрямі села. Перескочивши через якийсь яр, запримітив я серед мраки трьох їздців на конях, котрі зараз щезли. По хвилі побачив я стрілецький рів досить довгий, уложений до напрям нашого ходу під кутом коло 45° . Праворуч уздріли ми гармату. Була се очевидно розстрільна. Один з товаришів показав рукою і сказав: „Онде наша розстрільна, а онде гармата звернена на Москалів“. Знов по якійсь хвилі запримічуємо, як з тої розстрільної виходить коло 20 жовнів у чорних одностроях

з багнетами на крісах і йде в напрямі до нас. Віддалення могло виносити коло 200 кроків. Але мрака була ще така, що мундурів годі було бачити. Ми думали, що се якась патруля. Я тішився на думку, що дістану від неї потрібні мені інформації. Ми зближаємося до себе звичайним ходом під кутом 120°. Моя патруля йде гусаком. Я на переді. Але за собою чую я суперечку моїх товаришів. Чую, як Турянський говорить: „Слово чести даю, що се Москалі“. На те став я і всі ми повставали, я обернувся і відповів: „Москалі не мають чорних мундурів“. І всі ми рушили далі, але вже уважніше. Вже по кількох кроках збудилися в мені поважні сумніви, а то з тої причини, що жовніри, які йшли напроти нас, почали нахилитися на всі сторони, очевидно, щоби ліпше приглянути ся, а потому стали вони до нас кивати пальцями. Вже те присідання й оглядання нас указувало на те, що се не наше військо, бо наше мусілоб уже напевно знати, що ми свої, а то з тої причини, бо ми мали сиві, полеві мундури.

В тім моменті запримітив я ззаду відділу, що ішов напроти нас, одного жовніра в довгій, московській шинелі. Не було вже ніякого сумніву, що Турянський мав рацію. Ми всі стали.

Дивні річі діяли ся в моїй душі, а діяли ся дивно скоро: миттю обхопила мене злість на себе самого за те, що не послухав ради сотника, котрий казав іти лісом, на Мадярів за те, що впровадили мене в блуд, на мою безсильність супроти московської переваги, обхопив мене сором, що мені не повело ся, обхопила й заздрість супроти бистрого Турянського і прикре почуття, що ворог так довго нас обсервував і що він має до розпорядимости велику розстрільну, багато людей і гармату, а я за собою помилку й одвічальність за п'ятьох товаришів та невиконання приказу. Все те миттю перебігло мені через мозок. Я сказав півголосом: „Хлопці, той задній у реверенді мені підозрілий. То Москалі!“ Лицем звернені до неприятеля почали ми відступати назад. На щастя між нами і ними стояла груба росохата смерека (в сусідстві було їх кілька). Ми гусаком скрили ся за неї і далі відступали ся. Розпочала ся интересна забавка в „жмурка“, якого грали ся ми ще дітьми, але ся мала за ставку життя. Злість у мені на мене самого була така сильна, що я не відчував страху, і з повною свідомістю, та докладно приглядався як московський відділ нахилився то в лівий то в правий бік, щоб узяти на ціль нашого оригінального гусака, котрий скоро зміняв своє положення відповідно до рухів противника, все ховаючи ся за те одно дерево. По кількох таких рухах (рівночасно ми відступали постійно і скоро назад, лицем далі звернені до ворога)

неприятельський відділ утратив надію, що ми піддамо ся, котру мусів мати в хвили, як кивав до нас, — відбіг скоро в одну сторону так, що дерево перестало нас хоронити, став і почав сальвами стріляти. Віддаленне могло виносити 180—200 кроків. Мрака була вже значно рідша, та сонця ми ще не бачили, хоч було вже майже полудне. Сальви неприятельського відділу були такі одностайні, що (як опісля оповідали мені товариші, котрі лишили ся в згаданих на початку трьох четах на своїм становищі) робили вражіння, немовби гук їх походив з машинових крісів.

Вістун У. С. С. Осип Левпцький оповідає в комнаті Мукачівського Замку авторови сеї книжки свої пригоди. Як свідок присутний стрілець Іван Горянський.

Вже по першій сальві відвернули ся ми всі лицем від неприятеля і пустили ся бігти в яр, віддалений на яких 200 кроків. Всі ми інстинктивно порозскакували ся в різні сторони. Коли я обернув ся, запримітив тільки те розскаченне товаришів і те, як деякі з них бігли ломаними лініями. На 2—3 кроки від місця, на яким я обернув ся, була якась доріжка. Перескочивши її, запримітив я тільки одну річ: що ґрунт по сій стороні доріжки був трохи низший. Там я кинув ся на землю, лицем до землі. Над головою і цілим тілом (я ліг рівнобіжно до ворожої розстрільної) чую свист куль і тисну ся як найдужше до землі, хочу бути як найтоншим.

Через голову переходили такі думки, як: „І що я тобі винен, що ти хочеш мені життя відобрати?“

Мабуть моя дивна позиція, а може і вдоволення з того, що ворог так кепсько стріляв (вони стріляли не міряючи і навіть не підносячи кріса до ока), викликали у мене в хвилі, як спинилося стріляння, якесь слабе почуття комізму. На всякий випадок перед матурою мав я більшу трему, ніж перед сею стріляниною. Що вона одначе не була для мене приємна, вивожу з того, що час, котрий вона тревала, видав ся мені дуже довгий.

Коли Москалі перестали стріляти, відчув я дивну легкість. Але голови я не підніс, тільки звернув її на бік і глядів у їх сторону: Побачив я їх, як стояли вкупі, і розглядали ся, очевидно шукаючи очима моїх товаришів, зглядно наслідків своєї стрілянини. Поволі звернув я голову на другий бік і також подивив ся на ту сторону, в котру дивив ся ворог, і в тій самій цілі, що він, шукаючи також якогось пригожого для себе місця. Як довго я так лежав, не знаю. 20 кроків від мене був корч. Миттю зриваю ся й біжу до нього. Сальва. Паду перед корчем непоцілений, шойно тут відчув я страх і зрозумів, що положення моє зовсім не комічне, як видало ся мені спершу. І знов не знаю, як довго я там лежав. Вороги стріляли і сальвами й одним. Попри мене свистіли кулі. Я тоді мав велике бажання жити. Як перестали стріляти, я звільна посунув ся за корч. Там, у віддаленню шести кроків, почув я стони. Лежачи, звертаю в тім напрямі голову і бачу тов. Негрича, як лежить лицем долі і стогне. Питаю його: „Що вам?“ Відповідає: „Ранений“.

Питаю: „Де?“

— „В ногу“.

„То байка — кажу — присуньте ся до мене, за корчем безпечнійше“.

Негрич присунув ся. Тепер почув я з віддалення яких 50 кроків нові стони. Звертаю ся в ту сторону і бачу Стратійчука. Сидить опершись ліктями о торністру, без шапки, лицем звернений до неприятеля. Питаю: „Де ви ранені?“

Показує на рамя. Бачучи, що лежить він лише на яких три кроки від яру (яр був довгий і тягнув ся всіляко), даю йому знак рукою, щоби зсунув ся в яр.

Відповідає мені півголосом: „Не годен“.

Негрич питає мене, що будемо робити. Відповідаю: „Хиба суньмо ся“.

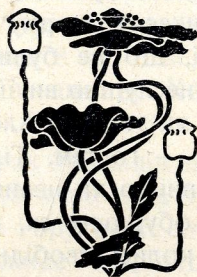
— „Небезпечно, чекаймо вечера“. Виймаю годинник: само полудне. Кажу йому: „До вечера далеко, я їду і пришлю санітетів“. Зза корча бачив я, як московський відділ, котрий до нас стріляв, вернув у свою розстрільну. Негрич просить мене, щоб його не лишати. Кажу: „Пришлю санітетів“. Він на те: „Добре“.

Лишаю торністру і суну ся на животі до яру, але не в напрямі Стратійчука, тільки так, щоби мене крив корч. За годину досунув ся я до яру. Над яром встав я, хотів бігти, але з вичерпання не міг. Я знов положив ся і так скотив ся в долину. Яром плине вода, над котрою я задержав ся. Я зачерпнув води повну полеву пляшку, випив усю, обмив ся і закурив папіроску. Підходжу в гору, щоби дістати ся до Мадярів, котрі нас так впровадили в лапку. Зближаю ся до них бігом і бачу, як до мене змірив ся з кріса наш жовнір. Кричу до него по німецьки, що я свій. Він опускає кріс. Вбігаю в ліс. Наді мною тріскає шрапнель і розсипаєть ся кругом. Очевидно починаєть ся перестрілка з Москалями.

Я впав у яму. Вояк, що хотів до мене стріляти, дає мені руку. Питаю його, хто у них найстарший офіцер. Каже, що якийсь капітан. Іду до нього. Кажу йому, що я Український Січовий Стрілець, і оповідаю, що бачив, та прошу, щоби післав санітетів по двох наших ранених. Він прирік. Потому казав написати своєму адютантові звіт до полковника Дрди. Я відійшов лісом до наших трьох чет.

Оба наші ранені попали в полон. Від тяжше раненого прийшла вже з полону вістка. — Терлецький, Турянський і Ляшкевич видно блудили лісом, бо прийшли аж у пів години по мені.

В п'ять день опісля захорував я на холеру і пішов до бараків. Часто приходить мені охота бути висланим на патрулю, щоби змити з себе почуття зроблених похибок“.

ХІІІ. Щ а с т є.

(З ЦИКЛЮ ПРО СТРЕЛЬЦЬКІ СТЕЖІ ОПОВІДАННЄ ТРЕТЄ).

ЗМІСТ: Дещо про різне розуміння щастя. — Як Вовк провадив одну стрілецьку стежу з 15 Українських Січових Стрільців. — Як проти неї стріляли цілі сотні московських салдатів, козаки й артилерія. — Коли наша стежа обізвала ся і чому наші хлопці одинцем стріляли. — Як перейшли візбрану ріку Стрий і дійшли під місто Стрий. — Як на кладовищі стали в розстрільний. — Як перейшли Стрий і дійшли до німецького села. — Як били ся з козаками і як їх опісля козаки зловили. — Як вони в лісі втікли до одного з козацьких рук і як дістали ся домів.

Я не терплю слова, котрого вжив у заголовку, з виїмком у казці. Се якийсь відзвук з мрій хлопячих літ, коли я ще вірив у „щастє“. Але опісля втратив ту віру. І хоч нераз жалував за тим або сим, що обсипало ся в душі і споминах, за вірою в щастє не жалував ніколи. І тепер представляю собі тих, що вірять у щастє, як нездарні до життя типи, ніжні і м'яккі як жаби, знеохочені, з прижмуреними очима, повними хирляцтва, з руками без мускулів, з душею слизькою як мімоза і з мозком, котрого думка сягає тільки до кінця огорода. Бо щастє мусить мешкати в огороді, розумієть ся між пахучими квітами, де цвіте боз і ясмин тай стоїть альтанка, по котрій веть ся дике вино або цвітуча фасоля. Так, фасоля, вона подвійно ліпша від винаграду для альтанки „щастя“. Раз тому, що „гарно цвіте“, а по друге і з льогічних причин: фасоля часто належить до „меню“ вязнів. А чоловік, що вірить у щастє і зітхає до нього, дуже подібний до вязня.

А мені власне не хочеть ся бути вязнем. Не „вязнем“, котрого „високий трибунал“ замикає в тюрму винно або невинно. Ви, шановні українські читачі, що не були в тюрмі і дуже її боїте ся, не маєте поняття, як неслухно ви її боїте ся. Бо мало є інтересніших річей на світі, як тюрма. Але не оглядана зверху чи навіть з нутра, так собі — гостем. Тільки тюрма, в котрій ви сидите, зовсім байдуже: винно чи невинно. Хоч ви й нарікаєте, хоч вам і зле в ній і ви обурюєте ся, але вам у ній дуже інтересно. Як тільки матиму колись свободніший час, напишу про се. Тепер, бачите, мало його маю, бо мушу збирати матеріал про наших Стрільців, а мушу тому, бо я переконаний, що якби війна тревала ще й десять літ, а наша пресова квартира була ще й десять разів численніша, ніж тепер, то вона не зібрала б матеріялів, які мені видають ся інтересними і потрібними.

Чому ж я дав заголовок зі слова, котрого так не терплю? Чи може на те, щоби натякнути, що не вірю в правдивість оповідання, яке під сим заголовком поміщую? Зовсім ні. Бо я дійсно вірю в його правдивість; а в тім і не потрібую „вірити“, бо маю досить способів переконати ся про його правдивість. А сей заголовок дав аж з трьох причин: 1) бо оповідання сього молодого хлопця викликало у мене спомин часів, коли я вірив у „щастє“, таке спокійне, квітом і фасолькою завітчане щастє; 2) бо оповідач був на свій лад „щасливий“: порівняйте оба перші оповідання інтелігентів про стежі з його оповіданням, а побачите се нове щастє — у нім ні одного нарікання, йому „не було зле“ і в попередній стежі, тому він радо пішов і на другу. Тай у ній не бачить він нічого прикрого: тільки трохи дивно йому, як його товариші роблять розстрільну з 15 людей і стають проти соток Москалів¹⁾. Але правду сказавши, його й се не дуже дивує. Вже більше те, що Москалі нікого не трафили. 3) Цілком новий рід „щастя“ віє з сього оповідання, такий, якого треба нам усім: почуттє вдоволення, що ми можемо стати до боротьби з величезною Росією, зовсім не вважаючи на її велич. І ціло перейдемо її вогонь, як перейшла ся стрілецька стежа під проводом Вовка. Оповідач так мало звертає уваги на небезпеки, в яких вона була, що здаєть ся, немовби він не розумів їх. Та послухайте його самого. Насамперед він представить ся вам:

„Називаю ся Дідич²⁾ Микола; уродив ся в 1893 р. 17. XII. в Тишківцях (пов. Городенка) як син господаря Онуфрія. Батько мав 11 моргів поля (мати моя Василина з Петлюхів). Маю 4 братів і одну сестру, я четвертий з ряду; я мав 11 літ, як батько помер, мати віддала ся вдруге, а мене дала до коваля. І я самостійно провадив кузню. Читати вмю і писати, маю 4 кляси сільської школи. — До стрільців звербував мене Данило Грималюк, студент, що скінчив 8 кл. гімн., з мого села, а крім мене і 49 інших і сам поїхав з нами до Коломиї. Зі Стрия пустили 41, а нас 9 лишило ся.

„Я уздрів перший раз Москалів під Синевідськом Вижним. Йшло нас 15 стрільців. (З мого села був ще Гриць Заячківський зі мною). Нас вислали з Горукової сотні на патрулю за російську розстрільну, але лише тих, хто добровільно хотів іти. Таких стеж по 15 стрільців вийшло з нашою 6 або 8 з Сент

¹⁾ Се звичайні речі. Пор. документи зібрані Ростиславом Заклинським (тепер в архіві „Боевої Управи“ У. С. С.). — О. Н.

²⁾ Опис: Темний блондин, очі сині, зріст середній, лице подовгасте — О. Н. слідами українських січових стрільців.

Мікльош на Угорщині. Я тому зголосив ся на таку роботу, бо передтим був я в двацятці, котру провадив вістун Бугаєць¹⁾ і нам не було зле.

Наша 15-тка під проводом вістуну Вовка²⁾ вийшла пізним вечером, вже добре темно було і пішла на північний схід дорогою. Йшли ми до год. 3 рано і зайшли до якогось села коло Тухлі. Була погода. Ми тут спали до год. 11, попоїли і йшли до вечера тай цілу ніч, аж на 9 год.³⁾ рано прийшли під Сколе, де стоїть палата Гредля, по лівій руці від дороги як іде ся з Тухлі до Скольного. Там під палатою на дорозі поділили ся ми харчем з другими і пішли далі. За Сколем у якімсь сільці ночували ми, а рано о 6 год. пішли далі й прийшли до села, де стояла ліворуч на горбі біла церква, здає ся мурована. Ще заки увійшли ми до села, побачили ми шістьох козаків на конях коло церкви на дорозі. Вони, як уздріли нас, втекли на північ за воду через міст. Ми увійшли в село, а ззаду надіхало 11 наших з кавалерії, перебігли нас і завернули тай кричали: „Україна, форвертс! Там до 50 Москалів, може їх злапаєтє“. Говорили се по чеськи. Ми пустили ся бігцем аж до моста, а ті кавалеристи злізли з коней і ждали. А були там два мости, вищий був розірваний. Як ми підбігли до моста, побачили ми, як до 100 козаків утікало на північ, а яких парусот московської піхоти тікало бігцем поза горб на схід. Нам було все одно і ми поклали ся на землю на якійсь толоці тай зробили розстрільну з 15 стрільців. З пів години лежали ми тихо. Було полудне. Москалі почали в наш бік стріляти з 4 гармат і сальвами з ручних крісів може тому, що бачили і нашу кінноту і піхоту (нас) тай гадали, що за нами йде більше войська. Та вони гадали, що ми лежимо дальше від них і тому всі кулі падали далеко за нами. Ми не стріляли і лежали тихо до год. 4 а вони все стріляли поза нас. О 4 год. надійшла друга наша 15-тка і „доточила“ нашу розстрільну. Тепер почали ми вже одинцем стріляти. Москалі відповідали ще сильнішим огнем, але знов поза нас. Ми поволі стріляли одинцем, поки добре не смеркло ся. А як уже таки було цілком темно, прийшла угорська піхота (кілько їх було, не бачив я, бо вже таки нічого не було видко), лягла коло нас, а наш провідник казав нам іти на спочинок.

¹⁾ Бугаєць Теофіль, ур. 4. XII. 1892 в Стрілкові, пов. Стрий, уч. гімн. опис: блондин, очі сині, зріст середний, лице округле.

²⁾ Вовків у „Гол. книзі“ У. С. С. кількох, при жаднім нема досі зазначено чи він „вістун“ чи що инше, тому не можемо читачам подати житєписі й опису сього щасливого провідника нашої стежі.

³⁾ Ми мусіли йти поволі, бо треба було на все уважати.

„Всім нам було дивно, що Москалі били на нашу купку і гарматами і крісами і нікого не застрілили, ані не зранили.

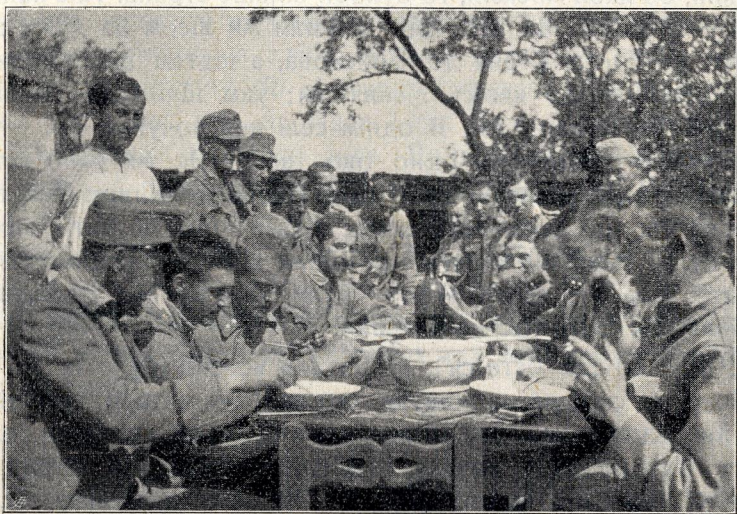
На другий день застали ми над водою багато Мадярів, піхоти з машиновими крісами і піонірів, що будували міст. Москалі стріляли на той міст безнастанно, вода йшла велика (то було в осени) і полковник сказав нашому провідникови, йти попри воду на північ, а потому перевезти ся на другий бік, бо міст не зараз буде готовий. І наша 15-тка зробила так, а друга лишила ся. Ми перевезли ся на збитих округлих ялицях по 4 нас і заночували в якімсь селі. На другий день встали ми дуже рано і дальше йшли вперед, тим разом чомусь як найскорше. Перед вечером вийшли ми на якийсь горбок і побачили місто Стрий. Відси не чули ми вже гармат. Ліворуч від дороги до Стрия на яку добру милю є село, в котрім ми переночували у одного газди. Він розповідав, як козаки його зрабували, взяли йому корову і пару овець. На другий день довідали ся ми в селі, що Москалі цофнули ся до Стрия. Ми не вірили і післали малого хлопчика, аби подивив ся, чи нема де або Москалів, або нашого війська тай дали йому за се дві кор., як вернув. Хлопчина побіг за другий горб, там здибав інших пастушків і прибіг тай сказав, що Москалі ще вчера забрали ся під Стрий, бо виділи їх, як ішли, ті, що пасли худобу, а нашого війська нема. Долинами і млаками прийшли ми на яких 4 клм. до Стрия до якогось села, що лежить на захід від Стрия. Тут сказали нам селяни (село се українське), що недалеко, коло якоїсь корчми під лісом стоїть московська артилерія. Селяни в тім селі дали тим з нас, що мали верндлі, манліхери. Вони позбирали їх, як цофало ся передтим наше військо. В тім селі на горбку на самім краю є при гостинци цвинтар, на котрім наша 15-тка положила ся в розстрільній. Від корчми почали бити на нас Москалі з гармат і з крісів, а з ліса, з північного боку Стрия, лише з крісів. Стріляли на нас від год. 2 до 3 і знов нікого не трафили. О год. 3 надійшли зо дві компанії Мадярів (вони йшли нашими слідами) і лягли коло нас. Ми розпочали разом „шнельфаер“ і стріляли до вечера. Вечером пішла наша 15-тка до села спочивати, а Мадяри перестрілювали ся з Москалями десь до 1-ої в ночі так, що ми не могли спати.

Рано прийшли ми на своє місце, але Мадярів уже не було. Люди з села сказали нам, що Мадяри пішли на північ, а Москалі втікли на схід, за Стрий.

З того цвинтаря зійшли ми на ліву руку, потому рівно, а потому на право і дійшли до Стрия попри якусь фабрику, лиш не знаю, що вона робила. Ми йшли оден від другого на

10 кроків аж під Стрий. За нами їхали драгони, а за ними йшла малярська піхота. Як ми вже входили в місто, вибігли з хати стрийські міщани і сказали нам: „Не йдїть далї, бо вас мало, але зачекайте, аж вас буде більше, бо може ще на тамтїм краю міста є Москалі“. І ми зачекали на малярську піхоту. (Тї міщани знали, що ми стрільцї, бо багато їх синів пішло до стрільцїв). Як надїйшла патруля малярської піхоти — зо 30 люда — пішли ми з нею до міста. За яких 500 кроків побачили ми 4 козаків. Вони зараз втекли поміж хати в лїс. Ми прийшли на ринок, там спочали троха і пішли на схід Стрия, аби подивити ся, чи там нема Москалїв. Не було їх, але міщани сказали, що вони в лїсї на схід від Стрия, що їх там сила і мають канони. Ми вернули до міста і в якійсь школі заночували. Як ми поставали, Мадяри вже стрїляли за Стриєм у лїс, а з лїса Москалі на місто — з канонів і крісів. Два дни були ми в Стрию, а битва тревала. На третий день обїйшла наша 15-тка лїс, у котрїм були Москалі і зайшла до нїмецького села Нахмиці, або Махлинці. Тут ми переночували у Нїмцїв, дали вони нам добре їсти і спати і гроший не хотїли, і другого дня дали добре поснідати і знов не взяли грошей. Те село тягнуло ся на полудне, а ми увїйшли до него від півночи, хоч прийшли з заходу. Нїмцї обступили нас і сказали нам, що Москалі кругом і від півночи і від сходу і від полудня, а вже і від заходу заходять. Ми стояли і думали, куда їти. Втім надїхав Нїмець з того села на ровери і сказав нам, що наше вїйсько цофнуло ся вже зі Стрия до Синевідська. Ми хотїли назад вертати, але як тїльки зайшли на край села, надїхала патруля зо 30 козаків. Нїмцї сказали нам: „Тїкайте, бо і нас спалять і вас убють!“ Але ми зробили за парканом на краю села розстрїльну і сказали Нїмцям їти до хатїв, аби Москалі не гадали, що вони нас підмовили. Так лежали ми з квадранс. Як козаки були на 1½ гоний від нас, почали ми стрїляти і кожний з нас сипав, що мїг. Заки вони обернули ся, положили ми 21 коней і 6 козаків. Девять або 10 козаків утїкло на конях, за тими, що впали з коней, побїгли ми і 12 забили на поли, тай вернули до села. А Нїмцї: „Шож тепер буде? Москалі прийдуть і скажуть, що ми вас перетримували“. А ми їм на те: „Йдемо, відки ми прийшли!“ Тай ідемо на захід. Коло лїса була хата. Кажемо до газди: „Виведїть нас так через лїс, щоби ми виминули Стрий, бо там Москалі“. І він вів нас через лїс зо пять клм. тай вивів на край лїса, де були хати. Ми хотїли їсти і двох післали до тих хатїв. Вони принесли хлїб і „будзик“ сира тай вістку, що Москалїв у тїм селї ще нема, але в другїм селї на схід вже є. Ми подїлили ся хлїбом і пішли лїсом на полудневий

захід. Увійшли ми зо три кільометри від тих хатів і в лісі заночували. А на другий день знову йшли ми лісом, а бояли ся йти до сіл. Аж коло полудня прийшли ми до села, від котрого до Стрия треба було перейти ще одно село. Тут оден з нас, Камінський¹⁾, але на ім'я не знаю, заслаб, побілів дуже і ноги мав спарені тай не міг іти. Ми хотіли взяти віз, але не було де знайти, ми давали гроші, але не хотіли нас везти: якесь москвофілське село мусіло бути. Здибали ми якогось, шо віз сіно сивим худим конем і він підвіз товариша до війта. Війт знайшов

Підфіцирська кухня У. С. С. у Замковій Паланці.

нам червоного коника, і ми їхали до другого села, через котре іде дорога зі Стрия до Болехова. Се село було українське і там знайшли ми знайомого стрільця звідна. Він взяв слабого товариша до себе і поїхав своїми кіньми, аби його відставити до Болехова. Та далеко не заїхав. Бо надїхали козаки. Він вернув з Камінським і перебрав його. Діти надбігли і кричали: „гвалт, козаки їдуть!“

Ми збігли в долину і на праву руку до ліса. А оден з нас Вільчинський²⁾ не бачив, як ми йшли і лишив ся. Козаки гнали за нами і було їх дуже багато. До ліса був з кільометер, і ми

¹⁾ Камінський Петро, стрілець. ур. 1895 р. в Мельниці (пов. Борщів), середного росту, блондин, очі пивні, брови чорні, лице подовгасте — з фаху коваль. (З „Гол. книги“ У. С. С.).

²⁾ Володимир Вільчинський, ур. 1897 р. в Чернівцях; середного росту, брунет, очі пивні, лице округле — з фаху пекар.

покидали плащі і сакви (бротзакі), а тримали тільки кріси тай утїкли в лїс. Бігли ми ще зо 30 кроків і не могли дальше, бо задихали ся. З лїса чули ми, як у селї хтось дуже кричав: „Гвалт, ратуйте!“ Ми гадали, що то Вільчинський. А то Москалі били якогось хлопця, аби сказав, хто то був. Оповів нам про се Вільчинський, з котрим ми здибали ся четвертої днини. Ми йшли лїсом, якимсь мочаром і знов лїсом. Ще тої днини стріляв Вільчинський на краю лїса, шукаючи нас, але ми не обзивали ся, бо не знали напевно, чи то він. Дехто з нас казав, що то Вільчинський, бо якби москалі, то булоби більше стрілів. Але напевно годї було знати. За два дни вийшли ми лїсом на дуже рівну дорогу, що йде зі Стрия до Болехова, а відтам знов ішли ми лїсом, вступили до якоїсь лїсничівки; там нічого не знали за Москалів. Ми пішли далї. В однім селї переночував нас і нагодував якийсь слїпий на одно око газда. Як ми рано встали, почули ми, як стріляють. Було се в Нинїві Долїшнім. Той газда запросив нас ще день перечекати, а сам пішов шукати виходу. Та не було. Надїхали козаки, ми пішли в хаші і почали стріляти і втїкати. Але й з другого боку були козаки. Ми стріляли на оба боки, аж поки нас не злапали.

„Чому ви так бете ся“, — питали козаки (було їх до 600). — „Чому ви скорше не кинули оружя?“ — питали старші козаки. Ми відповідали, що ми рекрути і не знали, що кріси вольно кинути. Тут зловили козаки і Вільчинського. До Стрия відставляло нас двох козаків пішки. Як вели нас через лїс, Заячківський¹⁾ скочив через рів і втїк у лїс. Козаки почали в него стріляти, а як вистріляли по 5 куль, то й ми всі втекли, але в другий бік лїса (бо оба козаки звернені були тудя, куда втїк Заячківський). Другого дня вечером зійшли ся ми з Заячківським у тім самім селї, коло котрого нас зловили. Козаків уже не було. Ми прийшли назад до нашого газди, у котрого перше ночували, а він дуже здивував ся. Ще перше хотїв він нам дати вбраннє, яке в тім селї носять, але ми ще мали кріси і не хотїли. Тепер ми вже самі сказали, аби він нас перебрав. На другий день принїс він позбираних по селу 15 довгих сорочок, чорних капелюхів, ріжних сподень і ми перебравли ся тай були там 5 днів. А як ми довідали ся, що наше військо цофнуло ся за Сколе, ми з того села розійшли ся всі домів. Ті, що були з львівського повіта, дістали від Москалів у Стрию перепустки

¹⁾ Заячківський Гриць, ур. 24. IX. 1895 р. в Тишківцях, пов. Городенка, шатин, середнього росту, очі спві, брови чорні, лице округле — з фаху коваль. (З „Гол. книги“ У. С. С.).

і пішли з ними домів, а иньшим, що були з Коломийщини, Городенщини і Буковини тай двом з Синевідська не хотіли Москалі дати перепусток, ще й накричали¹⁾, тай ми всі иньші пішли без перепусток.

Я пішов до свого села. Ішов я чотири дні, удаючи кривого „форшпана“. Ішов я з Заячківським, він був чорний і маленький і не виглядав на жовніра. Козаки скрізь нас пускали. Тільки в Рожнітові не хотіли нас пустити, але їх старший пустив нас і сказав: „Ідіть даліше, може вас другі злапають“.

В третім селі за Рожнітовом, здає ся в Краснім, знов не хотіли нас пустити і шукали за паперами. Але Заячківський удавав дитину і попросив хліба. Козаки дали нам хліба, лишили навіть решту тютюну, бо їх старший сказав: „Дайте їм спокій!“ Відтам ніхто нас уже не чіпав, і так аж до дому ми прийшли. Я з Заячківським з одного села. Дома були ми сім неділь. Як наше військо прийшло до Коломиї, пішли ми до Коломиї без перепустки (в нашім селі були ще Москалі), а з Коломиї пішки прийшли до Мармарош-Сиготу. Відси поїхали ми до Мункача, бо знали, що десь коло Мункача стоїть наша „Січ“. Тут прийшли ми 10. марта. Заячківський пішов ще в марті в поле, а мене взяли до кухні. Житте на патролях так мені сподобало ся, що я ще пішовби“.

¹⁾ Львівським легше було здурити Москалів, бо вони казали, що як зближала ся війна, почали втікати з австрійським військом, а тепер не стало їм грошей і тому задержали ся тай хочуть вернути. Ми з иньших повітів говорили всіляко, хто „форшпаном“ прикинув ся, хто чим иньшим, але Москалі не повірили нам, накричали і вигнали.

XIV. Зі Львова до Страбичева.

ЗМІСТ: Перший шматок стрілецької китайки. — Перегляд, при котрім наші хлопці на пальці ставали, щоби виглядати більшими і лишити ся при стрільцях. — Сцена у вписовім льокалі „Січ“. — Бігом до „Академічного Дому!“ — Як виглядав тоді Львів і хто був у нїм одинокою мілітарною силою? — Вдача крісів на площі перед „Академічним Домом“. — Чому сотник заборонив співати? — „Niech żyje!...“ — В одежі і черевиках. — Алярм днем і нічю. — Відгомін сильної канонади. — Жіноцтво плаксивого народу. — В Стрию. — Як надходили наші хлопці з усіх сторін краю і як їх розігнали. — Як у хвилі небезпеки будить ся стара традиція Запорожа. — Дух „чорної ради“. — Чому до неї не прийшло? — Присяга. — Алярм. — Відїзд при грімкх співах. — Прикра ніч. — На Угорській Україні.

Тепер, коли читач побачив уже кілька стрілецьких типів і приглянуv ся кільком стрілецьким стежам в їх щастю і недолі, належить ся йому подати дещо з суцільної історії наших стрільців — шматок тої криваво-багряної китайки, що новим блеском відновила бувальщину і змагання України.

Не є се початок історії нашого стрілецтва. Він очевидно сягає далеко дальше, а саме там, де в Галичині основано першу „Січ“, котрої гасла й ідеї знайшли своє продовженне в теперішнім стрілецтві. Але є се немов початок його кінетичної історії. Розумієть ся, слова „історії“ вживаю тут тільки з технічно-стилістичних причин, бо все, що тут пишу, уважаю тільки матеріялом до історії нашого стрілецтва. І списую його так, як отримав я його з уст очевидців. На порядкованне сього матеріялу нема часу, а нема його тому, бо вже рік невдовзі буде від хвилі, як наші стрільці розпочали верстати свій кривавий шлях, а не появив ся про них ніодин збірник документів оповідань очевидців, супроти чого наша публіка не має належного поняття ні про красу сього руху, ні навіть про його потребу. Я просто не можу зрозуміти, яким чином могло се стати ся, що за стільки місяців боротьби наших стрільців, не спромогла ся наша інтелігенція, на якенебудь треваліще видавництво, хочби на збірник сухих актів про наше стрілецтво.

Отсей начерк суцільного руху наших стрільців, котрий по можности дальше провадитиму (відповідно до діяльности поодиноких сотень), списав я на основі оповідання двох стрільців-

товаришів¹⁾ рівночасно присутних, що разом ходили до школи у Львові, разом вписали ся до Стрільців, разом були в однім курінні, в одній сотні і одній четі. Вони оповіли мені ось що про те, як наші стрільці опускали Львів і їхали на Угорщину:

„При перших вправах Стрільців у Львові за рогачкою личаківською вибухла війна з Росією. Висилаємо товаришів по селах в цілі організації Стрільців майже в усі повіти краю. День-у-день прибували товариші до Львова так, що годі було собі дати раду зі списанням їх і приміщенням. Списувано при вулиці Коперника ч. 5 в льокалі „Січи“. Приміщено їх в „Академічній Домі“ (2 сотні), в бурсі „Педагогічного Товариства“ при вул. Вірменській (сотня Семенюка²⁾), в москвофілській бурсі (заняли ми її просто) „Народнього Дому“ при вулиці Курковій, в дяківській бурсі митрополита Шептицького (сотня Дідушка), а деякі вправляли в Гаях коло Львова (коло 100). Курінним був тоді Вітовський³⁾. Сотні мали тоді понад 200 людей. Вправи відбували на Кайзервальді коло Львова під проводом сотників, а генеральні в присутності д-ра Томашівського⁴⁾, проф. Галушинського⁵⁾ і Вітовського. Вправи ті тревали понад тиждень.

¹⁾ І. Рондяк Роман ур. 1. II. 1895 р. у Львові, син підурядника поштового, академічна гімназія у Львові, II. рік прав (по мамі Янко (Чех), бабка Фаленська (Полька). До Стрільців вступив у серпні 1914.

II. Фліс Гриць, ур. 8. VII. 1893 р. у Львові, син возного магістрату, академічна гімназія у Львові, II. рік прав, мати з Кульчицьких. В Стрільцях від початку стрілецького руху. Фліс оповідає, Рондяк з нотесом контролює дати і доповняє.

²⁾ Семенюк Осип, ур. 25. VII. 1888 в Сокалі, приватний урядник. При війську служив як однорічний охотник при 24 п. п. як кадет аспірант. Член Стрілецької Секції У. С. С., Четар січових Стрільців. Отаман повітової „Січи“. 10. вересня 1914 сотник. — (З „Гол. книги“ У. С. С.).

³⁾ Вітовський Дмитро, ур. 1887 р. в Медусі (пов. Станиславів), абсолюент прав, волосе блонд, очі сиві, брови ясні, лице округле, чоло високе. Служив як однорічний охотник при 58 п. п. 1903/9, резервовий кадет при 55 п. п. З причини політичного процесу 101 zdeградований на фельдфебля при 9 п. п. Відзискав знову давню шаржу кадета 20. грудня 1914 р. Член „Боевої Управи“. Курінний отаман I. курія У. С. С. При реорганізації сотник I. сотні II. курія. (З „Гол. книги“ У. С. С.).

⁴⁾ Др. Томашівський Степан, ур. 9. I. 1875 р. в Купнівчях п. Рудки. Волосе ясне, очі сиві, брови ясні, лице округле, чоло високе. Професор гімназіяльний, доцент університету, Член Шкільної Краєвої Ради. Служив як однорічний охотник. Поручник в евід. 19 п. ополч.; від 10. вересня 1914 заступав начальника, командант кадри до 18. грудня 1914. Відтоді приділений до Гол. Укр. Ради і „Боевої Управи“.

⁵⁾ Галушинський, директор гімназіяльний, відбув службу військову як одн. охотник при 95 п. п. Поручник. 17. лютого 1915 р. іменований надпоручником. Як начальник У. С. С. обняв урядовання 18. серпня 1914 (2 хрести заслуги). (З „Гол. книги“ У. С. С.).

Одного дня, коли були генеральні вправи, прибув на них полковник М... з австрійської армії. Він прибув в цілі перегляду Українських Стрільців, щоби переконати ся, чи всі здібні до військової служби і як представляєть ся справа виєквіповання. Довідали ся ми про се перед тим, і держали ся так, щоби виглядати як наймужнійше, з найширшими грудьми і т. п. Деякі малі і дуже молоді стояли навіть на пальцях, щоби виглядати більшими і лишити ся при Стрільцях. Полковник переглянув наші ряди так докладно (заглядав нам в очі, дивив ся на груди, пробував, чи добре стоїмо), що ми були дуже втомлені, як перегляд скінчив ся. Тревало то що найменше дві години і весь час стояли ми „позір!“ Перегляд скінчив ся тим, що полковник кільканайцятьом казав опустити стрілецькі ряди як за слабом. При полковнику занотовано і мене, але вони мимо того не хотіли відійти і по відїзді полковника таки лишили ся.

При тій нагоді зазначу, що раз був я свідком такої сцени. Ще як вписи відбували ся в льокалі „Січи“ при вулиці Коперника, прийшов маленький хлопчина коло 13 літ, слабо розвинений і просив щоби прийняти його до Українських Стрільців. Коли йому відповіли, що годі, бо він за слабий, а хтось зі Стрільців зажартував собі, що мовляв „хиба кріс носивби тебе, а не ти кріса“, — хлопець розплакав ся і плачучи просив, щоб його таки прийняти. Аргументував тим, що він хоч малий, але потрафить поносити всякі труди так, як великі, і напевно придасть ся. Я вийшов, не знаючи, чи його прийняли. Здаєть ся ні, бо виглядав рішучо за слабо.

По відході М... ми трохи відпочили, опісля чвірками рушили походом головними вулицями Львова попри намісництво співаючи: „Чорна хмара зза лиману...“ Дивно виглядав той похід, бо велика більшість була в подертій одежі і черевиках, а деякі цілком босі.

Вечером 27. серпня 1914 р. по вправах прийшов приказ: зарядити строге поготівлє. Нікого не пускаєть ся з касарень. О годині 8 вечером приходить другий приказ сотникови Семєнюкови (я був тоді в бурсі „Педагогічного Товариства“), зробити „збірку“ і бігом у рядах попрямувати до „Академічного Дому“. Львів виглядав страшно. Військо вже його опустило. На вулицях людей майже не було, пуста цілковита, що зробила на нас прикре вражіннє. Тільки на головній артерії Львова (ул. Кароля Людвика й Академічній) був ще рух.

Супроти того, що польські легіони день передтим відїхали до Кракова, Українські Стрільці були одинокою мілітарною силою в столиці краю. Сотник біг на переді, ми чвірками за

ним, аж до „Академічного Дому“. Дорогою падали замітки між нами, що прийде́ть ся нам боронити польського Львова, котрий недавно ухвалив 2,000.000 К на польських стрільців, а наших потреб не узяв.

Прибігаємо до „Академічного Дому“ — вже було темно і в його вікнах світило ся — й уставляємо ся двійками на подвірю. Вийшов Вітовський. Інші сотні ми вже застали. З причини темряви сотні зразу помішали ся, але скоро їх упорядкував Вітовський. Розпочала ся видача крісів. Були се Верндлі, однострільні. Всі кріси були без ременів. На приказ наклали ми багнети на кріси, покидавши піхви від багнетів на землю. Ми не мали поясів і тому не думали брати піхов, тим більше, що панувало загальне переконання, що зараз підемо боронити міста. Кождий отримав ще по 20 набоїв і всі поховали їх у кишені (ми були в цивільній одежі; в стрілецьких одностроях було дуже мало). Уставили ся ми в чвірки і держачи кріси за приклади, оперли їх на ліве рамя (як Москалі і Німці).

Потім отримали ми приказ: кожда сотня до своєї касарні.

Все те зробило на нас величезне вражіння, бо майже всі перший раз мали кріси в руках (вправи відбували ся, з виїмком частини сотні Дідушка, без крісів). Супроти того значна часть на подвірю в „Академічнім Домі“ не вміла навіть заложити багнетів на кріси так, що деяким мусіли сотники закладати.

Улицею Мохнацкого рушила моя сотня домів. На хіднику коло школи ім. Шевченка стояв член „Боевої Управи“ др. К. Трильовський. Він крикнув до нас: „Чому не співаєте?!“ Зараз всі разом без порозуміння гукнули: „Гей там на горі Січ іде!“ Та довго ми не співали, бо сотник витягнувши шаблю, приказав перестати співати. Ми послушали, хоч нерадо. Мовчки зійшли ми на „Академічну вулицю“, де публіка привитала нас окликами: „Славно!“ „Niech żyje Ukraina!“ У наших рядах оклики в польській мові викликували уваги: „Ім як зле, то кричать навіть: „Niech żyje Ukraina!““. Так провозжали нас оваційно аж до касарні.

Тут отримали ми приказ від сотника, не виходити і не розбирати ся, щоби кождої хвилі бути готовими до походу. Тепер показали нам сотник і чотири четарі, як набивати кріси і як з ними обходити ся. Опісля визначено сторожу, що стояла при брамі і в кождім вікні, щоби дивити ся, що дієть ся на вулицях. Ми займали в тій камениці 2-ий і 3-ий поверх. Сторожа отримала приказ підозрілі особи на вулиці задержати, а якби втікали, то стріляти.

Прочі стрільці положили ся в одежі і черевиках і спали. Що дві години відбувала ся зміна сторожі.

Дні 28. і 29. серпня перебули ми в касарні, не опускаючи її. Через сі два дні непокоїли нас частими алярмами в день і в ночі. Дня 29. о півночі був алярм, в кількох мінутах були всі готові до вимаршу. Тимчасом вимарш не наступив. Слідуючий алярм був о 3 годині рано. Ми знов зібрали ся скоро і тепер наступив уже вимарш на двірець, де перед двірцем на площі застали ми вже всі наші сотні. Тут стояли ми довго, бо спершу ладували на поїзд наш трен і провіянт. Тоді чули ми весь час від північного сходу дуже сильну канонаду. Виглядало се так, немовби битва відбувала ся під Львовом. Коло 9 години були ми вже в поїзді. Хто міг дати знати домів, того кривні і свояки прощали. Робило се прикре вражіння, бо женщины голосно плакали, так, що ті, котрих ніхто не прощав, були з того вдоволені. Як рушив поїзд, заспівали ми національні гимни, наперед: „Ще не вмерла“, опісля „Не пора“, а потому весь час аж до самого Стрия співали ми народні пісні. Ніхто не знав, куди нас везуть. Провід мав курінний отаман Вітовський.

В само полудне прибули ми до Стрия. На двірці прийняли нас музикою тамошні українські „Соколи“ і з музикою відпроводили на велику площу на Ланах, де застали ми багато Січовиків з околиць Стрия з лентами і Бориславців у стрілецьких одностроях з крісами і багнетами та добрим заосмотренням. Тут отримали ми зараз обід, видавання котрого ізза великої кількості Стрільців тревало до 4 год. по полудні. Вечером розмістили всіх по кватирах. Наша чета була на квартирі якогось Німця-кольоніста. Спали ми в стодолі, що дві годині змінюючи сторожу. Ми дуже соромили ся тим, що були кепсько одягнені. Старшина потішала нас з дня на день, що невдовзі отримаємо все (але ми так і виїхали на Угорщину). В Стрию були ми до 4. вересня. Весь той час що кілька годин прибували з усіх сторін Галичини цілі чети і сотні в упорядкованих рядах, з прапорами, що на нас дуже гарно ділало. Всі прибули на ту площу, де ми перший раз прийшли. Назбирало ся нас понад 10.000 і все ще не переставали приходити нові відділи.

Дня 1. вересня 1914, як приїхали хлопці з Косівщини, Коломийщини і Снятинщини, розійшла ся вістка, що австрійський уряд годить ся тільки на задержане 2.000 українських Стрільців і то самих інтелігентів, а решта має бути розпущена. Всі взагалі були тою вісткою обурені і зденеровані. Відразу зродила ся і поширила ся всіма одобрена думка: лишити ся всім, або нікому. Се дуже врадувало тих, що малиби відійти домі.

Рух між стрільцями був сильний; всі заявили четарям, що ніхто не присягатиме, як не приймуть усіх. На шесту годину вечером приготувляла академічна молодіж „чорну раду“, на котру мали зійти ся всі Стрільці і де мала застати формальна ухвала в тій справі. Загал розумів розпущення значної більшости Стрільців як знак недовіря уряду, і се викликало обурення.

До „чорної ради“ не допустив Галушинський. Він прийшов між нас і запитав, о що нам ходить. Ми пояснили йому наше становище і наслідки евентуального розпущення більшости Стрільців та вплив сього на народ і заявили йому, що або всі підемо до Стрільців, або ніхто. На те відповів Галушинський: „Уважайте, які політичні наслідки може мати такий ваш крок. Лишить ся вас 2.000, бо так хоче держава“. На те ми: „Чомуж Поляків більше?“ Галушинський відповів, що Поляки самі удержують свої легіони, а ми не маємо нічого.

По сім до ради не прийшло.

Того самого дня скликали всі четарі своїх Стрільців і припровадили на площу, де застали ми всю нашу старшину. Там до кожної сотні з окрема сказав Галушинський, що хто хоче, може опустити ряди (всі знали вже, о що ходить). Ніхто не виступив. Тоді четарі подали свої списи, в котрих було зазначено, кого лишити, а кого відіслати домів. Перших відчитано, а всім іншим сказали йти домів. Відіслані були дуже обурені. Відходячи, кидали клунками об землю, деякі навіть плакали, кажучи, що їх без причини виганяють ся. Часть зголосила ся до військової команди в Стрию на добровольців, де їх дійсно приймали.

В середу дня 2. вересня по полудні на велику толоку за Стриєм привели четарі вибраних 2.000 Стрільців до присяги. Про задержання рішення і вправи. Там ждали ми в рядах коло півтора години, аж прийшов делегат військової влади, якийсь старенький, цілком сивий офіцер в окулярах, середного росту, здасть ся Поляк. З ним прийшла вся наша старшина. Без ніякої промови перевів нам той старенький офіцер присягу ломаною українською мовою. Всі сотні разом повторяли за ним слова присяги. Опісля крикнули ми всі з власної ініціативи тричі „Гурра!“ і відспівали з відкритими головами „Ще не вмерла Україна“, опісля „Боже, буди покровитель“. Потому сотня за сотнею відійшла на свої квартири.

Цілий слідуочий день оставші Стрільці обурювали ся і нарікали на те, що розпущено більшість наших сил. Сотники відповідали на се жартом: „Робіть віче!“ — „О, то не в цивілю!“ — З огляду на те, що того дня сподівали ся виїзду, не варили

ні обіду, ні вечері, тільки сотник Семенюк приказав для своєї сотні зварити їсти, заявляючи, що як не буде часу зісти, то виллеться.

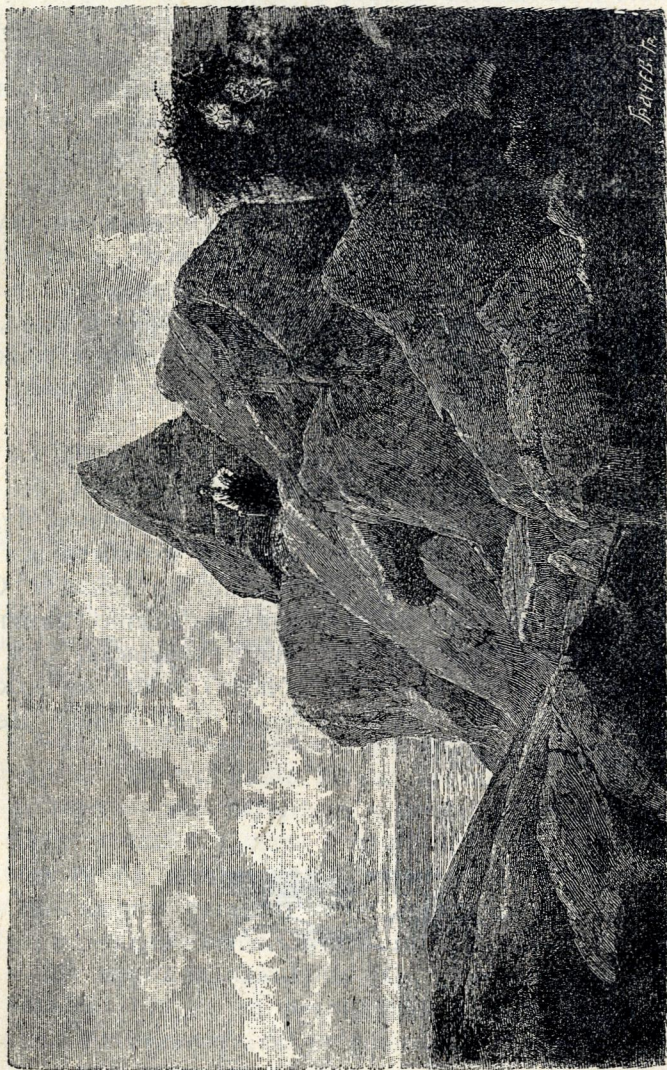
Дня 4. вересня о 4 год. рано наступив алярм і приказано всім сотням, приготувати ся зараз до походу. І знов тільки Семенюкова сотня отримала сніданне, иньші ні.

За годину привели нас на площу серед міста Стрия і там зложили ми свої кріси в кізли, а самі то співали, то жартували, Вражіння з попередного дня затерли ся. Гумор був добрий. Так простояли ми коло 4 години, потому пішли до двірця, перед котрим оба курінні перестояли до полудня (другим курінним був Коник). В полудне коло год. першої впровадили нас на двірець, де ждали ми знов до 6 год. вечером. Цілий той день не отримала ні одна сотня ніякого харчу (крім вище згаданого снідання сотні Семенюка), ми „консумували“ тільки дим тютюну. Велика більшість робила се вже другий день. О год. 6-й вїхав на перші шини перед перон великий товаровий поїзд, переважно з відкритими, занечищеними возами. Ми не хотіли до них іти, але на заяву старшини, що „канап рішучо не отримаємо, бо нема“, вишукали ми на однім з торів якийсь віз з сїном і соломою, забрали се, постелили і примістили ся в своїх возах. Ладованне тревало годину. Було нам дуже тісно. Більшість мусіла стояти, не маючи навіть свободи рухів¹⁾. В окремім возі везла наша інтендантура наше біле, дар української суспільности, з ріжних околиць Галичини. Було се біле майже все нове і найліпшого сорту, та з чудовими вишивками. Була 7 год. вечір, як наш поїзд рушив²⁾ серед грімких співів, причім кожда сотня співала иншу пісню (найкращий хор мала сотня Дідушка, вона при кождім вмарші до нової місцевости співала перша). Ся ніч була для нас дуже прикра, особливож для тих, що їхали в відкритих возах. Всі були в літній одежі, а вночі було дуже студено. Вже коло 9 години пустив ся густий і холодний дощ, що падав цілу ніч з малими перервами. Багато товаришів перестудило ся і почало сильно кашляти. Поїзд їхав дуже поволі і довше стояв між двірцями, чим на самих двірцях. В Синевідську Вижнім

¹⁾ Ми взяли з собою також багато провіанту (між ним одного гарного бика), яким нас обдарували селяни зі Стрийщини. Той бик, котрий викликував між молодими Стрийцями гумористичні уваги, їхав у нашім возі, тай дуже нам придав ся, бо грів нас в ночі. Ночі були вже студені, а ми до того переїздили Карпати. За бика того дбали всі, особливо оден наш гуцульський товариш так, що бик мав усе на час і подостатком наші і води.

²⁾ Перед нами відїхав ряд поїздів з австрійським військом, зовсім подібно, як було з нами у Львові.

і Сколїм стояли тільки коротко, рано (як сіріло) доїздили ми до Лавочного. На яких 3 клм. перед двірцем поїзд став і стояв до полудня. Часть Стрільців пішла пішки до Лавочного, бо хотїла їсти. Багато їх не могло в Лавочнім купити ніякого

Гірський краєвид.

харчу навіть за дорогі гроші годї було купити, і ті пішли шукати за поживою дальше (слід зазначити, що тут наші селяни як мали що, то звичайно давали нам даром і грошей приймати не хотїли). В Лавочнім коло двірця в долині над Опором викопала кожда сотня окрему яму на кухню для себе і коло

полудня отримали ми обід, більшість перший раз за три дні. Та якраз тепер поїзд рушив і багато з них не мали часу зісти обіду. Дехто вилив свою страву, дехто взяв до воза. До возів повтягали і цілі казани з напів недовареним харчем. День був дуже гарний. І поїзд їхав скоро, о год. 10-й вечером були ми в Мункачи. Тут почали ми висідати, а сотники не знали, чи здержувати, чи ні, бо ніхто не знав мабуть, де маємо їхати. За пів години виїхали ми до Страбичева (Мезетеребеш). Тут пропав наш бик і біле, зложене в міхах, з чого вивязали ся численні непорозуміння. О год. 11 вночі були ми в Страбичеві.

Деякі товариші приїхали хорі, оден раз-у-раз млів і дуже почорнів. Не було ні одного лікаря. Тільки два наші студенти медицини, товариші Кордюк¹⁾ і Скоморовський²⁾, з котрих оден мав з собою медичну книжку, розпитали хорих, що їм хибує, опісля при нас студіювали свою книжку і давали ради, котрі ми докладно виконували. Ми були дуже вдоволені з їх помочи. Всі виздоровіли. Товариш Кордюк упав під Сянками в селі Яворові 24. жовтня 1914.

На вступі до села сказали нам сотники, щоби ми чемно поводити ся з населенням і не робили йому шкоди, бо навіть за кожде зірване яблуко буде остра кара. Населенне було перелякане. бо почувши словянську команду й побачивши оливкові убрання деяких Стрільців, думало, що ми Москалі. Селяни відповідали зразу на всякі питання дуже двозначно і виминаючо. Та коли переконали ся, що ми „свої“ українські „катуни“ (вояки), набрали до нас великого довіря і було нам між ними добре, легко було все дістати і харчу і інформацій. Деякі за харч не приймали грошей“.

¹⁾ Кордюк Юліян, уроджений 30. жовтня 1894 р. у Львові, студ. II. року медицини.

²⁾ Скоморовський, уроджений 2. лютого 189? в Сливці (повіт Калущ), студ. II. р. медицини.

XV. Ах!....

(З ЦИКЛЮ ПРО ГУЦУЛІВ ОПОВІДАННЯ ПЯТЕ).

ЗМІСТ: Дещо про заголовок „ах!“, українського читача й українську суспільність або „попурі“ з того всього і ще з взаємин в одному клубі, видавництва „Просвіти“ і інших речей мабуть без найменшого зв'язку з героєм сього оповідання. — Як він мені представився і як я, „нічого сумняшеся“, списував його зізнання. — Дві перестороги і та частина скрипту, котрої змісту наперед не подам: — Як герой сього оповідання підійшов свою матір, щоби лекше з нею попроситися і як та з ким різався до Укр. Січ. Стрільців. — Вправи. — Як підхорунжий У. С. С. званий „батьком“ уратував життя молодим стрільцям. — На гору Маківку! — Про „файну“ дівчину, що гарно боролася і притім добре серце мала. — Опис нічної битви на горі Маківці. — Гранати і ранені. — Геліографи і повязання в темряві. — Хто і що було в ровах? — Як у добрім млинці... — Московський приступ густими лавами і московський підступ. — Битва з близька. — Як виглядають ручні бомби. — Як наші Стрільці бігцем гнали Москалів. — Як куля урвала багнет героєви сього оповідання і що з того вийшло. — Як він шукаючи за другим крісом зустрів тіло свого товариша і як се на нього поділяло? — Бігцем в долину! — Чому він не стріляв? — Російський офіцер і його револьвер. — Мадарський офіцер і бандаж. — Пляшка молока — добрий дарунок. — Рани і шпиталі.

Досі я ще не присягав ні в своїй приватній справі, ні в чужій, а такі люде, що не присягали ще, навіть найбільші безбожники присягають нерado. Мимо того я готов присягнути, що значний процент українських читачів, прочитавши сей заголовок, зробить мені якийсь закид. А закид усе неприємний, і треба доконче застановити ся, як відповісти на нього. Бо сього заголовка я мимо небезпеки, на яку наражую ся, змінити не можу, а то тому, що він найліпше віддає вражіння, викликане у мене одним моментом, що в'яжесть ся з отсим оповіданням. А се на мою думку повинно рішати у пишучого про те, як він пише, а не страх перед евентуальними закидами. А друге, що повинно рішати про форму писання, се те, щоби форма не була перешкодою в висказуванню думок і описуванню вражінь. Все инше — річ така маловажна, як ухвали українських зборів, виділів, клубів і т. д., на виконання котрих ніколи нікому не залежало й не залежить, бо українська суспільність не має опінії.

Але я вже на правду занадто відбіг від теми, і мушу оправдати ся: і я оден з членів української „суспільности“, ergo „і мені вольно говорити“ без зв'язку. Адже критики у нас нема. Инакше н. пр. видавництва „Просвіти“, з виїмком п'ятих брошурок, вже так були би обкидані гранатами, що наші „поважні“ діячі мали би одну причину більше, не вступати до виділу. Думаю, що я вже

достаточного доказав, як „знаменито“ вміє відбігати від теми український публіцист і тепер рішучо вертаю до неї. А вертаю тільки на те, аби сказати читачеві: „Як що ви могли дочитати мої непатріотичні замітки до сього місця, то тут урвіть і то при кінці сього речення тай, як схочете, верніть тут аж по перчитанню оповідання малого Гуцула, Луки Петрова, бо инакше не відчуєте добре моїх вражінь, получених з сим оповіданням і його „автором“. Хто мене не послухає, сам собі буде винен.

З Лукою Петровим¹⁾ була така „історія“. Сиджу я собі в своїй кімнаті в замку і пишу. Відчиняють ся двері і входить малий, слабо розвинений дїтвак у стрілецькій однострою зовсім не з ігли, простуєть ся „штрамм“ як жовнір з часів Радецького, салютує і каже: „Пан сотник прислали мене до вас, аби ви зі мною щось списали“. Вступ звичайний, бо тутешній командант др. Н. Гірняк, мій товариш з університеських часів, прислав мені вже кількох інтересних оповідачів.

Незвичайна була тут тільки особа сього оповідача: дитина з несмілими очима, на лиці слїдні ще останки горячки, мундур знищений. Прошу його сїдати, частую то цукорком, то папіросом, не хоче зразу брати нічого. При генералїях²⁾ бачу, що він дивить ся на мене так, немовби хотїв записати: „А нащо тобі сього так докладно?“ Отож пояснюю йому се і перервавши питання, відчитую кілька генералїїв наших оповідачів з його сторін. Він осмілюєть ся і в розмові оповідає се, що низше подаю.

Малий Петрів скінчив оповідати, знов так само „штрамм“ випростував ся і заложивши шапку, так само засалютовав тай пішов собі. А у мене шойно тепер розпочав ся клопіт з його оповіданням.

Се, що Петрів згадав про свою пригоду з російським „старшим“ у здобуваних шанцях на горі Маківці і про револьвер, пригадало мені вправді оповідання четаря Саєвича про Зїтинюка, але не застановило мене довше з тої причини, що і до Петрова і до четаря Саєвича маю повне довіре, а подібних історій в битві

¹⁾ Лукин Петрів, ур. 1896 р. в Брустурах (пов. Косів). Ясний блондин, очі сині, ще нерозвинений. Батько Йосип, господар 5 коров (мати Анна з Рибаруків). Має 4 братів і 5 сестер. Він пятий з ряду. 3 брати на війні, 1 в Америці. До Укр. Сїч. Стрільців вписав його гімназист Іванчук разом з 30 іншими товаришами. Він сирота. Батько помер, як він мав 8 літ. Тому до школи не ходив і читати не вміє. Мати не віддала ся вдруге, лиш газдувала сама. І добре було дома, все було що їсти. Робить вражіння дитини, дуже несміливий, говорить тихо. — О. Н.

²⁾ Генералїя — загальні питання (в судї при списуванні свідків).

може лучити ся більше, особливо коли битва триває кілька днів. Але опісля зголосив ся у мене студент прав Рондяк, котрий, як оповідав Саєвич, приводив до старшини Зітинюка. Я показав йому оповідання п. Саєвича, а Рондяк, перечитавши його, пішов. На другий день вертає і каже: „Я бачив тут того Гуцулика, що його приводив на Маківці до старшини: се не був Зітинюк, тільки Петрів, — Саєвич очевидно помилив ся в назвисках“.

Тут я крикнув своє „ах!“ Бо представте собі, критичні українські читачі, що я вже вислав був оповідання Саєвича до друку і може воно вже видруковане і може вже десь якийсь знакомий Зітинюків перечитавши його, говорить: „Диви, диви! Зітинюк так гарно знайшов ся!“ А тут показуєть ся, що то не Зітинюк, тільки Петрів. І кривда малому Петрову і мені неприємно, бо український читач має все повну губу підозрінь: „Мовляв, хто знає, чи і в інших оповіданнях не буде таких помилок, і до чого така робота?“ Бо мусите ще й те знати, що наш читач, ужию плястичного звороту Франка, дуже „падкий на падлину“, і ви хоч як толкуйте йому опісля, що помилка в таких обставинах можлива, що її трудно вистерегти ся, що ви зрештою уважно все направляєте, як тільки запримітите що небудь, він уже не перестає почувати свою висшість, бо він такої помилки не зробив.

Але годі. Я хоч мігби просто переробити свій дневник так, щоби затерти всякий слід своєї помилки, не зроблю сього. З різних причин не зроблю. А тут наведу тільки одну, бо на більше не маю часу. Хочу показати, як сильно ріжнили ся мої погляди на героя сього оповідання по розмові з чет. Саєвичем і з самим Петровом. Перше не мав я певности що до мотиву його завзятого приступу, я не виключав можливости, що молодому хлопцеві сподобала ся зброя російського офіцера і тому він так завзято атакував. Тепер, коли я з ним розмовив ся, знаю, що сю дитину гнав жаль. Вона шукала смерти (не револьверу) і як звичайно з такими буває, що шукають смерти, не знайшла її. Про відобранне револьверу згадує він тільки мимоходом, в його споминах ся частина менше займає місця, чим у чужих. Про се, що він упав з впливу крови на дорозі до Славська, навіть не згадує; се у нього очевидно річ звичайна, льогічна: хто беть ся, має рани, з ран пливе кров, се ослаблює і від того падеть ся. Звичайна річ. Певно.

Та нехай він сам оповість вам про себе. А ви не забудьте лише одного по перечитанню всього: що се оповідає нерозвинена ще дитина:

„Я вийшов з Брустур з 12 товаришами таки з мого села; Іванчука вже не було, він списав нас і пішов до Жабя; ще передтим вписав нас був до польських легіонів Дмитро Остафійчук, котрого Поляки зробили капралем, але ми оперли ся і до Поляків не пристали.

Як ми виходили з села, було зимно і сніг стояв. Було то по Йордані. Ми зібрали ся в хаті господаря Онуфрія Іванкова, бо відтам зручно було виходити. Як я виходив з дому, то мати плакала і казала: „Ти йдеш з буйности! Доста, що є вас трьох при войську, а ти четвертий оставай ся зо мною“. Але я лише „роздекував ся“¹⁾ і пішов. Мама мислила, що я верну ся так скоро, як з польських легіонів. Але я йшов до Українських Стрільців бити ся за те, щоби над нами не старшували Поляки, ні ніхто инший, бити ся за Україну. Я потішив маму, що я за слабій, аби мене взяли тай вона пустила мене.

Вийшли ми з дому раненько, було то в п'ятницю. На дорогу мали ми хліб і солонину, але соли не мав з нас ніхто. Зі мною йшли Кашавка Микола, Дручків Андрій, Лабачук Михайло, Данишуки Петро і Михайло (братя), Петрашуки Петро і Микола (не братя), Миклашук Михайло, Левіцький Микола, Ткачук Данило, а инших не знаю, як називали ся, бо вони з краю села розкинені. І пішли ми на Жабе, бо Іванчук (він з Буковини, також господарський син, але вчений) казав, що відтам ітиме транспорт. Там ми прийшли до священика, і він дав нас на квартири по хатах. Там ми дві ночі ночували і днину були. Зібрало ся нас 30, з сусідних сел і Жаб'юго. Між нами були й такі, що повтікали від польських легіонів (потому втік від польських легіонів і той капраль Остафійчук, що нас записував до Поляків тай прийшов до Українських Стрільців у Варпаланці).

В Жабю застали ми Іванчука, а з ним був Франко, що потому став четарем. Вони казали нам йти до Ворохти й обіцяли нас догонити. І по дорозі догнали нас, а з ними був ще гімназист Микола Якібюк, син господаря з Криворівні. Разом прийшли ми д' вечеру до Ворохти і там у якимсь великім домі дістали каву. Там сіли ми на залізницю і поїхали аж до Мункача; їхали ми три дні, бо довго стояли стаціями. Як ми йшли з Мункача до Варпаланки, надїхали на возі наші офіцери, було їх трьох і вернули вже з нами. Тут дали нам консерви і нічліг на стриху, де ми мокрі спали, бо дощ дорогою дуже нас змочив. Тут у Варпаланці вправляли ми цілих 2 місяці. Старші стрільці відходили в поле, а ми вчили ся. Мундури „зафасували“ ми зараз

¹⁾ Розпрощав ся.

другої днини, а кріси в місяць. Мене призначили до легкої служби коло магазину, але я просив ся в поле і мене пустили. В поле просив ся я тому, бо хотів бодай видіти войну. Я був здоров і подумав: „Як маю бути в магазині, то воліють мене пустити до дому!“

В світлу середу по Великодни відійшли ми з Варпаланки вечером. Було нас багато. В Рожанці коло Славська зробили з нас три сотні, а мене приділили до сотні Сасевича. Зі мною були в тій сотні з Брустур лише братя Данишуки і Петро Петрашук. Ми все тримали ся разом. Інших моїх товаришів з Брустур взяли до других сотень. В Рожанці вчили ся ми ще поверх тижня, а мешкали в бараках. Раз, як були ми на вправах, і крикнули собі на одній горі під лісом „гурра“, зачули се Москалі і вдарили гранатом. Наш підхорунжий, котрого ми кликали „батьком“¹⁾, бо він був старший від нас і вправляв нас, казав нам розскочити ся. Ми розскочили ся, а на місце, де ми стояли, впав другий гранат. Ми вже передтим чули, як стріляють, і так привикли до того в Рожанці, що нічого собі не робили зі стрілянини.

За кілька днів по полудни пішли ми всі до села Головецького. Зайшли ми там вночі. Москаль метав світло на ліс, а наш „батько“ казав нам стояти тихо, аби нас Москаль не бачив. Ми заквартирували ся по хатах і стайнях і були там з тиждень тай далі вправляли. Відтам пішли ми на Маківку, в шанці. Та гора таки над самим Головецьком, село „держить ся“ з нею так, що тут село, а тут зараз на схід від него ліс на Маківці. Ми застали вже на Маківці наших Стрільців і Мадярів у розстрільній. На Маківку прийшли ми рано дня 27. квітня. Той день запам'ятав я собі тому, бо на другий день 28. квітня мене ранили в битві на Маківці. Провадив нас десятник наших Стрільців Гарасимович (що погіб потому)²⁾. Межи нами була й Степанівна; вона йшла відважно, як хлопець; стріляла, як ми.

Ми перейшли якусь річку,^{х)} що пливе також через село і пішли в готові вже шанці на горі Маківці в лісі. В тих шанцях не було нікого. Шанців було багато, зверху всі були покривані таким грубим деревом, що шрапнелів не було чого бояти ся. Ми розложили ся четами по шанцях, посідали в них на землю і кріси тримали коло себе. Сиділи ми близько оден коло другого, рамя об рамя. Наші офіцери мали окремий шанець, в нім була й Степанівна. Ми гадали зразу, що вона молодий хлопець,

¹⁾ Був се Сідельник. — Прим. Івана Маріяша, вістуну У. С. С.

²⁾ Славко Гарасимович погіб так з місяць опісля під Болеховом. Був се ученьяк VII. кл. пр. укр. гімназії в Рогатині. — Прим. стрільця Євгена Якимова.

х) Пташечий потік, дедівське Головецьке

а як довідали ся, що то панна, то дивували ся, що пішла на войну і йде так як хлоп. Казав мені потому Петро Данишук, що вона і в „штурмі“ йшла тай стріляла в Москалів з револьвера, а як зранили його і ще одного стрільця, то вона обох вела попід плечі і плакала коло них. „Файна“ то дівчина.

Як ми тільки перейшли річку і йшли на Маківку, почав на нас Москаль стріляти з ручних крісів. Кулі „пенькотіли“ коло нас, але нікого не „збавили“. Як ми зайшли вже в шанці, почав Москаль бити гранатами і сильно бив цілий день аж до вечера, поки не смеркло ся. Вечером трафив у наш рів, але не в середину, тільки в бік. Гранат тріс коло нас з великим гуком і блиском, зламав дві грубі смереки, що повалили ся попри сам шанець, зранив чотирох наших стрільців, а на мене кинув тільки глини, що я впрів під нею. Виліз я з під неї сам і почув піт на цілім тілі. Ранені кричали, всі інші сиділи тихо. Надбігли два наші офіцери і Степанівна, забандажували ранених, а вісім стрільців винесло ранених з нашого шанця і понесло до села. Було се вже вночі.

Ми трохи вснули і спали до „поопівночи“. Тоді прийшов Гарасимович і збудив нашу чету тай випровадив нас за шанець, де ми розпустили ся в розстрільну. Темно було цілком і на небі хмарно. Москалі йшли приступом на Маківку, і наша чета йшла підпирати наше праве крило. Ми чули, як ізза потічка з другої гори сипали Москалі машинowymi і стріляли ручними крісами, крізь темряву видко було на їх горі блеск і з тих крісів і з сих. Та гора, на котрій стояли Москалі, була ся гора, що я запримітив ще за дня передтим. Ми підсували ся до вищих шанців, щоби з них стріляти на Москалів. Йшли ми хильцем, бо Москаль нас „обсвічував“. Як тільки впало на нас світло, ми лягали і ховали голови під корінне. А кулі „чьовкали“ нам понад голови. Як Москаль переставав обсвічувати, ми знов сунули до шанців. І дійшли ми до них тай на черевах всунули ся в них докопаними рівцями. Застали ми в сих шанцях угорське військо і болото. Видно було сильні і свіжі сліди гранатів, але трупів уже не було, бо винесли їх. Ми розложили ся помежи військо. З нами був Гарасимович і два четарі¹⁾. Деякі угорські жовніри заговорили до нас по нашому, а деякі не вміли. Тут отримали ми приказ: „Скоро стріляй!“ — Шнельфайер! — на ліво! І ми стріляли, сипали, як з машинового кріса, бо нас було густо, а крім того бив праворуч і наш правдивий машиновий

¹⁾ Праедоподібно Волод. Свідерський, медик і Роман Сушко, правник. — На основі інформацій кількох учасників.

кріс. Москалі стріляли з долини ручними і машиновими крісами, а від сходу зза сусідньої гори¹⁾ били на наші шанці гранатами. Від того всего гук був страшний. В ухах тарахкотіло, як у добрім млинї. І темно було. Так стріляли до днини. Як перестали, наша чета вийшла з шанців і вернула до своїх, де нам дали амунїції, кілька котрий хотів. Тут наша чета злучила ся з двома другими четами²⁾ і тепер запровадив нас Гарасимович на лїве крило, де Москалі з двох сторін обійшли вже були другу нашу сотню, обступили її і з криком „гурра“ підходили до неї. Сипало ся їх і мріло помежи ліс тільки як і ліса. Ми почали в них сильно стріляти. Москалі були на яких 20 кроків від тої сотні, котрій ми йшли на поміч, і від нашої. Ми підходили до них дотепер рівною лїнією, оден від другого на три або чотири кроки, як трафило ся. Москалів була велика сила, йшли дуже густо, купами, в таких мундурах як в осени скошена земля. Кричали голосно своє „гурра!“, але то не було „гурра“, тільки якесь инакше слово. В руках мали кріси з багнетами, довгими як наші, але не такими страшними (наш багнет страшнійше виглядає, бо ширший). Як наші три чети своїм огнем не допустили до того, аби Москалі обступили і злапали другу нашу сотню, тоді ті Москалі, що були вже близько нашої другої сотні, попідносили руки до гори (але другою рукою тримали ще кріси) і почали кричати: „Не стріляй, братец, ми піддаємо ся!“

Наступила у нас команда: „Огонь здержи!“ Наші перестали стріляти, а тоді Москалі вхопили свої кріси і дали до нашої другої сотні³⁾ сальву. Тоді наші стрільці вже без приказу сипнули на Москалів огнем, Москалі почали падати і мовчки втікати. Наші стрільці вирівнали ся скоро в одну лїнію і з сильним криком „гурра!“, що блискавкою розходив ся по лісі, пішли ми бігцем на Москалів з гори. Біжучи стріляли до них, кілька хто міг. В тім самім часі і наша сотня, що складала ся з трех чет, пішла приступом на Москалів, не вважаючи на те, що Москалі стріляли на нас і з ручних крісів і з машинових та кидали вже ручними бомбами, що подібні до гранчастих ліхтарень і мають sprужини. Я бачив, як ті ручні бомби блискали й тріскали

1) „Кляви“ — Е. Якимів.

2) Були се чети Яримовича, Сушка і Свідерського. Останній проводив усіми тими четами і спротивив ся домаганню Малярів, щоби разом з ними стрільці йшли до приступу. Він сказав: „Ідїть або ви самі, або ми“, бо не хотів, щоби інші брали на свій рахунок роботи стрільців. — На основі інформації багатьох.

3) Була се правдоподібно сотня Осипа Будзиновського. — Інформації багатьох.

Ні, сотня Сушка (Москалівського)

й обривали нашим стрільцям ноги та виривали черева. Кілько з наших тоді впало, не можу знати. Памятаю ще тільки, як і друга часть Москалів, на котру наперли наші три чети, також цофнула ся і злучила ся з тамтими, що втікали в долину. Тоді наші три чети бігцем побігли за Москалями, поки не зійшли ся з другою нашою сотнею і вже ми разом одною лавою гнали Москалів далі, раз у раз стріляючи, хто кілька міг, без ніякої команди. (Весь той опис битви на Маківці і рухів наших сил відчитав я очевидцям інтелігентам тт. Маріяшови і Якимову. Вони в цілости потвердили правдивість оповідання Петрова. О. Н.).

Тут мене ранили. Було се так.

Я заладував свіжий магазинок з патронами¹⁾ в свого манліхера і почав ходом стріляти в Москалів, що цофали ся (сі Москалі вже не відстрілювали ся, але стріляли на нас інші з укриття на другій горі). Як вистрілив я три кулі, трафила московська куля в мій багнет, наложений на крісі, в місци, де ніж сходиться з ручкою багнета, і відірвала мені багнет. Я лише що потягнув вистрілити четверту патрону, як почув, як мене припекло в праву руку і в лівий бік лица нараз. Я глипнув на руку і побачив кров і на рукаві „мантлі“ і як текла пальцями. А поза ковнір також текла і тепло зробило ся мені від тої крові. Я оглянув ся в гору поза себе: там наші стрільці лежали як дрова. Болю я не чув ніякого, мов закаменів, тільки злість взяла мене. А тут з урваним багнетом нема як іти на приступ. В крісі тільки одна куля, в кишенях не маю вже патронів, лише у торністрі. Не біжу вже за тими, що дальше пігнали Москалів, лиш йду в гору, де лежать позабивані на ходу наші стрільці, а коло них кріси з багнетами. Сідаю з торністрою під смереку, аби відітхнути. Дивлю ся — а тут лежить лицем до землі, головою в долину — як біг, так упав, мій „камрат“ і сусід Василь Палійчук²⁾. Як ми збігали з гори, то він ішов від мене пятий або шестий, але я не бачив, як він падав, бо ми не оглядали ся, як бігли в долину. Я обернув його лицем до сонця: кров уже сплила і цілий перед був кервою „обсиплений“. Куля трафила його в саму середину грудий, а друга зранила з лівого боку так, що виривала „мантлю“ і тіло до ребер. А на переді мантиля

¹⁾ Як набирали ми амуніції, взяв я двіста патронів і вложив їх до кишені тай у торністру, бо мій хліб ніс Петро Данишук. Я весь час стріляв і як мене ранили, мав ще невистріляних двацять патронів.

²⁾ Василь Палійчук, син Андрія, ур. 1895 в Брустурах (пов. Косів). Опис: Бльондин, очі сині, лице подовгасте, чоло правильне, висота 1 м 58 см. (З „Головної книги“ У. С. С.).

цілком була обтиснена і видно було діру і кругом неї сильно накіпїлу кров. Я їмив ся за голову і жаль мені його стало тай подував:

„Погиб він, може й брати мої погинули — тай мені все одно!“ Я скинув торністру, вибрав кулі, поклав у кишені, взяв від одного забитого стрільця кріс (я був би взяв кріс мого сусіда Палійчука, але його кріс був дуже скерввлений), наладував його і пішов на праве крило, де угорське військо посувало ся вперед за нашими стрільцями. З лиця і рукава текла мені кров і тому угорські вояки стримали мене тай хотіли завернути. Але я упер ся і пішов на сам кінець, де з нашими лучили ся Мадяри, що підбігали за нашими.

В кантині У. С. С. За столом стоять: власитель кантини Мрочко (нишій) і його помічник вістун Спдір Данилович.

Іду бігцем в долину і не стріляю, бо дуже був я злий. Москалі вже скачуть у воду і топлять ся там, наші стрільці пруть їх з гори до води. Я лише глянув на те і побіг далі в долину. А легко мені було, бо торністри не мав. Добігаю сам до шанця; з заду чую як сміють ся з мене Мадяри, що я ранений побіг наперед, і чую, як ідуть за мною. З шанця вибігає Москаль і прикладом кріса хоче мене перевалити по голові. Я відбив удар і проколов його в живіт. Він „причык“, крикнув і перекотив ся. Тоді якийсь російський „старший“ стрілив до мене з шанця револьвером і зранив у лівий бік, але я його ліпше трафив зі свого кріса і він лиш „аа“ крикнув тай упав. Мав він на плечах „файно“ вишиту золотаву відзнаку. Тепер

прибігли до сего шанця з одного боку наші стрільці, з другого Мадяри. Часть Москалів зараз піддала ся, а часть не хотіла і тих наші закололи багнетами.

Я взяв від офіцера револьвер (але забрав його від мене потому оден з наших офіцерів, котрий, не памятаю, бо я був уже такий як п'яний). Якийсь мадярський офіцер казав мадярському жовнірови відпроводити мене в гору і забандажувати і він за руку попровадив мене під гору; я ляг на землю, він знайшов у торністрі якогось забитого бандаж, розібрав мене і зав'язав мені зранену найгірше праву руку, а інших ран (на лици і груди) ні, бо не стало бандажу. Тепер взяв ся він відводити якогось раненого Мадяра, а я поволи поліз до гори, потому ляг під якоюсь колодою і лежав, поки не прийшов наш стрілець. Він випровадив мене в гору до наших шанців, а потому до будки, в котрій сиділи наші санітети. Тут забандажували мені всі рани. З одним нашим стрільцем з другої сотні, раненим у руку, приліз я поволи до Головецька, де стрілець Боднарук з Жаб'яго купив мені за свої гроші фляшку молока. Тут був уже наш лікар¹⁾ і він перебандажував мене тай післав з карткою до Славська до будки ч. 6. Тут побачив я, як наш трен заєртав ся зі Славська, де був утік, назад під Маківку до Головецька, бо Москалів наші відперли.

Зі Славська відїхав я залізницею до Лавочного, де в шпитали записав ся і переночував, а відтам з нашим раненим стрільцем Романом Гайохою відїхав до шпиталю в Арадї, де ми були 20 днів. Відтам поїхав я до Ляйбніц до бараків, а відтам приїхав тут.

Мої рани ще не загоїли ся²⁾“.

¹⁾ Др. Іван Рихло з Буковини, взятий опісля на Маківці в полон. Битви о Маківку тривали до 3. мая влучно з перервами. — На основі інформації бо-
гатыох учасників.

²⁾ Я оглянув його не цілком іще вигоєні рани на руці і грудях. — О. Н.

XVI. Український шляхтич-стрілець.

ЗМІСТ: В Січовім коші шляхта має мовчати. — Запорозька опінія звертаєть ся навіть проти статистичних заміток про українську шляхту в стрільцтві. — В квартирі українського шляхтича-стрільця. — З історії його роду. — З його записок про перші воєнні вражіння. — Відхід „двох найліпших сотень“ У. С. С. — Промова австрійського полковника. — „Ще не вмерла!...“ — В першій огні. — Москалі чи дики? — Танець на морозі. — Залюблений олень. — Там де чорт добраніч говорить...

З українською шляхтою мав я в Коші багато клопоту.

Се почало ся в підофіцерській столовій, а почало ся з того, що хтось чи жартом, чи з пересердя гукнув щось на адресу української шляхти, котрої представники знаходять ся між стрільцями. Мене се зацікавило і я спитав, чи не можна її списати для статистики (я задумував тоді перевести статистику наших стрільців і досі при помочи 10 товаришів дійсно перевів її досить докладно). Се зустрінуло ся наперед зі здивованнем декого з присутних, а далі і (несподіваним для мене і незрозумілим) обуренням, виявлюваним ріжними іронічними увагами кріпкого автораменту на адресу шляхти.

Відтоді не мав я вже спокою від ріжних запитів і уваг в справі статистики української шляхти при стрільцях. Почали ся найдивачніші інтерпретації становища шляхти взагалі і мого інтересу до неї з окрема. Я мусів десятки разів простувати і простувати аж остогидло. І вкінці прийшло ся махнути рукою на інтересну статистику наших дрібних шляхотських родів, заступлених у стрільцтві. Якийсь дивно впертий антагонізм наших „демократів“ так заголював „шляхту“, що вона на загал тільки нерадо признаєть ся до свого шляхотства, а дехто просто відпекуєть ся навіть розмови на сю тему. Найінтереснійше з усього в тій афері, то аргументація деяких противників статистичних заміток про шляхту. Наведу її як приклад своєрідного способу думання частини української інтелігентної молодіжи — в праці про нашу інтелігенцію, яку розпічну по зібранню відповідного матеріалу.

Дух старого Запорожа в січовім коші такий супроти шляхти гострий в р. Б. 1915, що тільки оден посідач гербу постійно важить ся маніфестувати ся ним, за що обриваєть ся йому зчаста „на горіхи“ з усіх усюдів. Зацікавлений тим типом іду до нього з двома товаришами.

Застаю молодого хлопця в досить гарно урядженій кімнаті. Кругом свіжо виконані або початі портрети й карикатури, зовсім

інтересні. Се робота його співльокатора, студента краківської Академії малярства, стрільця С. Вже оглянення сих робіт винагородило мене за іронічні уваги деяких „демократів“, роблені з приводу моїх відвідин, зложених українському шляхтичови, що „кождому тиче під ніс свій герб“.

Пізнаю ся з господарем кімнати. Представляєть ся:

— „Лесь де Новіна Розлуцький“.

Вдаю ся з ним у довшу розмову. Він укінчений філософ, романіст, має також драматичну школу, був довший час у Франції і Швайцарії, має літ 26. Шляхоцтво свого роду виводить з часів короля Данила і представляє інтересно його історію, його спольонізованне, блуканину, службу його членів у Франції за Людвика XIV. і Наполеона Великого, участь його діда в мадярській революції 1848 р., поворот до українства і т. д. До У. С. С. вступив 18. серпня 1914. На питанне, чи не оповів би мені чого зі своїх перших воєнних вражінь, каже, що має деякі записки. Витягає невеличкий манускрипт і відчитує його. Тут подаю його читачам, звертаючи увагу на різницю вражінь у сих записках в порівнянні з іншими оповіданнями:

... „Минули дні подертих inexprimable-їв і босих ніг. Дали нам мундури. Міряють їх хлопці, міняють, хвалять ся. Нема кінця утіхам. Лиш кухар, званий „вуйком“, вислужений жовнір чужо-земної французької легії покручував чогось своїм безконечно довгим і шпичастим носиком.

— „Но, вуйку, вже не будемо співати:

„Машерує Січ преславна через Мезетеребеш:

Чи то військо чи то бранжа, ти ніяк не розбереш!“

Ге, ми вже елєанти. „N'est ce pas?“¹⁾ — питаю старого.

— „C'est vrai“²⁾ (старий любить французину), але се мені не подобаєть ся. Побачите, що незадовго підемо у ligna de guerre...“

— — — — —
І ми пішли...

Пішов Дідушок перший зі своєю сотнею...

За парудень характеристичний чикіт (кілька квакнень труби), і самохід стає перед командою:

Пішов і Семенюк...

Пішли дві найкращі сотні... Пішли...

До нас лише глухі про них доходили слухи.

1) Чи не так?

2) Се правда.

Заряджено у нас строге поготівлє.

І знов у таке сіре, опухле хмарами, осіннє пополуднє, чикіт-труба — і проразливе „фіііть, фіііть“ четарів...

А кождий з нас так добре свист свого четаря знає.

Стрільці у ряди...

В повній зброї і клунками обладовані стаємо на толоці перед командою.

Виходить старшина, а попереду наш полковник пан М...

Позір!...

Перший говорив наш командант Галушинський коротко і гарно, як на Українця і доброго патріота австрійського пристало...

Трикатне „гурра!“ і могуті звуки Гайднівського гимну розколисують воздух.

— Wer kennt von ihnen deutsch?¹⁾

Підносять ся руки в гору. Три четверті цілої сотні.

— Es genügt — каже пан обершт. — Ich habe ihnen nur drei Worte zu sagen: erfüllet euere Pflicht! Und was für Pflicht ist es, das werden sie schon wissen, wenn sie nur gedenket, dass sie Ukrainas Söhne sind. Gedenket, daß ihre Freiheit in ihren Händen liegt²⁾.

Могуче: „Славно“ бухає в гору!

„Es lebe ihre liebe Ukraina! Also erfüllet euere Pflicht!“³⁾

Так говорив пан М...

Виринаєть ся десь зі самого дна серця, немов з глибини душі найсвятійшої святая святих народу: „Ще не вмерла“ — і дзвонить-дзвонить так могутчо, що важкі хмари брудного осіннього неба друхоче і у Бога самого побіди жадає.

Ми пані надїями побід ішли.

За Р. казали нам набити кріси і звернути на оба боки з возів 40 Mann oder 6 Pferde; маємо також їхати до Волівця. Та вже в К. висаджують нас, уставляють у военний похід і йдемо — годину — другу — третю. Приходимо до села В. Село сторожами обставили, а самі в стебло. Я держав дижур. О 6-ій рано іду спати. В півсні чую, що хтось метушить ся, бігає — вичуваю

¹⁾ Хто з вас знає по німецьки?

²⁾ „Досить!... Маю вам тільки три слова сказати: сповніть свій обовязок! А який обовязок, се ви знатимете, як тільки будете тямити, що ви сини України. Памятайте, що ваша воля в ваших руках.

³⁾ „Отож сповніть свій обовязок! Нехай живе ваша любя Україна!“

горячку якусь, доходжу до того переконання, що до мене говорять хтось :

— „Вставай, ну вставай, сплюху!“ — Протираю очі — наш сотник Ераст Коник стоїть усміхнений наді мною.

— „Та вставай же раз, бо Москалі нас острілюють!“ і дійсно чую — паф, паф!... Душа не то в ноги, але під заклабуки, підбори бідака втікла. Хапаю кріс і вибігаю. Сотник обходить усіх сам і дає нам першу лекцію відваги. Мою чету покладено під церквою за окопом.

— — — — —
Ой, ой, ой!...

— — — — —
Я стулився весь в собі і приляг до каменів муру, не знаючи, що робити з крісом, з руками, з цілим собою.

Аж тут іде сотник, прибіг трохи, але голова до гори, усміхнений, ліва брова філютерно піднесена — як звичайно.

— „Ти що, біку, позеленів так?“ Звертається до мене. Раптом: паф — бзззз — трах! Куля перелетіла над сотником і вгрузла десь у церкву. „Ов, починає бути тепло! Але що, так як нам тяжко в них ціляти, так само їм у нас“ і пішов далі.

Та — ніби правда, думаю, вистромлюю поволі голову з рова і прикладаюся до кріса. За мною другий, третій, ба! — вже майже ціла чета повисувала з „декунгу“ і слідять за ворогом.

Аж бачу далеко-далеко пересуваєтьсЯ фігуринка якась, от, не більша від олов'яного жовніра, одна — друга — третя — міряю, стріляю — нараз: чую за собою сик — оден, другий, сиплеться пісок зі стін церкви, порох з перед нас очі нам засипає....

Ми стріляємо....

Се був мій перший огонь.

— — — — —
Ми дістали приказ іти до К. Марш триває 14 годин. Кінець кінцем дістаємося до цілі. Малесеньке німецьке сільце. Усім майном — чудові сади. Німці витають нас як найблизчих.

„Die hamn sisch fruwilisch jmelde“¹⁾.

Ворога нема, але може надійти, отже виставляємо полевi сторожі. І мене не минула ся приємність...

Ідемо з провідником. Ліс, що кращого й уявити собі годі.

Таких прямих і високих дерев я ніде не бачив, хоч не з одної печі хліб їв.

¹⁾ Ті оголосили ся добровільно.

Се посілість графа Шенборна.

Спинаємо ся такою стрімкою збіччю, що мусимо що кілька кроків відпочивити. Но, бо й певно! Всі приписані клунки, а крім того всіякі консерви, сухарі, хліби, кава і інші ще вояцькі присмаки. Приходимо на місця мокріські. Ціль наша — вершок гори. Поляна і знов ліс. Ми в хмарах. Таке то якесь слизьке, галяретовате, а влізливе, що долазить до найтайніших закутків одежі і там стинає наш власний піт майже в лід.

По п'ятих хвилях усім нам холод десь у найменших кісточках сверлує. Розставляємо сторожі, розбиваємо намети, вкриваємо їх зеленню, щоб не блестіли і починаємо ціпеніти в студені і темноті.

Сотня Осипа Будзиновського на спочинку у Варпаланці на замку
в середнім подвір'ю.

Коло 10-ої вечір четверта сторожа алярмує, що хтось іде. Розпускаємо розстрільну і поволеньки зісуваємо ся по збочи в діл. Хтось ходить... о... о... Чути! Чалап... чалап... тріснула галузка — шевелить листе — а при тім якісь таємні голоси.

Команда шептом: стій — готов!

Слухаємо — хрум... хрум... хрум... Що за лихо? Таж се дики!

Але не кажу нічого. Тихо. Знов ідемо і знов ті самі голоси. Напружую весь слух: безумовно дики! Кажу се командантови сторожі.

Вагаєть ся, не вірить, а вкінці каже голоснійше, йти скорше. Ми справді взяли дичину графа Шенборна за Москалів.

Я пішов на стійку о 12-й вночі. Страшений вітер. Парастинаєть ся на листях і формально злива леть ся за ковнір...

Ліс бовваніє таємно і висуває зі сутінний дивні примари. Пригадуєть ся якась подібна ніч вдома — деь на когось ждеть ся — когось коханого — мала хатка зі стлупленим ролетами світлом у вікнах. Запах рож і гвоздиків, таємний шепіт столітних лип. Гей, гей, чогоб не дав за те, щоб хоч одним оком там зирнути! Раптом блискає якесь світелце між листками. Алярмувати, чи ні — майнуло блискавкою через голову. Зажду. Се вітер очищує небо — і світла божі, а не московскі. Дуже скоро зникає хмара і на ліс кладуть ся перлові звої місячного світла. Нині саме повня. І знов мрії, але вже інші...

Полонить їх брутална реальність в формі зимна. Ноги майжезатерпли. Зачинаю танцювати аркана¹⁾. Мій „Tanzkränzchen“ перериває хрупіт в лісі. Стаю, запираю дух у собі і слухаю. По тамтім боці поляни вискакує з ліса ланя. Стала, озираєть ся. За нею вибігає рогач. Чудовий оказ! Що найменше осмерик. Став побіч коханої, випружив груди і могуче „аччччи“ роздирає заслухану в собі зимну тишу ліса.

Що йому там війна і одичілі люде! Він кохає.

О 2-й люзують²⁾ мене зі сторожі, іду спати. Рано, як пробудив ся, була вже зима. Вітер знов нагнав хмар і з них упав сніг... Така тут змінна погода.

Дійсно, ту сторожу мали ми там, де чорт добраніч говорить...“

¹⁾ Аркан: танець.

²⁾ Люзують = змінюють.

XVII. Гумор і сатира в Січовім Коші.

ЗМІСТ: Про різні роди і форми гумору. — Десять гумористичних оповідань, котрим не слід дати пропасти. — Велика, ілюстрована карикатурами, сатира п. з. „Новеніяда“. — Виривки з неї. — Карикатури. — Сатирична драма п. з. „Стрілецький вертеп“. — Сатирична поема п. з. „Батько Чумак, або основанне підфіцерської кухні“. — Її оригінальні порівняння. — Сатирична опера про „Приступ на копії“. — Сатира на Пресову Кватиру У. С. С. і кілька заміток до неї. — Хто коли і де бачив кельнера в цвікері, рудого компаніяра і похорон поліцейа?

 Чи можемо ми собі представити гумористичні ситуації з війни на пр. з часів Джінгісхана? Трудно. А чейже вони мусіли бути. Бо при всяких нагодах, де стрічають ся з собою люде, виходить зі своєї скритки усміхнений „гумор“. Дехто каже навіть, що сим головно різнять ся люде на пр. від риб. Отож гумор у сій великій страшній війні не опускає людей. Він вискакує серед найбільше кривавих боїв темної ночі й усміхаєть ся в блеску гранатів. Він смієть ся до розпуку в стрілецькім рові і в січовім коші і скрізь, скрізь. І вбираєть ся він у всілякі форми. Виступає як благородний молодець, що не звертає уваги на смішности других, ні навіть на смішности ситуаційні, тільки на власні, й оповідає про себе. Виступає як невмолимий критик окруження, як описувач смішних типів. Виступає як маляр смішних положень і взаємин, у котрих люде се тільки фігурки до штаффажі. Виступає як немилосердний пасквілянт, що кидаєть ся на поодинокі особи, або їх поведенне чи „прикмети“. Виступає і в слові і в письмі і в міміці і в картинах.

Обсервував я його і в нашім Січовім Коші то як гостя з кривавих піль битв, те як уроженця Січового Коша. Кого він не бере в свої чудові обійми, з котрих виходить ся помятим, але більше близьким людям!...

Товариство при столі. Молоді, веселі лица. Хтось каже:

— „А знаєте Ви, що Саджениця отримав медаль хоробрости першої класи?“

„Се нічого дивного, він йому належить ся. Але чи знаєте, як Сажениця сам оден викликував у Карпатах битви цілих відділів?“

— „Як? Як?“ загуло з усіх сторін.

„Дуже просто. Серед темної ночі підкрадаєть ся під самі московські позиції і починає скору пальбу. Московські патрулі

починають відповідати. Люде зривають ся з просоння. Всі думають, що наступає приступ. І починаєть ся шалена стрілянина серед темної ночі. Ми не раз його за те проклинали“.

До якого рода гумору належить се цілком правдиве оповідання? Є в нїм щось з ситуаційного гумору, але є в нїм й инший тип гумору зі звідкою подиву для героя згаданого сими кількома словами.

А ось инакший тип гумору:

„Оден з наших (тут іде докладне означенне імени і назвища, а для тих, що допитують ся, ще також опис) мав таку пригоду: вийшов десь на фронт; дивимо ся з гори, аж він біжить здалека, задиханий, а за ним московський салдат біжить-підбігає і кричить: „Ваше Благородіє! Та підждіть на мене!“ Але наш біжить, землі не доступає, а біжить. Вкінці прилетів до нас, півмертвий зі страху і втоми. А невдовзі за ним і московський салдат зі словами: „Таки не годен був дігнати... фу — —“. Річ була в тім, що Москаль хотів піддати ся, а наш добродій (чоловік малий ростом і слабий фізично) думаючи, що він хоче зловити його в полон, що сили спасав ся бігством до своїх“.

Для тих, що знають того пана і можуть представити собі його міну, коли річ вияснила ся, оповідання дорогоцінне своїм ситуаційно-типовим гумором.

Може хто збере коли гумористичні перлини нашого стрілецтва (вони варті збірки). Я тут згадаю йому тільки заздалегідь ті, котрих не повинен забути. І так, коби збирач не забув про те: 1) як коло циганського табору, де були циганки, треба було поставити патрулю, бо любов — могучий Бог, кажучи словами Шілера, 2) про корову, поцілену в саме серце, і дві порції, 3) про перину, фелон і образ, 4) про те, як „вуйко“ ловив чужі гуси, 5) про те, як Москалі завзято стріляли в бочку з капустою, 6) про те, як вони в Славську три дні стріляли в руру від кухні, котру наші стрільці вмисне відповідно примістили, 7) про те, як оден з наших визначних артистів ходив на стежу в Синевідську Вижнім, 8) про те, як наш стрілець знаменито удавав Мадяра в Густі над Тисою, 9) про кадрових щурів, 10) про те, як оден з наших стрільців, думаючи, що він знаходить ся в безпечнім місці, крикнув, відвернувши ся від московських позицій: „А тепер Москалі поцілуйте мене в плечі!“ і як таки в той момент „поцілувала“ його московська куля якраз там, де він хотів, і т. п. До всього того требаби дати відповідне тло, може в формі оповідань при столі (що зрештою відповідає дійсности) та з коротенькими характеристиками оповідачів і описаних — а гумо-

ристична збірка булаби знаменита. Деякі з тих і інших оповідань вяжуться в цілий ланцюх гумористичних типів і ситуацій: пр. патрулі коло циганок, або великий розділ про т. зв. „раубшіцерів“ на війні, або знамениті оповідання про стоїцизм наших хлопців („збавив чобіт!“ — славний висказ в хвили, коли куля зранила в ногу нашого стрільця), або про те, як наші Гуцули манліхерами полюють на рибу в ріках і т. д. без кінця.

Сї перлинки, розсипані скрізь, требаби скоро зібрати і зложити в жемчуг-намисто, бо потому буде за пізно.

Вже не так скоро забудуться списані сатири, з котрими я перший раз зустрівся в комнаті тов. Розлуцького. Він показав мені і перечитав поважну розмірами і зовсім інтересну змістом тай навіть дуже добру ритмікою і римікою сатиру, уложену на нього молодим стрільцем Романом Купчинським, до котрої маляр С. зробив інтересні карикатури. Для зрозуміння сеї сатиричної поеми потрібний доконче вступ з поясненнями. Щоби показати читачам елегантну форму сеї сатири, наведу її заспів і оден малий виривок з неї:

З а с п і в.

Син на батька днесь підняв ся
І на брата станув брат,
Світ весь подумям заняв ся
І затряс ся від гармат.

На злість кождому піїті
Музи скрились до нори,
Тільки ходить Марс по світі
І дре носа до гори.

Тож я Марса став прохати,
Щоб позволив хоч на мить,
Моїй Музі поклін дати
І о поміч попросить.

Марс згодив ся, хоч дер чуба;
Я перо взяв стелеве:
Помагай-же, Музо любя,
Нехай пісня попливе!

Смальцю влий хоч одробину
У апарат творчий мій,
Щоби міг я про Новіну
Заспівати тут як стій.

По вулицях похочають
Вимоклі кадристи,
Завзятуші австрофіли,
І мілітаристи...¹⁾

Рано-вранці в Варпаланці
Загреміли сурми-труби,
Вийшли команданти,
А за ними густим роєм
Самі маркеранти.
Рано-вранці Варпаланці
Йшли на поле бою,
А за ними пан Новіна
З тяжкою журбою...

Причиною тої тяжкої журби була очевидно елегантка панночка Маргітка, з котрою пан Новіна познайомився в землях корони св. Стефана. Не маю уповажнення подавати до публичного відома змісту всієї сатири, бо тов. Розлуцький заявив, що сам її видасть і то з карикатурами тов. С. Замічу тут лише, що се елегантна і навіть ніжна сатира на відносини в січовій кадрі. Треба знати, що наші хлопці мають поведження у гарного пола. І так при кождім відході в поле по фабриках лучаються часті абсенції²⁾ працюючих там дівчат: вони випроводжують своїх симпатиків.

Зовсім не гірша від сеї роботи Купчинського і робота С., що ілюструє її. Але ще більше сподобалися мені доривочні праці сього студента краківської академії гарних штук: на різних помятих свистках паперу всякої величини і форми знаменито виконані карикатури різних типів між стрільцями. Деякі з тих типів С. рисує кількакратно в різних позиціях, особливож два з них: січового „батька“, впорядчика бібліотеки, і січового „вуйка“. Оба вони люблені між стрільцями. На той оригінальний альбом С. прийшов я подивитися ще раз і при тій нагоді Розлуцький показав мені і свою сатиру п. з. „Стрілецький Вертеп“. Ся оригінальна змістом сатира писана в формі драматичних сцен, отож і формою оригінальна. Коротесенький зміст такий: Ранений стрілець паде в лісі і в горячковім стані ввижаються йому різні картини; найінтересніша з них та, як стає перед ним „дух черні“, що водився за лоб з гетьманами, і приносить воду пізнання; він вияснює молодому ідеалістови (з котрого саме спливає сердешна кров у глухім карпатськім борі), якими способами завів він український нарід на його Голгофту, вияснює

¹⁾ За порядок строф не ручу. — О. Н.

²⁾ Абсенція = неприсутність.

безпощадно пружини розгартіюшу й замішання, якими нищив нашу національну силу: той „дух черні“ опанував кожного якоюсь „Idee fixe“, опутував якимсь маревом, підбираючи його відповідно до вдачі й образу даного типу; на одного ділав „хрест і віра“, на другого „хлопська шкіра“, на третього „кров і пожежа“, на четвертого „почесть“, на пятого „інтрига“ і „лож“, на шестого „правда“ — словом, що кожному треба було підсунути, се підсував „дух черні“. Яскраві, преяскраві картинки, картинки глупоти і користолюбности, зависти і злоби. Якби все те відповідно обстругати, уставити в цілість і — виправити мову (автор довго жив за границею української території), то ся оригінальна сатира булаби зовсім інтересним твором.

Заслугує на увагу між иншим також сатирична поема стрільця Клима Кузьмовича, молодого студента прав п. з. „Батько Чумак, або основанне підофіцерської кухні“. Для прикладу наведу з неї кілька викивків, причім звертаю увагу читача на оригінальні порівняння, будовані на взір народних пісень:

Сонце сходить і заходить,
День поволі йде за днем,
В Варпаланку лихо входить,
Кепкувати над Стільцем.

Хліба менше, страви мало,
В тиждень разів щось аж три
В нашій війську так настало
В осьмім місяці війни.

Тіла часть як мав хто тлусту,
Так і там прихвуд як рак.
А щож булоб якби з Густу
Не прибув стрілець Чумак!

Дивне! Чи віку лиш ради,
Чи завдяки лисині:
Чумака та без досади —
»Батьком« звали всі стрільці.

Дальше описує автор як „батько“ зорганізував підофіцерську столову і при ній буфет та ріжними спритними способами підтримував їх фінансово. Початок його роботи в тім напрямі представлений так:

І в однім чудовім ранку
Між стрільцями шу-шу-шу
Шмер пішов на всю Паланку:
Вже Чумак зібрав юрбу.

Хлопців тільки находилося,
Хоч мітлою замітатъ;
»Батькови« немов що снилось,
Став до хлопців промовлять:

»Хлопці!« Вам в біді пораджу,
— »Батьком« зветеж ви мене —
Заложім собі менажу
І забудемо гірке!...

Організація удала ся. Прийшло до оснoвання і „менажі“ (кухні) і буфету. Але недобрим оком дивив ся на се відомий нам уже...

Розлуцький де Новіна,
»Хлопець свого роду тип...«

Узол трагедії буфету завязаний для стороннього читача незрозуміло, де слабе місце сеї сатири, хоч для січового коша воно не існує, бо там усі противенства відомі до подробиці.

Зрозумів Чумака відразу
Що закрауєсь біда,
Заким ще побіг по вазу,
Просить хлопців до стола.

Чи се може коней тупіт,
Чи фурчить який літак?
Ні! — Омана хай уступить:
Сеж бо »батько«, се Чумака!

Тут і там і всюди, всюди...

Так представляє автор заподатливість „батька“ коло забезпечення розвитку сотворених ним інституцій. Але одна з них, на щастє менше потрібна, бо тільки буфет, скінчила невдовзі своє існування трагічною смертю. Річ мала ся так: Приїхали з Відня наші восли, при помочи котрих постановив Розлуцький знищити бодай одно з діл „батька“. В тій ціли не каже він послам, що буфет опираєть ся на слабих фінансових основах і стоїть заподатливістю кількох одиниць, головно „батька“ тай запрошує їх забавити ся в буфеті, буцім то на державний кошт. Вони, не знаючи відносин і того, що стають знарядом підступу Розлуцького, випивають лікери буфету і — як гості — не платять.

Буфет треба було зліквідувати.

Се не в дуба били клина
І не вітер дах зривав:
Се Розлуцький де Новіна
Злиї думи замишляв.

Він любив бувать з панами,
Сеж бо шляхтич з крови в кість —
Грізно раз натяг бровами
І рішив ся видить злість.

І спровадив раз одного
Пана довгого, як смік,
З Відня, города старого, —
Хлопцям аж затавсь язик.

Припровадив — всі мовчали,
Мовчки слухаючи бляг,
Всі надуті виглядали,
Мов атенський аревпаг.

А наш »батько« лиш дивив ся,
Як у корок пхавсь сірник...
В корок з рибки! Пан крутив ся.
Справно йшов за ликом лик...

По гостинї — пан у двері!
Ігі! — троха дивна річ;
Кошти так страшні вечері
Не могли сходити з віч.

Батько не спав з журби, але се був тільки початок справки Розлуцького. На другий день він дальше продовжав свою роботу в скріпленім темпі.

Ба — полудне вже приходить,
»Батько« встав, зігнувсь в каблук:
Двох Новіна вже приводить —
В серце змірив добрий лук!

Як пани пішли вже з хати,
Батько хлопцям так сказав:

»Ну, прийшлаж отся проказа
Нас тут визвать на ралець:
Якби далі — в прах »менажа«,
А з буфетом вже конець!«

Зруйнованне буфету підступом Розлуцького недобре поді-
лало на »батька«; він з пригноблення почав ходити на рибу:

Хтось то раз так дибу-дибу,
Йде як скусаний когут:
Се так »батько« йде на рибу,
З ним і хлопців більший гурт.

У Ляторчі рвуться філі,
Посідало все на шкарп¹⁾,
Все слідить по своїй силі,
Щоб підскачів тільки карп...

Той із сим, сей у цвікерах,
Той з люнетою, сей з тим,
Хтось там мав і манліхера —
Кождий там стояв із чимсь.

Дехто тільки йшов по муху,
Дехто лапав хробака:
Радувался батько в духу
І сміявся юрба.

Але від хвилі упадку „буфету“ не щастилося і в риболовстві. „Менажу“ підтримала січова інтендантура, і товариство далі цупко держалося „батька“.

Лиш Новіна відорвався:
Мав свою шляхотську честь.
Злобна дехто к ньому пхався —
Гладити kota під шерсть...

Як заліз ти в яму темну
І сидиш до пізних пір,
Стережися всіх письменних,
Щоб не взяли на папір.

Як читач бачить з наведених уривків сатир з Січового Коша, то вони хоч зовсім непризначені до печаті, тільки виключно „для домашнього обихода“, зроблені ліпше, чим не одна печатана поема не одного нашого поета. Здається, що велика і кривава буря відсвіжила спостерігаючий зміст нашої молодіжи і можливо що по війні пічнемо оглядати менше плаксиві твори нашої скупаної Музи.

Та се, що я згадав, далеко не вся духовна творчість наших стрільців. Пошукуючи за її продуктами, довідався я, що з більших творів є ще трагі-комічна опера про „Приступ на копиці“, до котрої оден зі стрільців скомпонував також музику... Ся опера основана на правдивій комічній події зі стрілецьких пригод: серед мрачної ночі оден зі стрілецьких четарів взяв копиці за неприятеля і приказав їти приступом на них. Опера ся дуже подобається стрільцям. На жаль я її не читав, бо автор забрав її зі собою в поле, а пресова квартира відпису чи не могла зробити, чи не хотіла.

¹⁾ Шкарп = насип.

На пресову квартиру є також сатира. Правда, вона не дотикає мене нічим, а з її попереднім шефом я був навіть не конче в добрих відносинах, але мушу пояснити ту сатиру, бо не знаю, чи докори роблені моему попередникови вповні оправдані, чи його не зустрічали перепони зі сторони деяких Запорожців. Я мав працю влекшену щирою помічю моїх численних товаришів і знайомих як між офіцерами, так і між стрільцями. А прецінь часами відчував і я просто злобні перешкоди та чисто запорожські „кавалки“, роблені колись у степу чорноморським (про се колись може згадаю окремо — що правда зовсім не тихим і не добрим словом). Людина, що такої помочі не мала ізза недостачі відповідних знакомств, була просто безсильна в збиранню матеріалів, якби навіть мала дійсну охоту до праці. І требаби сатири на такі руснацькі типи, що в кожній справі мусять вхати кіл у колесо; їх невольницько-злобна вдача не покидає їх і серед такого симпатичного середовища, яким є наше стрілецтво. Вони здаєть ся органічно не терплять ніякої роботи.

Але істнованню таких типів у нас годі дивувати ся та жалувати ся на їх поведенне: скрізь є нагода привикнути до них. Я навіть дивувався, як би їх у нас не було, дивувався, як менше-більше так міцно, як на вид таких „рідкостей“, як кельнер у цвікері¹⁾, рудий коминяр і похорон поліцая. Хто з читачів бачив ті речі? І хто бачив український гурт, у котрім не булоб таких приемних панків з шовковими усмішками та злобними справками, котрих ціль: не дати другому спокійно працювати.

¹⁾ Цвікер = пенсне.

XVIII. Що говорить Головна книга У. С. С.?

Adhuc tua menis in herba est.

Овід.

ЗМІСТ: На що людина живе на світі? — Відповідь Гете, старих скандинавських заг і дум українського народу. — Мережана хустиночка на сідельці або історія Головної книги У. С. С. — Що в ній є, а чого нема і чому нема? — Що Німцєв на здоров'є, від того нашому братови млієно, або про рубрику: „Пише“. — Шість невеличких табельок рахунків. — Абсолютна випадковість і релятивна неспадковість та їх взаємне відношення до себе. — Чи український елемент лінивий і не любить робити, чи тільки не знає, що і як робити? — Тип нашого чоловіка і головна його риса: абсолютна нестача ініціативи. — Як представляється той тип, коли йому дати ініціативу і плян роботи? — Кілько праці треба було на те, щоби зробити тих шість невеличких табельок рахунків, з котрих говорить до нас Головна книга У. С. С.? — Що говорить про нас книга життя чужими устами?

Заки скажемо, що говорить Головна книга У. С. С., слід наперед сказати кілька слів про вагу того, про що вона малаб говорити та про історію тої книги.

Як культурність редакцій судять у світі по якості коректи, так культурність організацій і складаючих їх людей можнаб оцінювати по тім, як вони заховують пам'ять про себе. Се такий важний момент в оцінці людей, що Гете на питаннє: по що людина живе на світі? відповів: „Аби утревалити пам'ять по собі“. А втім, ся інтересна відповідь не є оригінальна. Бо такий погляд зустрічаємо вже в дуже виразній формі у старинних „загах“ скандинавських народів. В них сей погляд уживається як засіб до убагороднювання людей: „Все, що ти в спадщині по батьках отримаєш, розійдеться як дим, навіть їх слава без значіння для тебе, як лук, котрого ти напнути не в силі, — минеться й те, що ти сам назбираєш за життя свого; одна тільки річ продовжує твоє існування й освічує твою могилу довго-довго: се добра слава, котру лишиш по собі. Тому роби лише добрі діла і думай благородно“.

Коли з сеї точки погляду подивити ся на нашу простонародню творчість, то і в ній побачимо зовсім аналогічні риси світогляду. „Козацька слава“ в народних думках дзвенить мабуть як найголосніша струна з усіх, що грають в тих інтересних піснях. Відчув сей народній світогляд і наш національний поет Тарас. Хоч і не конче свідомо переняв його в тім напрямі, та все таки ся струна дзвенить у нього проймаючо сильно (пор. „Тільки й слави козацької — сідельчко вкрити...“ і інші місця).

Та коли з сеї точки погляду подивити ся на документи в Січовім Коші, то представить ся нам не дуже відрадна картина. І так у Пресовій Кватирі У. С. С. не застав я ні одного, сяк-так можливо виготовленого, документу. Тих кілька записаних паперів, що там були, були майже всі без дат і н. пр. так недокладно виконані: написано в горі: „Х. Х. розкажує“. Питаю по прочитанню: Чомуж ви не розпитали оповідача ще про се і те? Відповідь: „Та він не розказував нам устно, тільки прислав свої записки“.

Сотня Вітовського на відпочинку у Замковій Палаті.

— „Яким же чином пишете на горі: „розкажує?“ І чому в таких разі хочби кількома словами не зазначено, як виглядав той присланий документ, докладнійше, хто його автор, коли і від кого і при якій нагоді ви його отримали?“

„Бо нам ніхто не сказав, що так треба робити“.

Не дивота. Молоденькі хлопці просто з гімназіяльських лавок приділені до такої роботи без найменших вказівок. А вони за свого життя ніякого документу не бачили. Звідкиж вони мають знати, як робити?

Трохи менше сумно представляєть ся справа Головної книги У. С. С. Перші матеріали до неї зібрав четар Дмитро Катамай, б. одвічальний редактор „Гром. Голосу“, а саму книгу в теперішнім її зовсім показнім виді сотворив судовий радник і посол Рожанковський. Вона зроблена на взір ґрунтової книги що до зовнішньої форми і на взір аналогічних військових книг

у середині. Складаєть ся з 10 великих, грубих, добре оправлених томів і одного тонкого тому з поазбучним показчиком.

Історію її оснований представив мені п. Рожанковський от так:

„Катамай привіз зі Львова до Горонди більшу скількість неполучених карток, на котрих провадив виказ (реєстр) вписаних стрільців. В Горонді допровадив її до числа 1571, причім так зложило ся, що цілі сотні неписані пішли в поле. У Львові вспів він списати тільки частину тих, що зголосили ся, а саме 922. Опісля в Горонді доповняв списи, як уже сотні були сформовані; старшина сотень списувала своїх, а він з тих малих записок зазначав, при кінці вже так поспішно, що навіть нумерації нема. В грудні 1914 постарав ся я о випечатанне у Відні сих томів, котрі тут бачите, і зробленне поазбучного показчика. Рубрики книги я перед друком справив, дещо додавши, дещо пропустивши. Щойно дня 15. лютого 1915 прийшли до Січового Коша з Відня оправлені книги, і тоді евіденційна (виказна) канцелярія У. С. С. почала з них переписувати матеріял, зібраний Катамаєм і доповняти його. Переведенне докладної евіденції (виказу) показало ся супроти недостачі помочі зі сторони стрілецької старшини в полі (тільки оден сотник Вітовський час до часу напише нам дещо) просто неможливим. Як я вже згадав, у поле пішли цілі сотні невягнені нїде, крім них не втягнено багато поодиноких стрільців. До нині старшина з поля не присилає тут нїяких виказів, нїяких дат. Не помагає нічого, коли їм толкувати, що чого не запишеть ся, се буде забуте і пропаще. Дійшло до того, що навіть дати про погибших у битвах стрільців отримуємо не від нашої старшини в полі, тільки випадково від товаришів тих, що впали, що або як ранені, або як урльоповані прибувають до кадри. Недостача докладної евіденції впливає деморалізуючо на деякі типи, бо вони, знаючи, що годі їх прослідити, так як їх старшина з поля ігнорує евіденційну канцелярію, нераз просто втікають до кадри і тут пересиджують та треба їх щойно виловлювати...“

— „Чи мігби я бачити ті первісні матеріяли, на основі яких закладано Головну Книгу?“

„Тільки частину, бо прим. списи сотенних старшин у Горонді — багато малих записок — ми спалили: казали, що недалеко були вже Москалі, наші, готові до відїзду, скрині лежали кілька днів на возі, і треба було щадити місця“.

— „Як розуміти прим. такий спосіб опису, який місцями зустрічаємо в Гол. Книзі: Волосє: брунатне. Чи се переклад чу-

жого слова: brunett, чи може означає краску, яку у нас під сим означенням розуміють ся?”

„Не знаю. Записували всякі люди і в різних часах, кождий робив „своїм розумом“, нікого не питаючи, на попередника не уважаючи, часть матеріялу дістали ми зі Львова, і нині годі справдити його: нема ні тих, що вписували, ні вписаних“.

Коротка, але добра характеристика незорганізованих інтелігентних (!) „Русинів“ при інтелігентній роботі.

Очевидно ми органічно не терпимо збірної, гармонійної праці, а передовсім не любимо уважати на працю попередника і навязувати до неї, радити ся з другими, як се або те зробити. По „глазоміру“ — і кінець! Якже глибоко збагнув нашу вдачу пок. Драгоманів! І якже тішу ся, що невдовзі мають появи́ти ся новим виданнем два його знамениті твори про нас: „Чудацькі думки“ і „Листи на наддніпрянську Україну. В них неодна така черта представлена.

Кожда річ має в собі свою іронію, немовби автоіронію. Переглядаючи докладнійше рубрики „Головної Книги“, запримітив я й рубрику: „Пише“. Полишив її очевидно мій поважаний інформатор, правдоподібно через недогляд, котрого не булоб, якби сю роботу уклала не одна людина, тільки гурт. Очевидно тут заходить питання, чи який небудь гурт до сеї роботи можна було тоді зложити (про відносини між стрілецькими офіцерами в тих часах не хочемо говорити). Але чому я зачепив о сю рубрику? Бо вона живцем взята відкись, правдоподібно з якогось німецького формуляра і до наших обставин так неприноровлена, як прим. партійна програма якоїсь високо стоячої партії західного народа. У нас повинна бути рубрика: „грамотний“ — „неграмотний“. Бо у нас є багато людей, що тільки читати вміють. Скінчивши чужу народню школу, котра найбільшу вагу кладе на асиміляційні цілі, значний процент наших людей забуває опісля писати і вміє тільки читати. Колиж у книзі існує тільки рубрика: „Пише“, вони попадають неслухно між неграмотних.

У Німців з їх знаменито зорганізованим шкільництвом такої появи нема (з незначними виїмками що до людей ненормальних умово, котрих до війська не беруть), і тому у них така рубрика має змисл і сенс, а у нас ні.

З огляду на те, що ся книжка може вийти ще перед заключенням мира, не вільно подавати чисел про стрільців. Але вільно подати процентіві відношення в різних напрямх. Ті процентіві відношення подаємо в шістьох табельках.

(Тут згадаю товаришів, що виконали мій плян статистичного виказу Головної книги У. С. С. Були се тт.: Лукач, М. Герман, Вол. А. Огоновський, Клим Кузьмович, Тарас Гладилевич, Вол. Гук, Іван Горянський. Можливо, що ще хтось працював при тім. Одначе гарно виконана тов. М. Венгжином знимка сеї групи, на котрій виразно вийшли також усі томи Головної Книги, деь запропастила ся при переселюванні Коша, супроти чого не можу собі тепер пригадати, чи напевно згадав я тут усіх, що помагали в сій роботі. — 1. IV. 1916).

Головна книга У. С. С. представляла ся в дні 18. червня 1915 як слідує (все подано тільки в процентових відношеннях):

1. Повіти, краї і держави, з котрих походять У. С. С.

Доброміль 0.06, Цішанів 0.25, Заліщики 0.28, Радехів 0.34, Богородчани 0.46, Старий Самбір 0.46, Тереховля 0.52, Городок 0.55, Скалат 0.61, Ярослав 0.61, Підгайні 0.64, Броди 0.74, Сколе 0.78, Яворів 0.84, Гусятин 0.86, Долина 0.86, Мостиска 0.86, Борщів 0.89, Зборів 0.98, Сокаль 0.98, Перемишляни 1.01, Рудки 1.01, Бучач 1.05, Збараж 1.05, Жидачів 1.05, Перемишль 1.17, Бережани 1.20, Бібрка 1.23, Камінка Струм. 1.32, Чортків 1.38, Стрий 1.44, Жовква 1.48, Самбір 1.72, Рава руська 1.75, Станиславів 1.58, Городенка 1.88, Надвірна 3.94, Тернопіль 5.63, Коломия 6.18, Львів 7.29, Золочів 7.66, Косів 10.12, Лемківщина 0.12. Інші повіти західн. Галичини 0.40, Угорська Україна 0.15, Російська Україна 0.22, Буковина 2.37. Інші краї Австрії 0.55, Фінляндія 0.03, інші держави 0.03, нема даних що до 5.26%,

2. Літа уродження.

1900 : 0.13, 1882 : 0.21, 1884 : 0.24, 1889 : 0.43, 1883 : 0.46, 1885 : 0.55, 1886 : 0.98, 1888 : 1.50, 1887 : 1.59, 1889 : 2.21, 1898 : 2.76, 1890 : 2.76, 1892 : 5.84, 1891 : 3.81, 1897 : 8.21, 1893 : 10.24, 1896 : 15.55, 1895 : 17.06, 1894 : 18.4, від року 1881 до року 1853 процент такий малий, що його подрібно поміщувати годі. Нема даних що до 5.44%.

3. Заняттє.

Салінарні робітники 0.03, каменярі 0.03, музиканти 0.03, афішери 0.03, візники 0.03, священники 0.03, жандарми 0.03, при родичах 0.03, моряки 0.06, лікарі 0.09, гірники 0.12, дяки 0.12, інженери 0.12, апікарі 0.12, нафтярі 0.15, кельнери 0.18, льокаї 0.18, державні слуги 0.27, артисти 0.34, інші 0.36, залізничники 0.52, реалісти (уч. реальн. шкіл) 0.55, учителі сер. шкіл 0.55,

державні урядники 0.64, адвокати 0.80, купці і промисловці 0.83, народні учителі 1.56, ученики фахових шкіл 1.81, приватні урядники 1.97, ученики учит. сем. 3.79, студенти вищих шкіл 6.95, робітники і зарібники 11.69, ремісники 13.68, ученики гімн. 17.49, хлібороби 26.47. Нема даних що до 8.11³/₀.

4. Вигляд.

А) Волосє: а) блондинів 47.57 (ясноблонд. 30.63, темноблонд. (шатин) 16.64, буре 0.15, жовте 0.15); б) brunetів 42.71 (чорне 23.22, темне 19.43, brunatне 0.06); в) рудих 0.58; г) нема даних що до 9.14).

Б) Лице: а) подовгасте 57⁰/₀, б) округле 34⁰/₀, в) нема даних що до 9⁰/₀.

5. Грамотні становлять 82.783⁰/₀, неграмотні 10.117⁰/₀, нема даних (в рубриці пише) що до 7.1⁰/₀.

6. Національність і релігія.

Всі Українці і греко-католики. Віймки: Українців евангеліків 0.02, Українців римо-кат. 0.27, неукраїнців 0.76, православних 0.78, мейсєєвого віроісповідання 0.24, безконфесійних 0.15. — — —

Може для читача середнього стану цікаво буде знати, які ремесла були заступлені в стрілецтві. Подаємо їх отже в порядку від найслабше заступлених до найсильнійше: 1. типографія, 2. ритівництво, 3. бетонярство, 4. електро-монтерство, 5. механіка, 6. інструментарство, 7. золотництво, 8. студнярство, 9. ситкарство, 10. кошикарство, 11. молочарство, 12. гарбарство, 13. римарство, 14. ткацтво, 15. фризєрство, 16. малярство, 17. металеве токарство, 18. килимарство, 19. кухарство, 20. кафлярство, 21. садівництво й огородництво, 22. масарство, 23. різництво, 24. мельництво, 25. кушнірство, 26. електро-техніка, 27. переплетництво, 28. шоферство, 29. друкарство (зецери), 30. пекарство, 31. стельмаство, 32. мулярство, 33. ковальство, 34. кравецтво, 35. слюсарство, 36. столярство і теслярство, 37. шевство.

В тих 37 групах є сім груп рівних собі (то зн. між собою) числом, а саме: 1) 1—12, 2) 13—15, 3) 16—18, 4) 20—22, 5) 25—26, 6) 27—28, 7) 30—31.

Хто знає історію розпушення наших Стрільців у Стрию, тому відомо, що їх склад що до походження з поодиноких повітів майже випадковий. Кажу „майже“, бо все таки коли з якого повіта більше зголосило ся, то рахунок правдоподібности (в сім випадку зрештою не менше певної, як звичайно) каже прийняти, що з того повіта більше лишило ся при Стрільцях.

Коректура — неписані сотні. Те, що косівський повіт заступлений найсильнішє, дасть ся пояснити тим, що з сього повіта був і пізнійше сильніший приплив через польську рекрутацію (гл. уступ VI. сеї книжки). Одначе мимо тої припадковости що до чисельного представництва поодиноких околиць, загальний склад уже не такий припадковий: абсолютно річ беручи, бачимо, що хліборобський стан, котрий, як відомо, становить чисельно найсильніший стан українського народу, заступлений і тут найсильнішє. Та релятивно річ беручи, доходимо знов до висновку про припадковість складу (хоч і не в такій мірі як що до походження з поодиноких околиць; се противенство тільки на перший погляд видаєть ся дивним), бо хлібороби становлять 94% українського народу в Галичині, а в У. С. С. є 26.47% хліборобів.

Мимо сього слід сконстатувати, що в Українськім Стрілецтві заступлені майже всі фахи й землі українського народу, значить весь наш нарід взяв у нїм участь. Сей факт дуже важний.

На всякий випадок статистика ся потребує великих коректур, котрі одначе буде можна зробити тільки в части, бо що раз занедбане, того тут не відробиш уже в цілости ніякими зусиллями.

Крім висліду статистики сказало менї дещо важне також само переводженне тої статистики. Я навіть думаю, що се друге важніше.

А що воно таке?

Читач, котрому я такої всячини наклав досї в уха, готов не повірити менї. Але вірте, або ні, а я скажу те, що думаю, тим більше, що вже не перший раз переконую ся про се. Підтримуючи всі свої вище наведені вискази про негативні „прикмети“ наших мюдей, зазначу тут і їх позитивні прикмети. Отже ми знамениті до організації і зорганізованої праці в кождім напрямі. Говоренне про нашу лїнь рівно неправдиве, як старе. Таксамо неправдиве говоренне про нашу нездібність до гуртової праці та про нашу повільність. Ті неправдиві висновки про нас викликає факт, що ми на загал позбавлені ініціятиви та ніколи не знаємо, як брати ся до роботи, або ще гірше, взагалі не знаємо, до якої роботи брати ся. Відси те вічне знеохоченне наших людей і зневіра до себе і всіх і вся.

До якої міри позбавлені ми ініціятиви, покажу на прикладі, котрий являєть ся зовсім не спорадичним: одному інтелігентному студентови, що визначаєть ся оригінальним дотепом і розумними спостереженнями про людей, дав я переписувати досить нечиткий документ. Приходжу до нього за 24 год. — час вповні вистар-

чаючий до переписання двох таких документів, і застаю його при роботі, але при першій сторінці.

„Змилосердїть ся!“ — кажу — „Чомуж ви досі не зробили сеї дрібниці?“

Відповідає, що не міг відчитати сього документу, а його товариш каже, що він мучить ся над відчитанням уже не одну годину.

„Чомуж ви не пішли до того, що писав сей документ? Адже він мешкає недалеко від вас, друга чи третя вуличка, про що ви добре знаєте! Чому ви сього не зробили?“

— „Мені не прийшло се на думку і я намучив ся безуспішно над відчитуванням, хотїв уже до вас вибирати ся з тим, що сього документу відчитати годї...“

Пішов і по $\frac{3}{4}$ години вернув уже з відчитаним документом та своїми гльоссами до невиразних місць (на потребу сього останнього треба йому було наперед звернути увагу, бо инакше готов був опісля ще зо три рази бігати і тратити час). Той сам чоловік працював опісля зовсім порядно, навіть що до форми порядно. Се тип нашого чоловіка. Він зробить усе, що треба, без огляду на труд і навіть особисту небезпеку для себе (на се надивив ся я в часі університетських демонстрацій у Львові, а цілий світ має тепер нагоду надивити ся на се в боях), тільки треба його зорганізувати і вияснити йому до подробиць, що і як робити. Инакше він не робитиме нічого, буде скучати, позїхати, хиріти і нудити себе тай других. Сам вишукати собі роботи не вміє. В нїм убита ініціятива. Чому? Мабуть тому, що се елемент, який вийшов з цілого ряду поколінь, що виростали у ярмі. А й наша інтелігенція переважно з попівства, котре з рода в рід нічого не робило в своїх забитих від світа селах. Все те мусїло відбити ся на мозках і цілім психічним та фізичним устрою, і треба дивувати ся, що відбило ся тільки так.

Читає, що ніколи не робив статистичної праці, оглядаючи вище наведені коротенькі табельки, може не повірить, коли я йому скажу, що до виконання їх требаб одному чоловікови посвятити три місяці солідної праці. Я отримав її протягом вісьмох днів, згуртовавши до неї 12 товаришів. І знов міг я переконати ся, яка неслухна легенда про лїнєвство наших людей. Я не мав ще тоді ніякого „чина“ ні в стрілецтві, ні в „Пресовій Кватири“, а прецінь ніхто від роботи не відмовив ся, що більше: вона відбувала ся точно. А не легка се робота. Треба було перечитати 10 грубезних томів, сторінка за сторінкою, рубрика за рубрикою, причім що десять назвищ треба було переводити контролю, чи годять ся в усіх спіробітників цифри, бо потому

ніхто не вийшов би з замішання на випадок, якби пропустило ся хочби одну таку контролю і прим. почало ся контролювати при 1.000-ім стрільцями. А опісля треба було всі ті цифри разом зіставити й обчислити проценти. І все те було зроблене добре і на час, після пляну. Чи так робить нездатний ні до чого елемент? Очевидно ні.

А які знамениті жовніри з наших хлопців! Офіцери перворядних армій уважають наших хлопців рівними своїм, а що се значить, зрозуміти може тільки той, хто знає духа тих армій. Московське військо найбільший респект має перед пруським військом і перед Українськими Стрільцями. Наші хлопці виросли в очах московських офіцерів, що зустрічали ся з ними в боях, просто до легендарної величі. Я сміяв ся не раз до сліз, як переповідали припущення полонених російських офіцерів що до числа Українських Стрільців... Так, *adhuc tua menis in herbis est*, твоя пшениця, український народ, щойно цвіте, але вона видасть золотий збір, і ти будеш могучий між народами: „Струснеш Кавказ, впережеш ся Бескидом...”

Се говорить не тільки Головна книга У. С. С., але й книга життя, отворена долею в дебрах і зворах Бескида тай на широких ланах подільських.

Я ніколи в життю не був оптимістом, бо бачив хробацтво між нами і гниль його вонючу і психіку ніжненьких глист і всі ті наші типи, представлені Тарасом з таким влучним глумом:

... »Той тузами обірає
Свата в його хаті
А той нишком у куточку
Гострить ніж на брата,
А той тихий та тверезий
Богобоязливий,
Як кішечка підкрадаєт ся.
Вижде нещасливий
У тебе час тай запустить
Пазурі в печінки...«

А прецінь у тім крайно несимпатичнім стовпищі (пор. рівні Шевченковим характеристики Франка) стільки гарного і доброго та що найважніше: така велика і сильна можливість розвитку. Так, *adhuc tua menis in herbis est*, але ти колись струснеш Кавказ, впережеш ся Бескидом і водою синього Дону і великої Волги твої побідні полки напоють коней своїх.

Все одно, чи ми доживемо сього, чи ні. Але воно наступить. *Adhuc tua menis in herba est...*

XIX. Пращаннє.

В Мукачівськїм Замку, дня 5. липня 1915.

ЗМІСТ: В противні сторони... — Добрі товариші. — Своя власть. — Остання прогулька по замку. — Його білі і чорні сльози. — Associatio idearum. — Хлопачі літа і солодкі морви¹⁾. — Китайка. — Страшні в'язниці замку: в'язниця в колодязі, в'язниці без вікон. — Як я привик до замку. — Як і чому наші новобранці „брали приступом мукачівський замок“. — Куди треба йти?

А позавчора „на добре“ захворів я. На одну з хоріб, що тягнуть ся слідами Ареса. — Спати не можу, хоч чую втому велику. За 12 годин маю виїхати до дому, спочити. Мені так жалко, що не можу довше, бодай кілька днів довше зостати ся між Стрільцями. Вони нині вечером переносять ся до Галичини, в одну чудову карпатську місцевість. І я так хотів би бачити, як вони „рештують вози“ в далеку дорогу, як сотки нашої молоді рушають у рідний край! Я так хотів би увійти там з ними і бачити вражіннє, яке на них зробить перша скеля і перша смерека рідної землі. Але годі. Я хорий. І як нині не поїду в противну сторону, де тепер родина і домівка моя, то невдовзі може не стати сили відбути ту далеку дорогу і прийдець ся положити ся в шпиталі, де пішов уже неоден товариш. Та ще колиб лежати в українськїм шпиталі, стрілецькїм. А то як довше прийдець ся лежати, то треба йти до чужого. В своїм ліпше. Припускаю се по тім, що наші хлопці втікають, відки можуть, під догляд наших лікарів, як також по тім, чого сам досі зазнав. Відколи мені наш лікар приписав діету, отримую в нашій менажі (зорованій „батьком“ — див. вище) добрі винні зупи і т. п. дуже легкі речі, подані зовсім як дома, з дбалістю і доглядом²⁾. Але все таки я волів лежати у родини. Там напевно скорше прийду до себе.

Вже всі мої папери в дорогу готові.

Чи знаєте ви, що значить своя власть?

Як вона западаливо і скоро полагодить вам усе потрібне! Я такий злий тепер на всіх, що не вміють оцінити своєї власти, що вічно нарікають на неї і вічно з неї невдоволені. А своя власть все, без виїмку все ліпша від чужої. Вона розуміє нас.

¹⁾ морва = шовковниця.

²⁾ Завідував тоді менажею покійний уже тепер стр. Громницький з Тернополя — 1. IV. 1916.

Навіть своя „недобра“ власть о ціле небо краща від чужої „доброї“.

Щойно ходив я на прохід по чудових терасах замку. Скрізь божеська тишина і свіжість. Роса блестить на травах і квітах (якже болючо жалко, що в гімназії змарнував я години, призначені на науку ботаніки), і пахнуть розвинені липи. Тишина така велика, що ступаю на пальцях як у церкві. Відгомін кроків разивби тут, де чути навіть, як падуть з морвових дерев у трави доспілі овочі. Падуть тихо, як сльози кануть... Білі і чорні овочі, білих і чорних дерев шовківниці. Білі блестять на зеленій травичі мов сльози радості, а чорні мов сльози смутку і жалоби. Гарні дерева китайкові! Богаті овочами й асоціаціями думок, які приносять.

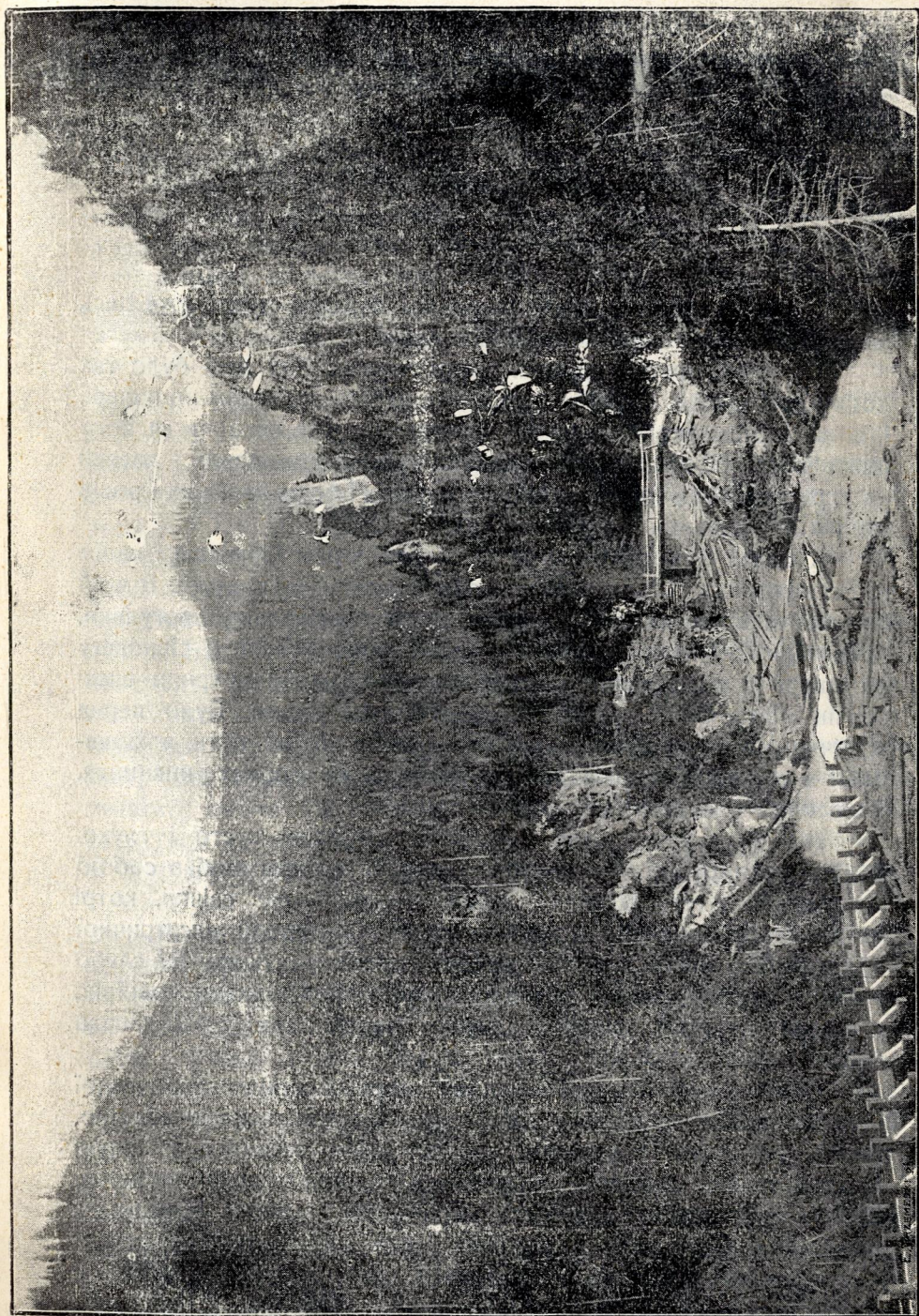
Вони пригадують мені дитячі літа. Я перший раз побачив їх малим хлопцем у своїм родиннім місті, як пішов до школи, котра була приміщена в монастирі ОО. Василян. Перед ним росли старі, овочами вкриті, морвові дерева. Памятаю, що ніщо мені так не смакувало як ті їх овочі, збирані з товаришами з порошу землі серед великого страху, бо сторож школи дуже пильнував їх. І як приїхав я до Замкової Паланки та побачив на кождім подвір'ю німецького кольоніста знамениті морви. зараз попросив господиню хати, де була „менажа“, о позволенне вилізти на дерево. Вона радо згодила ся і ще додала, що все можна рвати. Чудові були морви, такі чудові, що аж причинили ся до збільшення моєї хвороби. А прецінь не видавали ся такі солодкі, як ті, що я їх хлопцям збирав з порошу. Я всіляко толкував собі те, вкінці постановив злізти з дерева і як за хлопчачих літ збирати з землі. І дійсно сі були солодші. Не ставало тільки страху перед сторожем...

Цікаво, де тепер ті мої товариші, що я з ними тому чверть століття збирав морви перед монастирем. Бо морв тих уже нема, їх вирубали...

І ще інші асоціації думок приносять ті чудові дерева: пригадують наші народні пісні з їх вічно блискучим рефреном:

»Вбито його, вбито,
Затягнено в жито.
Червоною китайкою
Біле тіло вкрито...«

Як прийду до себе, зараз поїду на таке поле, де колись вродила ся та пісня про китайку. Але тепер уже не тягнуть в жито і не вкривають китайкою. Нема коли, брате. Може тому так сумно грали труби в Варпаланці, як відходив недавно стрілецький

Гірський краєвид в Карпатах.

відділ у поле. Дощ тоді так лив і Бескид зелений весь стояв у воалях мраки, немов у жалобу закутав ся. А великий відділ наших Стрільців ішов у той дощ і мраку під звук труби, що кликала його на криваве поле.

Може вже:

»вбито його, вбито,
не втягнено в жито,
ніякою китайкою
тіла не закрито...«

А там на кривавій землі галицької України стоять уже десь високі жита і ще вищі могили між ними.

Так сердечно прощаю ся з сим замком. Тут мені було так добре працювати. Спокій і краса немов тягнули пером по папері. І я за місяць так привик до нього, що вже не бояв ся його ніш глибоких і кімнат порожніх і коритарів довжезних і дверей на глухо забитих і чорних льохів таємних і брам залізних і ровів глибоких і вязниць страшених.

А одної ночі ходив я з сотником д-ром Гірняком і своїм господаром інж. Січом оглядати замок у північній темряві. В моїй комнаті зробили ми приготування до сеї оригінальної прогульки, привязали дві грубі свічки до цегли, випробували її рівновагу на шнурі (а шнур взяли довгий-довжезний), заосмотрили електричні ліхтарки, взяли з собою собаку і пішли. Було перед північю. Ми йшли якимсь тихо, немовби не хотіли бути влізливцями в районі мучеників, що тут погинули по тюрмах і пивницях. Тихо бігла й собака, держачи ся при нас.

Ніч була темна, хоч око виколи. Скрізь пусто і глухо. В душі не ворухить ся ні одна думка. Вітер, що шибав собою по подвірях і терасах замку, гасив нам раз у раз свічки, котрі ми засвітили, щоби прийти на поміч слабій батерії електричної ліхтарки, що блестіла в темних і могутних мурах замку так слабо і ніжно, як личко малої дитини між понурими полками жовнірів, у темряві ночі до приступу ідучих. Стеарина раз у раз капала нам на одіж.

Переходимо площу Раковцих і звертаємо ся до глибочезної студні (крім неї є в замку джерело). Оперши ся на цимбриню, засвічуємо свічки, прикріплені до цегли, і спускаємо її на шнурі долів. Спокійно блестять обі свічки й спокійно йде у низ цегла. Округлий колодязь видаєть ся все вузший і вузший. Нераз десь менше-більше в середині довготи студні, закрутила ся цегла зі свічками і млинком почала спускати ся далі. А нашим здивованим очам представив ся такий страшний вид: Колодязь з округлого зробив ся чотирограний, його стіни в тім місці зникли й отво-

рилися чотири чорні челюсти, що йдуть в чотири противні сторони. Се по всякій правдоподібності (так зрештою пояснює нам і інженер, що вже близько десять літ мешкає в замку) вязниці. Я бачив уже страшні вязниці (між іншими на Градчині в Празі), але сі дійсно найстрашніші з усіх, які я бачив.

Представте собі тільки: в такій глибині, на дні котрої блистить вода, що вогкістю сідає на камінні келії тюрми. Така чорна вода, як доля тих, що там попали. І представте собі їх муку в хвилі, як попри них сходять у діл або їде в гору посушина з водою, призначеною для людей, що бачать сонце (колодязь у будинку). Тут відчув я всю радість зі сонця, яку може мати людина. Дверей ті чотири тюрми мабуть не мали — бодай не видно ніякого сліду їх — можеш скакати, брате, там на дно колодязя, глибокого, як пекельна челюсть. Чи хто з вас, нещасні вязні сього місця, рішився коли скочити в долину? Ба, я кепсько питаю: бо рішився певно не оден з вас, але чи хто виконав рішення? Певна смерть на сонці або і в нічній темряві, але під отвертим небом — просто ніщо в порівнянні з таким скоком у сю бездонну яму. А кілька невинних мусіло тут сконати? Мені закрутилося в голові на сю думку. Тимчасом цегла перестала вже крутитися (очевидно минула район, у котрім були бічні продуви) і знов спокійно почала падати в діл. На щастє свічки не погасли і ми могли докладно бачити, як колодязь знов став округлим. До води було ще досить далеко, як наш довжезний шнур уже скінчився. І ми не діставши поверхні води, почали витягати світло. Цегла, прийшовши на середину колодязя, знов закрутилася млинком і освітила чотири понурі келії вязниці. Я свобідно відіткнув, як ми опустили се місце. Ще довго бачив я перед собою сей немов ошалілий з перестрашу танець червоної цегли з двома свічками: так мусілося крутити в голові тому, котрого спускали в ті челюсти на дальше „життє“. Як відбувався суд над ним? Хто тут рішав про таку муку? Защо судили на таку вязницю? Нема відповіді. Тільки вітер свище по терасах і фрамугах замку під Мукачевом тай капають мені на руки горячі краплини свічі, котру долонями обтуляю від вітру. А там десть у трави ровів замкових кануть з дерев морвових чорні овочі шовківниці, кануть як сльози людські...

Я хотів в окремім розділі сього дневника представити читачам усю красу і всі страхиття замку в Мукачеві в різних порах дня і ночі, в часі погоди і слоти. Але чуюся якось так недобре, що трудно писати, а ще до того боюся, що читач, коли який дійшов аж до сього місця, вже скучає. А я так не хотів би, щоби хто скучав над моєю книжкою.

Того одного не хотівби. Тому перебіжу вже дуже скоро ще кілька справ, вражінь і заміток.

В тій нічній прогульці бачили ми ще малі вязничні келії де мучили ся на початку війни люди, підозрілі о русофільство

Підношу ліхтарку й освічую ті клітки, в котрих, як каже мій господар, було повнісінько галицьких русофілів.

По огляненню сих келій, де мучили ся наші невинні люде, йшов я вже, твердо ступаючи по камінню. Різко відбивав ся відгомін кроків по темних закомарках замку.

Вам уже певно досить сього нічного страхіття. І мені було його досить. Тому даймо спокій дальшим описам. Зазначу тільки ще се, що я так „освоїв ся“ з мукачівським замком, де першої ночі бояв ся, що опісля приходив сам о півночі й по півночі і в саму північ та пресвобідно йшов до своєї кімнати. Раз зустрів я вночі під своїми дверми якусь чорну собаку, котра дуже ласила ся і просила, щоб її пустити до кімнати. Я пустив її, але опісля стало чогось моторошно, і я випросив її, хоч жалко було.

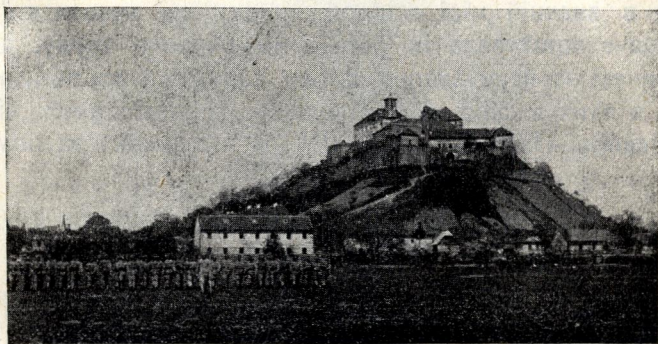
А знов раз лучило ся мені таке:

Положив ся я по обіді і сплю. Нараз будить мене сильний крик, якого я в сїм спокійнім замку ще не чув. Вибігаю до брами і застаю таку сцену: яких два десятки наших хлопців, віддруливши сторожа, силою вривають ся до замку. Були се неумундуровані ще новобранці наших Стрільців. Побачивши мене в однострою, думали може, що я якась власть і вернули ся за ворота. Лишило ся тільки трьох відважнійших, що почали мені толкувати, що вони хочуть оглянути замок, а сторож не пускає їх. Зі сторожем розмовити ся годі, бо він розуміє тільки по мадярськи. Кличу на товмача малу служницю свого господаря і довідую ся, що з Берегсасу прийшла заборона пускати в замок когобудь без окремого позволення якоїсь власти, а то з тої причини, що жовніри скрізь занечистили замок в середині, не виключаючи навіть найкращих кімнат. Мені зробило ся неприємно, бо підозрінне паде в першій мірі на наших хлопців, котрі тут уже пів року стоять табором. Я зовсім розумію Мадярів. Атже

се оден із найкращих замків, з котрим вяжеться багато історичних споминів; тут довгий час переховувала ся корона св. Стефана, тут мучили ся по тюрмах їх національні поети і герої. Вони не можуть дозволити на те, щоб у сїм замку панував бруд і нехлюйство, як не дозволили би й ми на се. А в тїм уже само місце без огляду на його історичні традиції варта пошани. Але з другої сторони мені тяжко припустити, щоби тут в чїм небудь винні були наші Стрільці. Атже з усіх усюдів приходили тут всякі люде, найріжноріднїйша збиранина з усіх сторін Австро-Угорщини й Німеччини. Сей замок як магнес притягає всіх до себе, супроти чого наші хлопці становили тільки розмірно невелику часть його гостей. Раджу їм отже йти тепер домів (у душі я був вдоволений, що вони так енергїчно перли ся в замок) й обіцяю, попросити сотника, щоби сам попровадив їх до замку. Я зробив се і сотник прирік, але невдовзі заряджено поготівле, і не знаю, чи ті жадні вражїнь хлопці були в замку.

Так багато невикористаного матеріялу маю ще під руками, таке множество споминів своїх і чужих. А тут треба кінчити сю працю. І відпочити і другу починати. Бо там за скелями Карпат так голосно товчеться розшалїлий Арес і кропить зливним дощем крові золоту пшеницю на мужицьких нивах, розметує кости синів України і рве межі кордону! Лунами і кровю вкрита галицька земля і дим пожарища сягає Бескида. А жах на нїй такий безмежний, що здається, немовби втікали з неї проваллями Бескида навіть холера з синїми устами і тиф з очима повними горячка, що все товаришать могутньому богові війни.

Туди треба піти.

Мукачівський замок в Замковій Паланці (Варпалянка) коло Мукачева на Угорській Україні, де був Кіш У. С. С. (від 30. грудня 1914 до 5. липня 1915) і де написано сю книжку.

Кінцеве слово.

Тай пізно-ж виходить ся книжка! Далеко пізнійше, чим я сподівався. А я тільки длятого так скоро писав її, що хотів її пустити в світ уже в літі 1915 р. Не довело ся. Довго її переписували на машині,

а кілька місяців печатала ся вона (від 2. I. до 10. IV. 1916). За той час видали другі народи багато воєнних описів і вражінь. Та наше Січове Військо не вийде ще так зле, як армейські полки нашого народу, що борять ся на всіх фронтах. До сеї пори на пальцях одної руки можнаб почислити згадки про їх криваві подвиги, що дістали ся до нашої преси — тай ще лишилоб ся троха пальців. Difficillime est satiram non scribere на безсловесність наших інтелігентів, що чейже мусять бути при тих полках.

Будучому історикови нашого Стрілецтва звертаю увагу на те, щоб докладно переглянув архів „Союза визволення України“, не міняючи й рукописів печатаних праць. Бо з церзурних причин багато з рукописного матерялу треба було пропустити і то нераз найбільш інтересних речий.

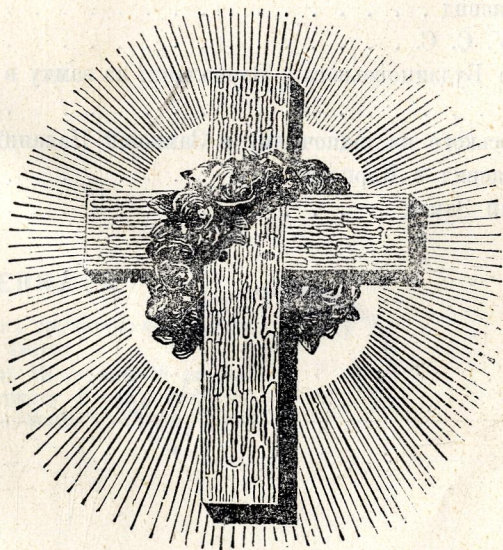
Вкінці почуваю ся до приємного обовязку, подякувати всім Товаришам, що помогли мені написати і пустити в світ сю книжку, в особенності отаману Січового Коша, д-ру Н. Гірнякові, членам „Пресової Кватири У. С. С.“ і иншим стрільцям, що були в значній мірі співробітниками сеї невеличкої праці, котра одначе коштувала їх багато уважливого труду, д-ру Ів. Крип'якевичеві за перечитаннє цілого скрипту і поробленнє ріжних уваг, з яких я скористав у великій мірі, як також вістунам У. С. С. Іванові Озаркевичеві та Волод. Панькову за поміч при коректі.

У Львові, дня 9. квітня, 1916.

Показчик змісту.

	СТОРОНА
Вступ	1—2
I. В дорозі до Січового Коша	3—5
II. Перші вражіння з Січового Коша	6—16
III. Один з тих, що бороли ся на горі Маківці	17—31
IV. Три справоздання трьох інтелігентів	32—39
V. Оповідання мого малого товариша	40—47
VI. Як наш четар відібрав від польських легіоністів 260 гу- цульських хлопців	48—53
VII. Золочівець в битві під Синевідськом	54—59
VIII. Гуцульська відвага і любов до гарного оружя	60—62
IX. Яка найвигідніша форма для списування вражінь і думок?	63—68
X. Один з роду Шкрібляків	69—76
XI. В мряці і болоті	77—83
XII. На нашій не своїй землі	84—95
XIII. Щастє	96—103
XIV. Зі Львова до Страбичева	104—112
XV. Ах!	113—122
XVI. Український шляхтич-стрілець	123—128
XVII. Гумор і сатира в Січовім Коші	129—137
XVIII. Що говорить Головна Книга У. С. С.?	138—146
XIX. Прощання	147—153
Кінцеве слово	154

Спис ілюстрацій.

	стор.
1. Вїзд до села Суботова, де гетьман Богдан прожив дїточий вік	2
2. В канцелярії Управи Січового Коша в Замковій Паланці . .	6
3. В бібліотеці Січового Коша	7
4. Подвіре в Мукачівськїм Замку	9
5. Одно з внутрішніх подвір Мукачівського Замку	11
6. У. С. С. Олекса Саджениця складає зізнання в »Пресовій Ква- тирі« У. С. С.	23
7. Українські Січові Стрільці під церквою в Замковій Паланці .	35
✓ 8. 16-літній стрілець Онуфрій Маньчук син Василя з Жабйого	41
9. Українські Січові Стрільці ждуть на листи перед поштою в Зам- ковій Паланці	49
10. Українські Січові Стрільці перед церквою в Замковій Паланці	67
11. Підхорунжий Микола Яценевич	75
✓ 12. Українські Січові Стрільці вправляють ся в стрілянню з крісів	81
✓ 13. Полковий отаман У. С. С. Гриць Коссаєк	83
14. Вістун У. С. С. Осип Левицький оповідає в комнаті Мукачів- ського Замку авторови сеї книжки свої пригоди	93
✓ 15. Підофіцерська кухня У. С. С. в Замковій Паланці	101
16. Гірський краєвид	111
17. В кантині У. С. С.	121
18. Сотня Осипа Будзиновського у Варпаланці на замку в середнім подвірю	127
19. Сотня Вітовського на відпочинку в Замковій Паланці	139
20. Гірський краєвид в Карпатах	149
21. Мукачівський Замок	153

Сеї книжки надруковано
3.000 примірників.

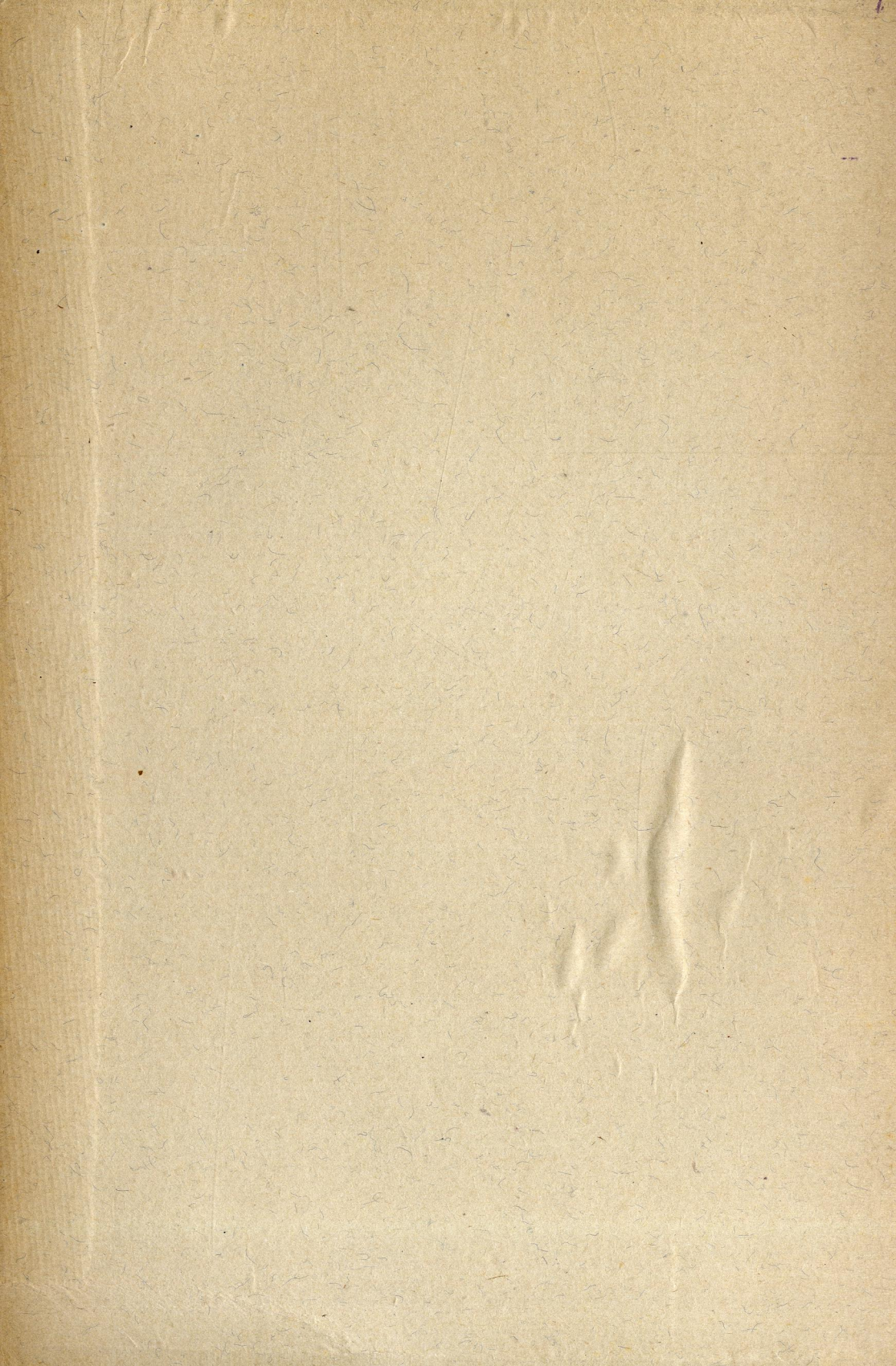
ERRATA.

З помічених друкарських помилок,
що змінюють зміст:

На сторінці 12. у шостій стрічці
звичайного тексту з долу надруко-
вано: „тут молодіж“, а має бути:
„ту молодіж“.

260

316
24
26
14
24

10,59 (1986)
р
л 4139

Д.р. Осип Назарук

СЛІДАМИ
УКРАЇНСЬКИХ
СІЧОВИХ
СТРІЛЬЦІВ